CICERONIS
DE OFFICIIS LIBRI TRES.

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE;
LAELIVS VEL DE AMICITIA;
PARADOXA STOICORVM SEX;
SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Omnia, ob studiosorum commodum, argumentis, & annotationibus, in margine ascriptis, illustrata.

VENETIIS, apud Ioan. Gryphium.
M D L X I X.

12 21 c 4

Excellunt Libros cunctorum Philosophorum
Isti quos fecit vere Tullius Officiorum
in Cod: Membranaceo Gudiano
et MS. Bibl: Gothana

M. T. CICERONIS
OFFICIORVM
AD MARCVM FILIVM
LIBER I.

ARGVMENTVM.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cuipiam studio sese addicat, sed græca cum latinis, & orationis uirtutes cum philosophiæ scientia coniungat. deinde, quo eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis est, philosophiæ partem, duobus potissimum nominibus commendat; uel quòd usus eius ad omnem uitæ rationem latissime patet, uel quod hæc una sit philosophis omnibus inter se communis. postremò testatur, se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi: quod hi uel optime boni finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint, cùm Epicurus uoluptate metiens summum bonum, atq; Aristo, Pyrrho, & Herillus tollentes rerum delectum, officii quoque naturam subuerterint.

*Qvanquàm te, Marce fili, annum iam audientem *Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ: propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. quam quidem ad rem*

* principem in doctrina Peripatetica. fam. epi 16. l. 12. & 21. l. 16.

hoc posuit ad uitandā arrogantiæ suspicionē.

nos, ut *uidemur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris; ut non modò græcarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quamdiu uoles: (tandiu autem uelle debebis, quoad te, quantùm proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens, non multùm à Peripateticis dißidentia, (quoniam utrique & Socratici & Platonici eße uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. nec uerò hoc arroganter dictum existimari uelim. nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornateq; dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed *hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. uis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturq; & illud *forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, dusputator subtilis, orator parum uehemens, dulcis, tamen, ut Theophrasti discipulum poßis agnoscere. nos autem quantum in utroque

dicere, oratoris; iudicium rerū, philosophi.

olim Peripatetici, & Academici iidem erāt. nā utrique a Socrate fluxerunt.

dic enim. uirtus sine rerum scientia extare non potest, de Orat.

oratiões. n. in foro ad iudices habebātur, exceptis, quæ in senatu, ut Catilinariæ. in lib.

*utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrunque certè secuti sumus. equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare uoluisset, grauissimè, & copiosissimè potuisse dicere, & Demosthenem, si illa, quæ à platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare uoluisset, ornatè, splendideq́; facere potuisse. eodemq́; modo de Aristotele, & Isocrate iudico: quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed, cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri uolui maximè, quòd & ætati tuæ esset aptissimum, & *auctoritati meæ grauissimum. nam, cùm multa sint in philosophia & grauia, utilia, accuratè, copioseq́; à philosophis disputata; latissimè patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt. nulla enim uitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, uacare officio potest, in eoq́; colendo sita uitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum, & bonorum finibus, officium omne peruertunt. nam *qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum, idq́; suis commodis, non honestate, metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neque*

de claris orat. Suauis, sicuti fuit, uideri maluit, quam grauis. uide et in Orat.

tum quia consularis, tum etiam quia pater.

ut Epicurus.

*amicitiam colere poßit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uerò, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. quæ quanquàm ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis*alio loco disputata.* Hæ *disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neq; ulla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui*maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea præceptio* Stoicorum *&* Academicorum *&* Peripateticorum. *quoniam* Aristonis, Pyrrhonis, *&* Herilli *iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inuentionem aditus esset.* Sequemur *igitur, hoc quidem tempore, & in hac quæstione, potißimùm* Stoicos, *non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quoq; modo uidebitur, hauriemus.*

in libris de Finibus.

solam honestatem Stoici, maxime autē, sed non solam Peripatetici sequebantur.

P*lacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est. antè definire, quid sit officium: quod à* Panætio *prætermissum esse miror. omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.*

idem in oratione Lysiæ notauit Socrates in Phędro Platonis.

Quoniam non est simplex officii uocabulum, neque poterat in genere definiri commode, diuisione explicat, duplici quidem uerbis, sed re eadem. facit autem, ex Stoi-

corum

torum sententia, duo genera officiorum: alterum, quod perfectum uocant, estq; cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem cadit: alterum medium siue inchoatum, quod per se neq; bonum sit, neq; malum. sed ad usum aliquem uitæ sumitur. ut recte depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere imperfecti; cum recte nisi sapiens nemo reddat. reddant autem simul & stulti. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt, posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrarem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ confirmari posit. superioris generis huiusmodi sunt exempla: omnia'ne officia perfecta sint; nūquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquàm pertinent ad finem bonorum; tamen id minus apparet. quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia di-*uisio est officij. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officium, rectum, opinor, uocemus, quod Græci* * κατόρθωμα *; hoc autem commune, quod ij* καθῆκον *uocant. atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi posit.*

perfectum officium, quod in tertio de finibus Cicero tum rectum tum recte factum interpretatur, est

Quæ in diligendis rebus deliberandi ratio.

honestatis actio propter se expetenda. quē Cicero maxime secutus est in his libris. Rhodi natus est inter Stoicos excelluit docuit minorem Africanū.

Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. nam, honestum'ne factu sit, an turpe, dubitant; id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant ad uitæ commoditatem, iucunditatemq́; ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile. cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà reuocare ad se uidetur; fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq́; ancipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cùm, præterire aliquid, maximum uitium in diuidendo sit, duo * prætermissa sunt. nec enim solùm, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itēq́;, duobus propositis utilibus utrū utilius. ita, quā ille triplicē putauit esse rationē in quinq; partes distribui debere reperitur. primùm igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, pòst de comparatione eorum disserendū.*

a Panætio.

partitio totius quæstionis de officiis.

Ex ueteris Academiæ, & Stoicorum sententia, qui summum bonum a natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beate uiuere, secundum naturam uiuere, commemorant, quæ semina nobis natura inseuerit, quæque adminicula addiderit, quibus accedente industria, ac usu, ad felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus. nam primo loco omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod iure naturæ est hominum cum pecudibus commune: uocaturq́;

turque κατὰ φύσιν πρῶτον id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia. uerum homini, quoniam non solum e corpore constabat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi uim addidit. unde disciplinæ omnes, & uirtutes illæ morales proficiscuntur.

*Principio, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ ad uiuendum sint necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi caussa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maximè interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solùm, quòd adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululùm admodùm sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quàm consequentia cernit, principia, & caussas rerum uidet earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facilè totius uitæ cursum uidet, ad eamq; degendam præparat res necessarias. Eademq; natura ui rationis hominem cōciliat homini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingeneratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus & *celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; caussas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cul-*

præclara scribendi atque etiam dicendi ratio. cum a genere ad partes, & a partibus ad unum illud quod propositum nobis est. oratio deducitur.

pro coire, ex quo celebris locus, & desertus, opponūtur.

*ad cultum, & ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, ceterisq́; quos caros habeat, tueriq; debeat. quæ cura exuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq́; hominis est propria ueri inquisitio, atq; inuestigatio. itaq;, cùm sumus necessarijs negotijs, curisq́; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitionemq́; rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beateq́; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq́; sit, id esse *naturæ hominis aptissimum.* Huic ueri uidendi cupiditati *adiūcta est appetitio, quædam principatus; ut nemini parere animus bene à natura informatus uelit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis caussa iustè, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq́; rerum contemptio.* Nec uerò *illa parua uis naturæ est, rationisq́;, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis, dictisq́;, qui modus. itaq; eorum *ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratioq́; ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis, factisq́; conseruandum putat; cauetq́;, ne quid indecorè: effeminatè'ue faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen*

*natura enim omnes homines scire desiderant.

*cum oculorum sensu bruta quoque utātur, ordinem tamen in sensilibus non agnoscunt.

*tamen honestum sit; quodq; uerè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti uides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores, ut *ait Plato, excitaret *sapientiæ.*

in Phædro. fons.n.unde manat sapiẽtia, honestum est.

De quattuor uirtutibus, unde omnia uitæ communis officia manant, prudentia, iustitia, fortitudine, & temperantia, ac de materia singulorum.

Sed omne, quod honestum est, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendo suum cuiq;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quattuor quanquàm inter se colligata, atque implicita sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium. ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerißimum sit, quiq; acutißimè, & celerrimè potest & uidere, & explicare rationem, is prudentißimus & sapientißimus ritè haberi solet. quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus neceßitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio uitæ continetur, ut societas hominum

omnes uirtutes una uirtus absoluta, iuxta Platonem.

qui unam uirtutem habet, omnes habere dicitur.

prudentia in ueri perspicientia sita est fons reliquarũ.

*minum, coniunctioq; seruetur; & animi excellentia, magnitudoq; cùm in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, uersantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, *non solùm mentis agitatio. his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.*

alii, non solum, sed etiam. fortitudo in cõtemnendis difficultatibus tempe-rantia in æquabili modo rerum omniũ. decorum, uelut umbra corpus, honestatem cõ sequitur.

De prudentia, uirtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quid sequendum.

*Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam uimq; diuisimus, primus ille, qui in ueri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. *omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi: & *malum, & *turpe ducimus.* In hoc genere & naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq; temerè assentiamur: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. alterum est uitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamq; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur, id iure laudabitur. ut in astrologia C. Sulpicium, audiuimus; in geometria Sext. Pompeium, ipsi co-*

natura omnes homines scire desiderant. Aristoteles in lib. 1. primæ philosof. ut ad damnum accedat infamia.

Sulpicium, & Pomp. reprehẽdit,

ſi cognouimus; multos in dialecticis, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtudio à rebus agendis abduci contra officium eſt. uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſsio, multiq́; dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs cogitationis, & ſine opera noſtra, continere. omnis autem cogitatio, motusq́; animi aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene beateq́; uiuendum, aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitionisq́; uerſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

alterũ, quod geometriæ nimium ſtudii, operæq́; poſuerint.

Iuſtitia.

De tribus autem reliquis, latiſsimè patet ea ratio qua ſocietas hominum inter ipſos, & uitæ quaſi communitas continetur. cuius partes duæ ſunt; iuſtitia, in qua uirtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni uiri nominantur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellari licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſsitus iniuria; deinde, ut communibus utatur pro communibus, priuatis autem ut ſuis. ſunt autem priuata nulla natura, ſed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. ex quo fit, ut ager Arpinas arpinatum dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum ſimilisq́; eſt priuatarum poſſeſsionum deſcriptio. ex quo, quia ſuum cuiusq́; fit eorum, quæ natura fuerant communia;

iuſtitia, & beneficẽtia.

apud iuriſconſultos res quædam cõmunes ſingulorum, quædã uniuerſitatis, quædam nullius sũt.

nia; quod cuique obtigit, id quisq; teneat. eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniam, ut præclarè scriptum est à Platone, Non nobis solum nati sumus; sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atq;, ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia *creari, homines autem hominum caussa esse generatos, ut ipsi inter se, alij alius prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

unde dicitur occupatio, quia, rē uacuā usurpamus primi ad Architam;

pro,parari.

Fides iustitiæ fundamentum ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides: id est, dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas, ex quo quanquàm hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, unde uerba sint ducta; credamusq;, quia fiat, quod dictum, est, apellatam fidem.

Duo in iustitiæ genera, ut iustitiæ; & unde oriantur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si poßint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque ille

Iniuria ab imprudente, iniuria

*illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causſ ade industria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur, cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea, quæ concupierunt. in quo uitio latiſsimè patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad uſus uitæ neceſſarios, tum ad perfruendas uoluntates. in quibus autem maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei qui in rep. princeps uellet eſſe, qui ſuis fructibus *exercitum alere non poſſet, Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq́; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec uerò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, uituperanda eſt, ſed fugienda ſemper iniuria. Maximè autem adducuntur pleriq;, ut eos iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint, quod enim eſt apud Ennium,*

non eſt, niſi ipſa uitioſa ſit ignorantia. Ariſt.

uide in paradoxo 6.

Nulla ſanta ſocietas, nec fides regni eſt,

*id latius patet. nam, quicquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fiat plerunque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. declarauit id *modò tempeſtas C. Cæſaris. qui omnia iura diuina, atque humana peruertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis *errore finxerat, principatum eſt autem in hoc genere moleſtum*

pro, nuper

animi ſublimitatẽ propriè Cæſari tribuit Plinius.

quod

putauit. n. se beatum fore, oppressa rep. quod secus accidit.

quod in maximis animis, splendidißimisq; ingeniis plerunque existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Iniuria alia alia leuior.

Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunq; breuis est, ad tempus, an consultò, & cogitatò fiat iniuria. leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

Caussas recenset, unde secundum iniustitiæ genus oriatur.

*Prætermittendæ autem defensionis, deserendi officij plures solent esse caussæ. nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia inertia, aut suis studiìs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant desertos esse patiantur. itaq; *uidendum est, ne non satis sit id, quod apud* Platonem *est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ pleriq; uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. nam dum alteram iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant, iniuria; in alterum incidunt. discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt, itaq; eos ne ad remp. accessuros quidem putat nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri. nã hoc ip-*

modeste dissentit a Platone, philosophorum sententiã, in politicis libris comprobante.

hoc Plato in libris de rep. eleganter ostendit per fabulã de iis, qui uincti in

*hoc ipsum ita iustum est; quod rectè fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant; ne facere cuiquam*uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterum incurrunt. deserunt enim uitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus caussas utriusque generis easq; res antè constituimus, quibus iustitia continetur: facilè; quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos ualde amabimus, iudicare. est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquàm Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipipimus, atq; sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus: *aliter de illis, ac de nobis iudicamus. quocirca bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.*

specu sedent. id, quod Ciceroni non probari, uiro politico & natura sub inani non est mirum. Hor. Dissimulator opis propriæ mihi commodus uni. cum tamen faciāt: quia uitæ societatem deserunt. in Heautonti.

minus illis consulere studemus quā nobis. prouerbiū. Quæ dubitas, ne feceris.

Docet officia pro circunstantijs uariari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis, si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori, quin interdum præter officium esse, nimium inhærere iuris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cùm ea, quæ maximè uidentur digna esse iusto homine, eoq;, quem uirum

*bonum dicimus, commutantur, fiuntq; contraria; ut, *non reddere depositum, etiam'ne furioso; promissum facere, quæq; pertinent ad ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustum. referri enim decet ad ea, quæ posui in principio, fundamenta iustitiæ, primùm, ut ne cui *noceatur; deinde ut *communi utilitati seruiatur. ea cùm tempore commutantur, commutatur officium & non semper est idem. potest etiam accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile, uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit. nam si, ut in fabulis est,* Neptunus, *quod* The*seo promiserat, non fecisset;* Theseus *filio* Hippo*lyto non esset orbatus. ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de* Hippolyti *interitu iratus optauit. quo impetrato, in maximos luctus incidit.* Nec *promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sunt iis, quibus promiseris, inutilia: nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris. contra officium est, maius damnum antepo ni minori: ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium. non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur.* Iam, *illis promissis non standum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.*

alii omittunt, non noceretur enim furioso, si ei redderetur gladius depositus. id est, tum eius qui præstat iustum, tum illius in quē præstatur. Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, ut Minotaurum cōficeret, ut sibi ad inferos daretur aditus, ut Hippolitum ulcisceretur, quod ab eo Phædram coniugem de stupro appellatā crederet cū id a Phædra, quæ se ab Hippolyto reiectam iniquissime ferret, fictū crimen esset, stare promissis, ut

In iuridicialibus officiis & æquitas spectanda, non uerbis inhærendum. maneret dictis.

Existunt etiam sæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione: ex quod illud, Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in repub. multa peccantur, ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. nec noster quidem probandus est, si uerùm est, Qu. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus à senatu datum, cùm ad locum uenisset. cum utrisque separatim locutum, ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est, itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis, est enim ulciscendi, & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit eum, qui lacesserit, iniuriæ suæ pœnitere, ut & ipse ne quid tale posthac committat, & ceteri sint ad iniuriam tardiores.

in Heautõ.

suis quisq; libentius utitur exẽplis, quam alienis nã Plutarchus, homo grecus, hec Cleomeni Lacedæmonio ascribit in I. apophthegmatũ.

quod in puniẽda iniuria officiũ.

Hactenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officiis. facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: ut non nisi iustis de caussis suspiciantur; ne

inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denuntiata, ut rite gerantur; ne sæuiatur supra modum in uictos; humanius etiam qui se dedunt, recipiantur; fides hosti etiam priuatim præstetur, non modo in conuentis solennibus. propria uero sunt illa, ut cum hoc ostium genere, qui de imperio certant, humanius agimus; cum his, qui uitam nostram petunt, seuerius.

Atq; in republica maximè conseruanda sunt iura belli. nam cùm sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per uim; cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. quare suscipienda quidem bella sunt ob eam caussam, ut sine iniuria in pace uiuatur. parta autem uictoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos *in ciuitatem etiam acceperunt: at* Carthaginem, *&* Numantiam *funditus sustulerunt: nollem,* Corinthum: *sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locis ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cùm ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem rece-*

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia a Scipione Æmiliano funditus euersæ. Corinthus itē in Achaia a L. Mūmio sublata, quę Isthmo esset, & ad bellum mouendum opportuna.

receperint, earum patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi R. *iure præscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellũ esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit, & indictum.* Pompilius *imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. cùm autem* Pompilio *uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legionem militabat, dimisit: sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad* Pompilium *scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia, priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. adeò summa erat obseruatio in bello mouendo.* Marci *quidem Catonis senis est epistola ad* M. *filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum esse à consule, cum in* Macedonia *bello* Persico *miles esset monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste.* Equidem *illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante. hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulæ,* Aut status dies cum hoste: *itemq́;*, Aduersus hostem æterna auctoritas. *quid ad hãc mansuetudinem addi potest, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquàm id nomen durius iam effecit uetustas: à peregrino*

quod in bellis suscipiẽdis officiũ.

quanta sacramẽti militaris religio maioribus.

senis addidit, ne pronepotẽ huius Vticensem intelligeret: nisi nauis ad absolutam ætatem referre.

enim recessit, & propriè in eo, qui contrà ferret arma, remansit. cum uerò de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, caussas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè iustas caussas esse bellorum. sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. ut enim, cùm ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est,

Pyrrhi bellum uersibus persecutus est Ennius.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos'ne uelit, an me regnare, hora, qd'ue ferat sors,
Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis dijs.

ab Æaco Pyrrhus, Iouis filio, originem ducebat. uide lib.3.

regalis sanè, & digna *Aeacidarum genere sententia. Atq; etiam, si quid singuli, temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: ut primo Punico bello *Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetq́; se rediturum, primùm, ut uenit. captiuos

*tiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cùm retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere [*Secundo autē Punico bello, post Cannensem pugnā, quos decem Hannibal Romam astrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrassent; eos omnes, censores, quoad quisque eorum uixit, qui peierassent, in ærarijs reliquerunt; nec minus illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. cùm enim Hannibalis permissu exisset è castris, rediit paulò pòst, quod se oblitum nescio quid diceret; deinde egressus è castris iureiurando se solutum putabat, & erat uerbis, re non erat. semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum; cum à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus se uenenum regi daturum, & eum necaturum: senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbauit.] Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infirmos iustitiam esse seruandam. est autem infirma condicio, & fortuna seruorum: quibus, non malè præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenariis ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cùm autem duobus modis, id est aut ui, aut fraude fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alienissimum ab homine est, sed*

* in multis libris hęc nō leguntur.

officium domini in seruos.

duo nocendi genera.

fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. De iustitia satis dictum est.

De liberalitate, secunda iustitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ uidetur annectere; in qua tria potissimum spectanda docet Cicero: ne quid demus, quod accipienti sit nociturum; ne ue quod alijs largiamur, ab aliis per iniuriam auferamus. secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. tertium, ne demus quibus non oportet. dandum autem aut uirtute commendatis, aut iis, qui nos honesta beneuolentia prosequuntur; aut quibuscum nobis aliquod societatis uinculum intercedit; aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fenore beneficium remetiendum. postremo societatis humanæ gradus a summo fonte repetens, inter se componit, ut quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

*Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones, uidendum est enim primùm, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & ceteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia. nam & qui gratificatur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neq; liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; &, qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, *ut si ipsi in suam rem aliena conuertant.*

quomodo dandū, quātum, & quibus.

ut si, pro ac

tant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri si locupletent eos quacunq; ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis uideri. nihil enim est liberale, quod non idem sit iustum. Alter locus erat cautionis ne benignitas maior esset, quàm facultates: quòd qui benigniores uolunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. *inest autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per iniuriam: ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet, plerosq; non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uoluntate uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures caussæ, maioresq; ponderis plus habebunt.

si Terētius: Ut si esset frater.

tyrānica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

hoc pro, de inde. dixerat nanque, primum in eo peccant.

quibus dā dum probis uiris, caris, aliquo uinculo nobis coniunctis, bene meritis.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed ciuilem uirtutis imaginem.

Quoniam autem uiuitur non cum perfectis hominibus, plenèq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus præclarè agitur, si sint simulacra uirtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio uirtutis appareat; colendum autem esse ita quenque maximè, ut quisque maximè uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto. nec sapiente feruentior plerunq; est: illæ uerò uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit beneuolentia aliorū erga nos.

De beneuolentia autem, quam quisq; habeat erga nos, primùm illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur; sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & cōstantia iudicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non in eunda, sed referenda sit gratia: maior quædam cura adhibenda est. nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modò possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros

beneficia cum fenore remetienda. a maiori.

agros fertiles, qui multò plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis pro futuros, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum pandi beneficii, alterum reddendi: demus nec'ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modò id facere posßit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est. multi enim multa faciunt temeritate quadam; sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio consideratè, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maximè officii est, ut quisq; maximè opis indigeat, ita ei potißimùm opitulari. quod contrà fit à plerisque. à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potißimùm inseruiunt.

beneficia potisſimũ animo dantis metienda.

non dandum ut receptas: sed ut nolis amico.

In coniunctione uitæ quis ordo, ac primum de societate uniuersali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur, si ut quisq; erit coniunctißimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius uidetur. est enim primum, quod

primi so-

cietatis humanę fontes, ratio, et oratio.

quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. neq; ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem, non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cetera sic obseruentnr, ut in Græcorum prouerbio est, Amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eius, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

si uires, & animũ spectemus, quę tamen fortitudo proprie nõ est, rationis expers, & prudentiæ.

ius naturę. idem in oratione pro Balbo.

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cùm illi accenderit.

quæ sint omnibus sine discrimine communicanda.

una enim ex re satis præcipitur, ut, quicquid sine detrimento poßit commodari, id tribuatur cuiq;, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati, ab igne ignem capere, si quis uelit; consilium fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt, danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem

litatem

litatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem; Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Gradus autem plures sunt societatis hominum. ut enim *ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguæ, qua maximè homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis. multa sunt enim ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. Arctior uerò colligatio est societas propinquorum. ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum, angustumq; concluditur. nam cùm sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreãdi; prima societas in ipso est coniugio, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorumq;: qui cùm una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio: soboles, origo est rerum publicarum. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit caritate homines. magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere

qua omnibus omnes ratione, & oratione coniunguntur. quæ communia uniuersitati.

cognatio.

affinitates ex coniugiis.

amicitia uirtute conciliata. re communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquàm omnis uirtus nos ad se allicit, facitq;, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur: tamen iustitia, & liberalitas id maximè efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius,

nihil amabilius uirtute. quàm morum similitudo bonorum. in quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac se ipso. efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus

amicia iuxta Pythagoram æqualitas est, idem dixit, amicitiam unam esse animã in corporibus duobus. fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro, citroq; datis, acceptisq;. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum rep.

patriæ debemus plurimum. est unicuique nostrum. cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omuium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus

oppetere mortem .i. ultro mori. dubitet mortem oppetere, si ei sic profuturus? quò est detestabilior istorum immanitas, qui *lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda oc-

de Cæsare, de M. Antonio. cupati & *sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt patria, & parentes; quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi

*liberi, totaq́; domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium: deinceps bene*conuenientes propinquo, quibus cōmunis etiam plerunque fortuna eſt. quamobrem neceſſaria præſidia uitæ debentur iis maximè, quos antè dixi: uita autem, uictusq́; communis, conſilia: ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maximè; eſtq́; ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit.*

pro. concordes.

quid ſanguine coniūctis, quid amicis potiſſimum debeamus.

Liberalitatis officia non ſolum ab his gradibus ſocietatis, ſed etiam ab aliis circunſtantiis ſpectari oportere.

*Sed in his omnibus officiis tribuendis, uidendum erit, quid cuiq; maximè neceſſe ſit, & quid quiſq; nobiſcum, uel ſine nobis aut poßit conſequi, aut non poßit. ita non iidem erunt *neceßitudinum gradus, qui et temporum: ſuntq́; officia, quæ aliis magis, quàm alijs debeantur: ut uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. at, ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio, & conſuetudo, exercitatioq́; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poßimus, & addendo, deducendoq́; uidere, quæ *reliqui ſumma fiat, ex quo, quantum cuique debeatnr, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum ſine uſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officii conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, ut facia-*

ſpectare quādoque debemus magis tempus, quam neceſſitudinem. uicinis quid debeatur.

ideſt, quantum relinquatur deductis, & additis quæ oportuit.

ciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque, exercitationemq; desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt iniure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas, tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. huic ad dexteram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sæuitia, ambitio: ad læuam timiditas, ignauia, stupor, & id genus uitia. Exercecetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & priuata in uita: de quibus omnibus uarie differit Cicero.

fortitudinis laus. in primus opprobratur pusillanimitas.

Intelligendum est autem, cùm proposita sint genera quattuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente, factum sit. itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

ex Ennio uerba imperatoris, exemplo Cioeliæ militum ignauiam increpantis.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq; uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

Salmacis fons potus effœminare dicitur.

contraq; in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine

enumerat, qui mortis discrimen forti ani-

dine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoq; uidemus ornatu ferè militari. animo adiecrint.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in uitio est. non.n. modò id uirtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus. nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud, Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerùm etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaq; uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus. quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione. & magnitudine animi facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate uincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè uult princeps omnium esse, uel potius solus esse. difficile autem est, cùm præstare omnibus

magnanimitas a iustitia pendet, pertinacia elati animi comes.

C

*bus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. ex quo fit, ut neque disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur, existuntq; in rep. plerunq; largitores, & factiosi, ut *opes quammaximas consequantur, & sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quò difficilius, hòc præclarius. nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera autem, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; se esse mauult, quàm uideri. etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. Facillimè autem ad res iniustas impellitur ut quisq; est altissimo animo, & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus: quòd uix inuenitur, qui, laboribus susceptis, periculisq; aditis; non quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.*

* potentiam, non diuitias.

Prouerbiũ Socratis, Pulchra, quæ difficilia. qui gloriæ spe pericula suscipit, ambitiosus, non fortis.

lubricus, anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maximè cernitur, quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. altera est res, ut, cùm ita sis affectus animo ut su=

*ut suprà dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, sed ut uehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorum, tum caussa *uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent.* Harum rerum *duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: caussa autem, & ratio efficiens magnos uiros est in priore. in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices; & ab omni animi perturbatione liber sis. nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; comtemnere, fortis animi, magniq; dicendum est, & ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ.* Non *est autem consentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas.* NIHIL *.n. est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre.* Cauenda *est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi. eripit enim liberalitatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio.* Nec *uerò imperia expetenda, ac potius non accipienda*

* non inani aliquo studio.

turpius a uoluptate uinci, quã a dolore.

humilis animi amare diuitias.

*interdum, aut *deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, et securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se remouerunt, ad otiumq; perfugerunt. in his & nobilißimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. Quare, cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: *alteri se adipisci id poße arbitrantur, si opes magnas habeant; *alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus aliis grauis, aut molestia uita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit remp. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; & iis, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore caussa impediti, a rep. receßerunt, cùm eius administrandæ potestatem aliis, laudemq; concederent. quibus autem*

Marginal notes: æquabilitas animi propria fortitudinis. — fuga negotiorum. — goros. — otiosi.

*tem talis nulla est caussa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magistratus, his non modò non laudi, uerùm etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare sed uidentur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam, sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constent; uoluptatem seuerißimè contemnant; in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem *non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem remp. nihil minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum: quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: siquidem nec anxi futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; uicturi. quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; & quò minus multis rebus egent; & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non sine caussa maiores motus animorum concitantur: maioraq; efficienda remp. gerentibus, quàm quietis. quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat,*

non enim amāda gloria, sed id, unde oritur gloria, honestum, & uirtus.

* idest, alibi contēnunt, alibi minime.

ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandùm est, ne aut temerè desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

maiora ui ribus aggrediat te meritatis est: quę possis, in his tibi diffidere ignauiæ.

Longe fortius esse ciuilibus in rebus, quam bellicis antecellere, multis argumentis docet, non nihilq; de se.

*Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio. multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uerè autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim *Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarißimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primùm constituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est. illud enim *semel profuit, hoc *semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Athenienßium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Ariopagum adiuuerit: at ille adiuuit Temistoclem. est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere; quorum rebus gestis quanquàm imperium Lacedæmoniorum dilatatum*

qui Xersem prœlio uicit.

Persis Gręcia, pulsis ac trucidatis.

leges Athenienbus dedisse.

Lycurgus legũ lator,

*tum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas caussas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cùm uersaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus *Africanus, singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cùm *Ti. Gracchum interemit. quanquàm hæc quidem res non non solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam quoniam ui, manuq́; confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:*

Pausaniæ ac Lysandro duclbus antefertur. M. Scaurus, & Q. Cat. uiri doctissimi. Marius & Pompeius belli gloria, minor Paulli filius. perniciosas reip. leges ferentem.

Cedbnt arma togæ: concedat laurea linguæ.

*ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus non ne togæ arma cessere? neque enim in rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiaq́; *nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certè, uir abundans bellicis laudibus, *Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rep. beneficio, ubi*

Catilinæ coniuratione oppressa.

ter triumphauit: de Afris, & iterum de

triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his operæ, studiiq; ponendum est. omnino.n. illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, & ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; posit in exequendis negocijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata, ut *M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. Fortis uerò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquàm hoc animi, illud etiam ingenii magni, est præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè constituere, quid accidere posit in utranque partem; & quid agendum sit, cùm quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, *Non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temerè autem

[Margin notes:] ...ispanis, ...rtium de ...ithrida..., & Ti...rane.

qui fico, quam tri duo secũ e Carthagine tulerat, in senatu ostensa, persuasit, ut tertiũ bellum Punicum susciperetur: quo etiam euersa est Carthago: qui cum in sequẽti anno mortuus esset, tamen ualuit & sepulti auctoritas contra Nasicã ne euerteretur suadẽtem. Scipionis apophthegma.

autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est. sed, cùm tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

De *euertendis autem deripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeleter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus*agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere.*

non sæuiendum in uictos.

*diligenter examinatis.

Pericula quatenus uiro forti suscipienda.

V*t enim sunt, quemadmodum suprà dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine caussa. quo nihil potest esse stultius. quapropter inadeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant; grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est; subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt; partim reip. Itemq; alij de ui*

magnanimus non nisi idonea de caussa pericula suscipit.

optime metaphoræ.

quæ res prius periclitandæ.

ta, alij

*ta, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen uocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent, iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne rep. quidem postulante: ut *Callicratidas, qui, cùm Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset egregiè, uertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum qui classem ab Arginusis remouenda, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum *Cleombrotus, inuidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Qu. Maximus melius: de quo Ennius,*

ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam priuatæ gloriæ iacturam facere maluerit.

Lacædemonius ab Epã Thebanorum duce uictus, magna suorũ clade. fortis est, falsã infamiã cõtemnere.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisq; magisq; uiri nunc gloria claret.

quod genus pecandi uitandum est etiam in rebus urbanis, sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sic, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant; unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti

magnanimitas est publica cõmoda suis anteponere.

obliti commodorum suorum : alterum, ut totum corpus reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commißi sunt, non ad eorum, quibus commissa, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosißimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. ex quo euenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses *magnæ discordiæ ortæ, in nostra rep. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis, & fortis ciuis, in rep. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetq; se totum reip. neque opes, aut potentiam consectabitur, totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat.* Nec *uerò criminibus falsis in odium, aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet, ut, dum eam conseruet. quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quam deserat illa, quæ dixi.*

> magistratus æquus omnibus, & partium studio uacuus optimum optimatem dicit.

> fortis ut nõ recusat inuidiam in loco, ita nec temere arcessit.

De honoribus uehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

Miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclarè apud eundem est Platonem: *similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potißimùm gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contrà ferant; non eos, qui suo iudicio tueri remp.*

ſint: quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

Magnanimi eſt neque ſecundis rebus inſoleſcere, neque deiici aduerſis.

*Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamq; fugiamus. nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, leuitatis eſt: præclaraq; eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uerò, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe. itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſsimus fuit. ut rectè præcipere uideantur, qui monent, ut quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſsius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: ut equos, propter crebras contentiones prœliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti; ſic homines, ſecundis rebus effrænatos. ſibiq; *præfidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in ſecundiſsimis rebus maximè eſt utendum conſilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm antè, tribuenda eſt auctoritas. iiſdemq; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus pateſaciamus aures,*

Africani apophtegma.

nimium fidentes.

magnanimus aſſentationes nō recipit.

nec

nec adulari nos ſinamus. in quo falli facilè eſt. tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata; cùm homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Officia magnanimi in otio honeſto.

Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res: & maximi animi ab iis, qui remp. regant; quòd eorum adminiſtratio latiſſimè pateat, ad plurimosq́; pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in uita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeq́; ſuarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius uſu ſuos, potiusq́; & amicis impartientes, & reip. ſi quando uſus eſſet. quæ primùm bene parta ſit, nulloq́; turpi quæſtu, neque odioſo: tum quamplurimis modò dignis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius, luxuriæq́;, quàm liberalitati, & beneficentiæ, pateat. hæc præſcripta ſeruantem licet magnificè, grauiter, animoſeq́; uiuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, uitæq́; hominum amicè.

uti Pomponius Atticus.

priora tria ad negotialem uitam, poſteriora ad otioſam pertinent.

Temperantia.

Quartus officiorum fons temperantia, quam Ariſtoteles moderationem eſſe putat cupiditatum: earum dun

taxat

taxat, quæ circa gulæ, & inguinis uoluptates uersantur. temperans, inquit, ea cupit, quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. huius est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum a natura, ac ceteris circunstantijs ducatur, omnesq; uitæ officium cohonestet, diuinitus tradit Cicero.

Sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia, & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latinè decorum potest: græcè enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari. nam &, quod decet, honestum est: &, quod honestum est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. decorum honesti comes.

Duplex decorum, generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam proprie consequitur. Diuus Ambrosius generale decorum accepit, quod ex armonia, & consensu omnium inter se uirtutum exiltit, quare relucet in concordia uniuersitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

*Itaque non solùm in hac in parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in *tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, consideratè; omniq; in re, quid sit ueri, uidere* decorū in prudentia. iustitia, fortitudine, prudentia.

decorum iustitia.

*dere, & tueri decet: contraq́; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim uiriliter, animoq́; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur: quod contrà, id ut turpe, sic in decorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idq́; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferrè definiri solet: decorum id esse: quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam***liberali. hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco*

decorũ ab honesto re non separatur.

* idest honesta.

plura

plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant; *aut*,

Natis sepulcrum ipse est *parens;

indecorum uidetur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quenq; deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uitiosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt. nobis autem cùm à natura constantiæ moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint; cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in unoquoque genere uirtutis. ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solùm arro-

Horatius. Reddere personæ scit conuenientia cuique.

Thyestes: cui filium epulãdum frater Atreus appo suit.

decorum poetarum honestis, ac turpibus commune.

decorum in ordine, constantia, & modo situm.

D *gantis*

differentia iustitiæ, & uerecundiæ.

uiolamus iniuria, offendimus immodestia.

gantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes, sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere; in quo maximè perspicitur uis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum ualere.

*Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet uiam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam oberrabimus; sequemurq; & id, *quod acutum & perspicax natura est; & id, *quod ad hominum societatem accommodatum; et id, *quòd uehemens, atque forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus. neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.*

prudentia. iustitia. fortitudo.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: at hunc ipsum putat Ambrosius omnium officiorum primarium esse fontem.

*Duplex est enim uis animorum, atque naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est *ὁρμὴ græcè; quæ hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uerò obtemperet. Omnis autem actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uerò agere quidquam, cuius non possis caussam probabilem reddere. hæc est enim ferè descriptio*

quam in libris de Finibus appetitionē uocat, unde oriuntur πάθη, i. perturbationes.

*scriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant; sintq; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constantia, omnisq; moderatio. nam qui appetitur longius euagantur, & tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. relinquunt enim, & abiiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt *subiecti lege naturæ. à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorum omnium uultus, uoces motus, statusq; mutantur. ex quibus illud intelligitur, (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosq;, excitandamq; esse animaduersionem, & diligentiam, ut ne quid temerè, ac fortuitu, inconsideratè, negligenterq; agamus. neque enim ita generati à *natura sumus, ut ad ludum, & iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatem potius. & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, sed, sicut somno, & quietibus ceteris, tum, cùm grauibus, serijsq; rebus satis fecerimus. ipsumq; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum. & facetum esse debet. ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic*

appetitus rationi lege naturæ subiecti.

natura nos ad seueritatem genuit.

licentia nō omnis aliena ab honestate.

in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

De scurrilitate, & facetia.

duplex iocādi genus.

*Duplex omnino est iocandi genus; unum liberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaq; multorum facetè dicta; ut ea, quæ à sene *Catone sunt collecta, quæ uocantur* ἀποφθέγματα. *Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscenitas.*

Censorio. breuis et grauis sententia.

Et honesti lusus modum esse quendam.

*Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. *suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exempla ludendi.*

subministrant. uenatio.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis uoluptas, quia pecorina sit, aut plane reiicienda. aut quamparcissime adhibenda.

Sed pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; bestijs antecedat. illæ enim nihil sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq;, & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est

paulò

*paulò ad uoluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quàmuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat apetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, & reiici oportere; sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. Atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter uiuere; quamq; honestum, parcè, continenter, seuerè, *sobrieq;.*

uoluptas homini indigna.

scripti, sobrie.

Animaduerte lector ordinem. primum ostendit quid decorum secundum naturã cum pecoribus communem; deinde quid secundum hominis præstantiam; deinceps quid deceat uniuscuiusque personam uel a natura tributam, uel casu impositam, uel iudicio assumptam.

*Intelligendum est etiam, *duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes summus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est tributa. ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in*

duabus personis a natura homo induitur, una communis, altera propria.

formis, alijs *dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt etiam maiores uarietates: erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare L. filio. at iisdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem, dulcem, & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus, contrà, Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Hannibalē ex pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facilè cælare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem. & *Pheræum Iasonem ceteris anteponunt, in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quò & tutior uita eius esset, & plus aliquantò reip. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multùm dispares, simplices, et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agēdum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur. cuius deseruiāt, dū, quod uelint, consequantur: ut *Syllam, & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus, contraq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemq; in *sermonibus, alium qui. em :uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus

uiris quędam dignitas, muliebre uenustas habet infra.

qui nisi esset, per insidias interfectus, bellū aduersus Persarum regem dux electus uniuersæ Græciæ consensu gessisset. Val. Max.

uafri, & ad omnia uersatiles.

comitas, & affabilitas.

*unus de multis esse uideatur, quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mucio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq;, patrem eius, illum, qui Ti. Gracchi *conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seuerißimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnum, clarumq; fuisse. Innumerbiles aliæ dißimilitudines sunt naturæ, morumq;, minimè tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuique non uitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus; ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur; ut etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo qua nihil decet inuita, ut aiunt, Minerua, id est aduersante, & repugnāte natura. omnino, si quidquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actionum: quam conseruare non poßis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne ut quidem græca uerba inculcantes; iure optimo redeamur: sic in actiones, omnemq; uitam nullam discrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut nonnunquam mor-*

* contra rēp.

non frustra cum natura pugnādum.

Horat. Tu nihil inuita dices, facies ue Minerua.

tem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem caussa non debeat. non enim alia in caussa *M. Cato *fuit, alia ceteri, qui se in* Africa *Cæsari tradiderunt.*

Cato Vtic. sibi mortē consciuit.

atqui ceteris forsitan uitio datum esset, si se interemissent: propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni *autē cùm incredibilem tribuisset natura grauitatem; eamq́; ipse perpetua constantia roborasset; semperq́; in proposito, susceptoq́; consilio permansisset; moriendum potius, quàm* **tyranni uultus aspiciendus fuit.*

Cesaris mortui.

Quàm multa passus est Vlysses *in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si* *Circe, et *Calypso *mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet: domi uerò* [illegible] *contumelias seruorum, ancillarumq́; pertuli*[illegible] *id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at* Aiax, *quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluisset.*

quarum hospitio Vlysses aliquandiu usus est, ut procos uxoris perderet.

Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, eaq́; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant. id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq́; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne **scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. qui enim uoce freti sunt,* *Epigones, Medeamq́; *qui gestu,* Menalippam, Clytemnestram*: semper* Rupilius, *quem ego memini,* Antiopam, *non sæpe* Aesopus Aiacem. *ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit*

histriones e scena.

tragœdia de Thebis captis. Medea nota.

debit sapiens in uita? Ad quas igitur res aptißimi erimus, in iis potißimùm elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quamminimùm indecorè facere possumus. nec tam est enitendum, ut bona quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio ipsi adsciuimus.

Ac duabus his personis, quas suprà dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates honores, diuitiæ, opes, eaq́; quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur. itaque se alii ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarumq́; uirtutum in alias alius mauult excellere. quorum uerò patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere; ut Qu. Mucius P. *filius in iure ciuili, Paulli filius Africanus in re militari. Quidem autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, *Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ, & inge-*

quæ quisq: studia maxime sequitur.

Inclytus dux Atheniensium.

*& ingenii gloriam adiecit. Fit autem interdum. ut nonnulli, omißa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur. maximeq; in eo plerunque elaborant ij, *qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia cùm quærimus quid deceat, cōplecti animo, & cogitatione debemus.*

homines noui.

Constituendum genus uitæ, & institutum.

*In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse uelimus, & in quo genere uitæ. quæ delibe ratio est omnium difficillima. ineunte enim adolescen tia, cùm inest maxima imbecillitas consilii. tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod ma ximè adamauit: itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursuq; uiuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cùm primùm pubesceret, quo tempus à natura ad diligendum, quàm quisque uiam uiuendi sit ingreßurus, datum est exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumq; dubitasse, cùm duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, *Iouis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. Plerunque autem, parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, morumq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maximè exoptant. nonnulli tamen, siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum*

lib. 2. memorabilium.

ut in fabulis.

recta uitæ uita unde contingat.

rentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. Illud autem maximè rerum genus, eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina. aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potißimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum. nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, ut suprà dictum est, quid deceat, exquirimus: tum in tota uita cõstituenda multò est eius rei cura maior adhibenda; ut constare in uitæ perpetuitate poßimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam uim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis. multo enim & firmior, est, & constantior: ut fortuna nonnunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus consilium uitæ omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet. nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit; (potest autem accidere) facienda morum, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, commodiusq; faciemus: si minus, sensim erit, pedetentimq; facienda; ut* amicitias, quæ minus delectent: & minus probentur, magis decere, censent sapientes, sensim dissuere, quàm repentè præcidere. commutato autem genere uitæ, omni ratione curandum est, ut*

In deligendo uitæ genere ad suã quisque naturam consilium omne reuocet.

idest constantia.

quo modo commutandum uitæ genus.

amicitiæ sensim dissuendæ sic locutus est in Lælio 241.

est,ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse maiores: primùm illud exceptum sit, ne uitia sit imitanda: deinde, si natura non ferret. ut quædam imitari poßint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue caussas defensitare, siue populum cōcionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem modestiam, temperantiam; quò minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq; gestarum: cui decori esse, nefasq;, & uitium iudicandum est. decorum ab ætate. *Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.*

Adolescentiam quæ proprie deceant.

uerecūdia. *Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos, & probatißimos, quorum con*disciplina. *silio, atque auctoritate nitatur. incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc etas à libidinibus arcenda* industria. *est, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officiis uigeat industria. atque etiam cùm relaxare animos, & dare se iucunditati uolent, caueat intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit faci-*

facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse uelint.

Senectutem quæ deceant maxime.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur danda uerò opera, ut amicos: & iuuentutem, & maximè remp. consilio, & prudentia quamplurimùm adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori, desidiæq; se dedat, luxuria uerò cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem & libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. exercendus animus. turpis res desidiosa senectus, luxuriosa turpior, libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

*Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. *Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure uiuere, neque summissum & abiectum, neque se efferentem; tum in rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint. talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus *Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cùm quæ-* boni ciuis officium. hospitis officium.

quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam.

Decorum a cultu, motuq; corporis.

decorū quibus in rebus consistat.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto;(difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecore ostendit: res item quasdam inhoneste uel fieri palam, uel aperte nominari.

Principio corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu; quæ autem partes corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum uerecundia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis; ipsiq; necessitati, dant operam, ut quamoccultissimè pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodq; facere non turpe est, modò occultè, id dicere obscenum est. itaque nec actio rerum

rum

*rum illarum aperta petulãtia uacat, nec oratio obſcenitate. Nec uerò audiendi ſunt Cynici, aut ſi quid fuerunt*Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea quæ turpia re non ſunt, uerbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcenè: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcenum: pluraq; in eam ſenten iam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio. uultus, oculi, manum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec uerò hiſtrionibusq;, oratoribusq; concedendum eſt, ut ijs hæc apta ſint, nobis diſſoluta. ſcenicorum quidem nos tantam habet à uetere diſciplina uerecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. uerentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur; aſpiciantur non decorè. noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris quidem generi nõ lauantur. retinenda eſt igitur huius generis uerecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce.*

* Stoici nihil dictu putabant obſcenum, quod factu turpe non eſſet, uide. Amo uerecũdiã. li. 9. fam. ep. 22.

exemplum uerecundiæ R.

Quæ forma uirum, quæ fœminam deceat, & quatenus utrinque colenda: quis item geſtus, qui motus decorus.

Cùm autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in

rum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem mulicbrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitiũ in*gestu, motuq; caueatur. nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores: & histrionum nonnulli gestus ineptiis non uacant: & in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantùm quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda uestitus: quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in*gressu mollioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cùm fiunt anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis claborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maximè uersatur; appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex

[Marginal notes:]

dignitas uirorum, uenustas mulierum.

de gestu.

munditics media inter elegantiam uitiosam, & agrestem negligentiã.

de gressu.

Horatius, Sæpe uelut qui currebat fugiens hostem per sæpe uelut qui Iunonis sacra ferret.

Duplex orationis genus, rhetoricorum, & quotidianum.

*Et quoniam magna uis orationis est; eaque; duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio disputationibus tribuatur iudiciorū, concionum, senatus; sermo in circulis; disputationibus, congressionibus familiarium uersetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis, quanquàm haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. quanquàm quæ ut uerborum sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed cùm orationis indicem uocem habeamus: in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est; uerùm alteram exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. quid fuit in *Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum? quanquàm erant litterati: sed & alij. hi autem optimè uti lingua latina putabantur. sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurum esset, aut *nimis putidum. sine contentione uox, nec languens, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta, sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale uerò conditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, uicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus.

ea nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

patre, & filio.

*odiosum, & affectatum.

E Sermo

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

*Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maximè excellunt, lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos, nec uerò, tanquam in possessionem suam uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine nonnunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus, loquatur: si seriis, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne *sermo uitium aliquod indicet inesse moribus, quod maximè tum solet euenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi caussa, aut per ridiculum, aut seuerè, maledicè, contumelioseq; dicitur. Habentur autem plerunq; sermones aut de domesticis negotiis, aut de rep. aut de artium studijs, & doctrina. danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio; sed utcunque aderunt res. neque enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. Animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectißimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet uacare: ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat, maximeq; corandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ: in quibus utendum est fortasse & uocis contentione*

[Margin: sermo index morũ]
[Margin: modus in sermone.]
[Margin: sermo uacet omni perturbatione.]
[Margin: obiurgatio qualis.]

tentione maiore, & uerborum grauitate acriore. Id *agendum etiam, ut ea facere non uideamur irati, sed, ut ad urendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi rarò, inuitiq; ueniamus, nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina: sed, tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest*. Magna *autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta. ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur*, Atque *etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, signficandum est, ipsius caussa, qui obiurgetur, susceptum esse*. Rectum *est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicißimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt. ea neque constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt approbari*. Deforme *etiã est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum*.

ne tum qui dē referendum maledictum, cũ male audierimus.

indecora iactãtia Thrasonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

Et *quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certè, dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. cuius finis est usus: ad quem accomodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia*. Cn. *Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in* Palatio, *& plenam dignitatis domum: quæ cùm uulgò uiseretur, suffragata domino, nouo*

 homini,

*homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic summi, & clarißimi uiri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam, & calamitatem. ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in ceteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusq; generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. odiosum est enim: cùm à prætereuntibus dicitur; O domus Anci, quàm dispari domino dominaris. quod quidem *his temporibus, in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studiosè enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi uiri, uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communem usum, cultumq; uitæ referenda est. Sed hæc hactenus.*

ignominiã. quod a consulatu repulsus; calamitatem, quod repetundarum reus.

* cum Cæsariani habitarent in Pompeianorum ædibus.

Tria omni in uita seruanda.

In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda:

* consilio.

nenda: primùm, ut appetitus rationi pareat; quo ni hil est ad officia conseruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm caussa postule: tertium est; ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi. — non cupiditate, suscipiatur.

Decorum a loco, ac tempore.

Deinceps de ordine rerum, & temporum oportunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eam quam Græci ἀταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam; quo in uerbo modus inest. sed illa est ἀταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis. ut *modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore. nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, oportunitatem temporis esse dicunt. tẽpus autem actionis oportunum, græcè εὐκαιρία, latinè appellatur occasio: sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum; sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & — scientiæ definitio. — ordinis definitio.

alijs similibus uirtutibus quærimus. itaq;, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum uiuimus, nunc dicenda sunt.

Quid quo loco, ac tempore dedeceat, deceatq;.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta, & inter se conuenientia. turpe est eum, ualdeq; uitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles, *cùm haberet collegam in prætura Sophoclem; hiq; de communi officio, conuenissent; & casu formosus puer præteriret; dixissetq; Sophocles, ò puerum pulchrũ, Pericle; prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione* caruisset. *tanta uis est & loci, & temporis. ut, si quis, cùm caussam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut siquid aliud attentius cogitet; non reprehendatur: at, hoc idem si in communio faciat, inhumanus uideatur inscitia temporis. Sed ea, quæ multùm ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandũ. ut in fidibus, aut in tibiis, quamuis paulùm discrepent;*

[Margin notes: * Anaxagoræ physici auditor. — * nudis corporibus athletæ certabant.]

*pent; tamen id à sciente animaduerti solet: sic uidendum est in uita, ne fortè quid discrepet; uel multò etiam magis, quò maior, & melior actionum, quàm sonorum, concentus est, atque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt; sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligimus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remißione, aut contractione, ex mæstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summißione, ex ceteris similibus facilè iudicabimus, quid aptè eorum fiat, quid ab officio, naturaq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare; ut, siquid dedeceat in illis, uitemus & ipsi. fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. itaq; facillimè corriguntur illi in discendo, *quorum uitià imitantur emendandi caussa magistri. Nec uerò alienum est, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam usu peritos, &, quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere. maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur, in quibus uidendũ est, non modò, quid quisque loquatur, sed etiã, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de caussa quisq; sentiat. ut enim *pictores, & ij, qui signa fabricant, & uerò etiam poetæ suum quisque opus à uulgo considerari uult; ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur: hiq; & secum, & cum alijs, quid in eo*

harmonia ut in fidibus, ita & in uita.

ne nimis quidem in rebus oportet a loco ac tempore dissentire.

pro ii, quorum uitia.

id de Apelle refert Plinius lib. 35. c. 10. & de Marone itẽ litteris proditum.

peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt. Quæ uerò more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum. illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates. aut Aristippus contra morem, consuetudinemq; ciuilem fecerint, locuti'ue sint, idem sibi arbitrentur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. *Cynicorum uerò ratio tota est eijcienda: est enim inimica uerecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest: nihil honestum. Eos autem, quorum uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare, & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere ijs, qui magistratum habebunt; habere delectum ciuis, & peregrini, in ipso quoque peregrino, priuatim ne, an publicè uenerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

Socrates reus factus, q; Atheniensium instituta contemneret. Hoc. Omnis Aristippum decuit color, quorum princeps Diogenes. quid erga quamque personā deceat.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi, qui contra liberales

Iam de artificiis, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ij quæstus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & feneratorum. illiberales autem, & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctor amentum seruitutis.

Sordidi

*Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant. nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec uerò quidquam est turpius uanitate: opificesq́; omnes in sordida arte uersantur. nec uerò quidquã ingenuum potest habere officina: minimeq́; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait*Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq́; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarum; hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna, & copiosa, multa undique apportans, multisq́; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda; atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe*ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesq́; contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ adhunc locum pertinebunt.*

auctoramentum, præmium, obligatio.

in Eunucho.

artes honestæ.

mercatura copiosa contra uanitatem.

e mari.

laus agriculturæ.

E duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus ho-

nestis

*nestis utrum honestius : qui locus a Panætio est prætermissus . nam cùm omnis honestas manet a partibus quattuor, quarum *una sit cognitionis, *altera cõmunitatis, *tertia magnanimitatis, *quarta moderationis : hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est . placet igitur, aptiora esse naturæ ea *officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur . idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti , ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur ; quamuis ea , quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret , & contempletur: tamen , si solitudo tanta sit, ut hominum uidere non poßit , excedat è uita . Princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia , quam σοφίαν Græci uocant . prudentiam enim , quàm Græci φρόνησιν dicunt , aliam quandam intelligimus , quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia: illa autem sapientia , quam principem dixi, rerum est diuinarum , atque humanarum scientia: in qua continetur deorum , & hominum communitas , & societas ipsorum inter ipsos . ea si maxima est , ut certè: necesse est , quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. etenim cognitio , contemplatioq; naturæ manca quodam modo , atque incboata sit, si nulla actio rerum consequatur . ea uerò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur . pertinet igitur ad societatum generis humani . ergo hæc cognitioni anteponenda est . atque id optimus quisque re ipsa ostendit , & iudicat , quis est enim tam cupidus in*

prudentia , iustitia, fortitudo, temperantia .

potiora iustitiæ, quã prudentiæ.

prudentia quid .

sapientia quid .

in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantiq; res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; poßit, non illa omnia relinquat, atque abiiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus *rebus intelligitur, studiis, officiisq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse*antiquius.* Atque *illi, quorum studia uitaq; omnis rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. nã & erudierunt multos, quo meliores ciues utilioresq; rebus suis publicis essent; ut* Thebanum Epaminondam *Lysis* *Pythagoreus; Siracusium Dionem Plato*: multiq; multos: nósq; ipsi, quidquid ad remp. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atq; doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. neq; solum uiui, atq; præsentes studiosos discendi erudiunt, atq; docent, sed hoc idem etiam post mortẽ monumentis litterarum assequuntur, nec enim locus ullus prætermissus est ab*ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinã reip. pertineret, ut otiũ suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studiis, & sapiẽtiæ dediti, ad hominũ utilitatem suã sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimùm conferunt.* Ob *eam etiam caussam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm uel acutissimè*

[Margin notes: id est, carius. — Pythagoræ discipulus. — a Platone. — eloquentia ad communitatis]

tissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa uertitur; eloquentia uerò complectitur eos, qui buscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum caussa congregātur; sed, cùm congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multò etiam magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; solertiam, itaque, nisi ea uirtus, quæ cōnstat ex hominibus tuendis, id est ex societati generis humani attingat rerum cognitionem; soliuaga cognitio, & ieiunia uideatur: itemq; magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneq; humana, feritas sit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis studium consotiatio hominum, atque communitas. Nec *uerum est, quòd dicitur à quibusdam, propter necessitatem uitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, icicreo istam esse cum hominibus communitatem, & societatem, quòd, si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi * uirgula diuina, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret, non est ita. nam & solitudinem fugeret: & socium studii quæreret: tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere.* Ergo *omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scienta continetur.*

commoda utilior quā contemplatio. communitatem magis, ac prius secundum naturam hominis est, quam cognoscendi cupiditatē: ideo enim discimus, ut societatem adiuuemus; non ideo coniūgimus, ut cognoscamus id quod metaphora docet.

.I. circa nostram operā: prouerbiale.

Iustitia ne, an temperantia potior.

Illud

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi, modestiæq; semper anteponenda. non placet. sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ caussa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscena, ut dictu quoque uideantur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquā reip. caussa. nec resp. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit reip. quidquam illorum facere sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio. ita fit, ut, consideratè agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus est enim locus ipse; ut non sit difficile, in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi poßit; ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest non solùm id homines solere dubitare, honestum'ne an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut suprà dixi, prætermissus. sed ad reliqua pergamus,

ne iustum qu'dē quod non idem decorum.

de gradibus officiorum Gelius lib. 5 cap. 13.

M. T. C. Officiorum primi libri finis.

M. T. CICERONIS OFFICIORVM

AD MARCVM FILIVM LIBER II.

ARGVMENTVM.

Superiore libro duas propositæ initio diuisionis partes absoluit, quid honestum, quid contra; & in honestis, utrum honestius. in hoc de alteris duabus promittit, quid utile, quid inutile, tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum. deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quod a ciuili uita, quam sæpe prætulerit, nunc ad ocium studiorum se conuertit; tum cur ad philosophiam potius, quam aliud studiorum genus. postremo, cur Academicus de officijs præcipiat. rationem reddit.

Q*VEMADMODVM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab* * *omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore, Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias, in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utilè. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de***instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquàm enim libri nostri complures, non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor ne quibusdam bonis ui*

* quattuor uirtutes significat.

* quod me ad scribendum contulerim.

nis ui

nis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quàm dum resp. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cùm autem dominatu* unius omnia tenerentur; neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus; *socios deniq; tuendæ reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus atque utinam resp. stetisset. quo* cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset primùm enim, ut stante rep. facere solebamus, *in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde, ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. cùm autem resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino; illæ scilicet litteræ conticuerunt, *forenses, & *senatoriæ. nihil autem agere cùm animus non posset, in iis studiis ab initio uersatus ætatis; existimaui honestißimè molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cùm multum adolescens, discendi caussa, temporis tribuissem; postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec

Cæsaris.

Catonem, & alios.

Sylla mortuo.

i. in dicendo.

in iudiciis.
in consultationibus.

succisiuæ operæ studiis datæ.

*nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. quid eſt enim, per deos, optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, ut à ueteribus philoſophis definitum eſt, rerum diuinarum, & humanarum, cauſſarumq́; quibus hæ res continentur, ſcientia, cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. nam ſiue oblectatio quæritur animi, requiesq́; curarum; quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene beateq́; uiuendum: ſiue ratio conſtantiæ, uirtutisq́; quæritur; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam uerò dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. ſi autem eſt aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cùm ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent diſputari, quod alio quidem libro *fecimus. hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati reipub. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſa is ne conſtanter facere uideamur, qui cùm percipi nihil*

[Margin: philoſophiæ commendatio]

[Margin: * qui inſcribitur Hortenſius.]

*nihil posse *dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius non solùm disputandi, sed etiam uiuendi ratione sublata? nos autem, ut ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi; quæ contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritate, quæ à sapientia dissidet plurimùm? Cõtra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte caussarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligentes. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in *antiquissima, nobilissimaq; philosophia Cratippo auctore uersaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, *finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus.*

tãquam Academici.

id, quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium.

ab ipso Aristotele, omnium principe nobilitata.

nam antea ab illis non multum dissidere dixit.

Vtilitatem non eam hic accipi quam uulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque parta; sed eam, quæ cum honesto sit coniuncta, & ad uitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq; per-

tinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quincta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se uiderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notißimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. inquo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia, sensimq; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestum. qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi seuerè, sanè, atque honestè hæc tria genera, confusa cogitatione, distinguunt. quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemq;, quod honestum, idem esse iustum ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est: omnisq; opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, iustisq; factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse.

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiantur. quæ Græci euchrestemata, & dyschrestemata nominant. colligitq;, quicquid est fere in uita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia eiusdem generis; partim

tim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque uitam. Ratione au*tem utentium duo genera ponuntur; unum deorum. alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas proximè autem, & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt.* Earumq; *item rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, uel prodesse arbitrantur. ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, plera que sunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominum administratione uteremur. neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum ulla esse potuisset.* Iam *uerò, & earum rerum, quibus abundaremus, ex portatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerẽtur.* Eademq; *ratione nec lapides exciderentur è terra ad usum nostrum necessarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominũ labore, & manu.* Tecta *uerò, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræ motu, aut ue-*

dii semper benefici piis.

artes ad usum uitę excogitatæ. quæ uero quisq; in uita inuenerit, refert Plin. lib. 7. cap. 19.

tustate cecidissent, nisi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde *ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos quæ non sine hominum opere habere possemus.* Ex quibus *omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse.* Qui denique ex *bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam & qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur, & quæ usui possunt esse, capiuntur.* Quid *enumerem artium multitudinẽ, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? quis enim ægris subueniret? quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantùm distat a uictu, & cultu bestiarum.* Vrbes *uerò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari nec frequentari: ex quo leges, moresq; constituti, tum iuris æqua descriptio, certaq; uiuendi disciplina, per quas bene, beateq; uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & uerecundia est: effectumq; est, ut esset uita *munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisq; facultatibus, & commodis nulla*

fontes canalibus ducti. riuis deriuata flumina. portus facticii. ex inanimatis quæ cõmoditates. pastoria. uenatio. medicina. legibus intra urbem, mœnibus

*nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. quis est enim, cui non perspicua sit illa, quæ pluribus uerbis à Panætio cōmemorantur, nemi nem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & salutares sine hominum studijs gerere potuisse? cōmemoratur ab eo*Themistocles,*Pericles,*Cyrus, *Agesilaus,*Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re nō dubia testibus non necessariis. Atque ut magnæ utili tates adipiscimur conspiratione hominum, atque con sensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non ho mini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de inte ritu hominum: peripatetici magni, & copiosi: qui, collectis ceteris caussis, eluuionis, pestilentiæ, uasti- tatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, qua- rum impetu docet quædam hominum genera esse con sumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis, aut seditioni- bus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines pluri- mùm hominibus & prosint, & absint; proprium hoc statuo esse uirtutis. conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adiungere, itaque, quæ in rebus ina- nimis, quæq; in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur ope rosis: hominum autem studia, ad amplificationem no strarum rerum prompta, ac parata, uirorum præ- stantiū sapientia, & uirtute exercitamur. Etenim uir tus ferè omnis in tribus rebus uertitur. quarum una*

exteram uim.

duces Athē Persarum tyrannus. Lacedæmoniorū dux. Macedonum rex ætate ultimus, rerum gestarū omnium præstātissimus.

plurima pernicies homini ab homine.

*est in perspiciendo, quid in quaque re uerum, sinceꝛumq; sit, quid consentaneum cuiq;, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causꝛsa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci *πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, ijs, quibuscum congregamur, uti moderatè, & scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tantaq; * pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominem studia complectamur. eaq; teneamus; dicemus, neque ita multò pòst. sed pauca antè dicenda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utranque partem, uel ad secundas res, uel aduersas, quis ignorat? nam & cũ prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus proueh imur: &, cùm reflauit, affligimur. hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet; primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. hæc igitur, ut dixi, rariora. at uerò interitus exercituum, ut proximè *trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi, ac singularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis; atque ab eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquàm fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studijs,*

tũ morbos, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones uerterunt.

in puniẽdo modus est ab humanitate præscriptus.

Pompeii, in Thessalia, Scipionis, Pompeii soceri, in Africa, Pomp. filiorum, in Hispania.

*dijs, neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atq; excitare poßimus quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis*comparetur: ita fortasse etiam breuior uidebitur.* *compensetur.

Quibus rebus commoueantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eiq; parere uelint.

Quæcunq; igitur homines homini tribuunt ad eũ augendum, atque honestandum; aut beneuolentiæ gratia faciunt, cùm aliqua de caussa quempiam diligunt; aut honoris, si cuius uirtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quamamplißima putant; aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt; aut contrà, à quibus aliquid expectant, ut cùm reges, populares'ue homines largitiones aliquas proponunt: aut, postremò, pretio, aut mercede ducuntur. quæ sordidißima quidem est ratio, & inquinatißima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. malè enim se res habet, cùm, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam nonnunquam subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subijciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de caußis. ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; spe lar-

gitionis, promißionisq; capti; aut postremò, ut sæpe in nostra rep. uidemus, mercede conducti.

Vtilißimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metu tum turpe, tum minime tutum.

amor opes firmat, metus euertit.

Rerum *autem omnium nec aptius est quidquam ad *opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclarè* Ennius,

Quem metuunt, oderunt:

Quem quisque odit, periisse expetit.

Cæsar tyrãnizans oppressus.

multorum autẽ odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uerò huius tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. malus enim custos diuturnitatis metus: contraq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. Sed *iis, qui ui oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda *sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt, qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuantur; his nihil potest esse dementius. quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latißimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimùm, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. ita facillimè, quæ*

sæuitia solũ heris in famulos cõceditur.

uolu-

*uolumus, & priuatis in rebus, & rep. consequemur. etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. quid enim censemus superiorem illum *Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo uixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire: præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stimatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec uerò ulla uis imperii tanta est; quæ, premente metu, poßit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui nō ex insidijs interijt, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic*noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne * Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad *Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniustè imperantes? non'ne repentè omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresq; se otiosos præbuerunt* Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. ueruntamen, quàm diu im-*

Syracusarū tyrannum.

Thraces Barbari apud quos frons stigmatibus cō puncta, nobilitatis erat insigne. apud alios serui fugacis indiciū.

Cæsar.

superbisßimum.

humanisßimum.

dum a Thebanis profligati sunt

duce Epaminonda.

diu imperium populi R. beneficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, pòst uerò Syllæ uictoriam penitus amisimus.*desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. ergo in illo secute est *honestam caussam non honesta uictoria. est enim ausus dicere, hasta posita, cùm bona in fore uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certè ciuium, prædam suam uendere. Secutus est, qui in caussa impia, uictoria etiam fœdiore non solùm singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoq; *prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet. itaque, uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amißi imperij portari in triumpho *Maßiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa commemorarem nefaria in socios, si hoc uno *sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupi-

Syllæ uictoris crudelitas in Marianos. pro, desiit eleganter. nam pugnauit pro optimatibus contra plebem. Cæsar Sylla crudelior. quæ Pompeio fauerant. quæ Romanis auxilio semper fuit. prouerbialiter.

*cupiditatum ad multos improbos uenit hereditas. nec uerò unquam bellorum ciuilium semen, & caussa deerit, dum homines perditi*hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cùm uibrasset: dictatore, propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno*pòst à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus: ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defutura bella ciuilia. itaque parietes urbis*modò stant, & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: rem uerò publicam penitus amisimus. atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniustè imperanti accidere potuerunt: quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, beneuolentiæ uim esse magnam metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam. quàm uolumus, adipisci, cum honore, & fide caritatem. sed ea non pariter omnes egemus. nam ad cuiusque uitam instituendam acommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, id quod & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. hæc enim est una res prorsus, ut non differat multùm inter summos, & mediocres uiros: eaq; utrisque prope modum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui*

ad quàm proscriptorum ciuiū bona ueniebant. Cæsare dominante. fam.l.9.ep. 10. & lib. 15. epist. 17 & 19.

.i. tantum parietes stant, non etiam imperium.

exemplum a maiori.

ex n. pariter omnes egent.

si cui hæc suppetunt, adiuuat aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia libro dictum est, qui inscribitur Lælius. nunc dicamus de gloria. quanquàm ea quoque de re duo sunt nostri libri. sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum.

duo libri Cic. de gloria de quibus non semel in ep. ad Atticū.

Tribus maxime adduci multitudinem, ut honores dignum aliquem ducat, beneuolentia, fide, & admiratione.

Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, si est simpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine, sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tanquam influere poßimus.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam conciliét.

liberalitas optima conciliatrix animorum.

Ac primùm de illis tribus, quæ antè dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficiis capitur maximè, secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione libertatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura, & specie sua commouet, maximeq; quasi perlucet ex

humanitas & benigni tas grata populo.

cet ex iis, quas commemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem caussæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

*Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur; quosq; & futura prospicere credimus, &, cùm res agatur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (*hanc enim omnes existimant utilē, ueramq; prudentiam) iustis autem, & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio: itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciēdam iustitia plus pollet, quippe cū ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem. quò enim quis uersutior, & callidior est, hòc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum uolet, habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudeutia multùm poterit, sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem*

qui consilium ex tē pore expedit, uere. prudēs est.

suspecta sine iustitia prudentia.

idem prudens sit, iustus esse. alia est illa, cùm ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio: quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. popularibus enim uerbis est agendum, & usitatis, cùm loquamur de opinione populari: idq; eodem modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur.

aliter in exactis disputationibus aliter in præcipiendo, aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat, quæ contra contemptum.

*Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona: itaq; eos uiros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimēt se excellentes quasdā, & singulares uirtutes perspicere; despiciunt autē eos, & cōtemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes eos*contemnunt, de quibus malè existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. quamobrem, ut antē dixi, contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor. nulla industria, nulla cura est: admiratione quadam uerò afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur, & cùm omni carere dedecore,*

contemnere. & male existimare non idem sunt.

nec sibi, nec aliis utiles prouerbio dicti.

admiratio a continentia.

re, tum uerò iis uitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. nam & uoluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maiores, partes animi à uirtute detorquent: &, dolorum cùm admouentur faces: præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissimè permouent. quæ qui in utranque partem excelso animo, magnoq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo & hæc animi perspicientia admirabilitatem magnam facit, & maximè iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria. nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & beneuolentia, quòd prodesse uult plurimis, & ob eandem caussam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac, mea quidem sententia, omnis ratio, & institutio uitæ adiumenta hominum desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quòd est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atque in agro uitam agenti opinio iustitiæ necessaria est,

uoluptates dominæ.

admiratio a magnanimitate.

admiratio a iustitia. a pecuniarum contemptu.

iustitia parit omnem gloriam.

iustitiæ opinio ad omnes

uitæ partes necessaria. est, eoq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis præsidiis septi, multis efficientur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negociis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tāta uis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, posśint ulla sine particula iustitiæ uiuere. iustitia apud latros etiam necessaria. *nam, qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clàm eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus, Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; & multò maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui Sapiens i. uulgo nominatur. *usurpatur, prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita represśit, ut facilè bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta uis iustitiæ sit, ut etiam latronum opes firmet, atque augeat; quantum eius uim inter leges, & iudicia, & instituta reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait in Thalia, & Clio. *Herodotus, sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ caussa uidentur olim bene morati reges cōstituti. nam, cùm premeretur initio multitudo ab ijs, regum creandorum origo. qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, dùm prohiberet iniuria

iuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari iure retinebat, eademq; constituendarum legum fuit caussa, quæ regum, ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebantur, eo erant contenti. cùm id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum diligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uerò hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarētur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese, (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquàm præclarè Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi *compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione: ficto non modò sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atq; etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utranque partem: sed, breuitatis caussa, familia cri-

legum condendarum caussa.

Socratis de gloria præceptum.

* expeditam & breuem.

agere radices, ut agere rimas. nihil fucatū diuturnū.

*mus contenti una. Tib. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filii nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officiis. ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ii, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet caussam celebritatis, & nominis, aut à parte acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse, aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium coniiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, *inquiritur; &, tanquam in clarißima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. quòd eò firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, uerùm etiam fauetur.*

quia leges ferre conati sunt perniciosas rei pub.

nobilibus curandum, ne quid maiorum imaginibus indignum cōmittant. non modo enim expectatur, sed quasi exigitur ab eo uirtus. nouis summa probitate opus, ut nobilitētur.

Adolescentes quibus rebus populo primum commendantur.

*Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt. semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas incidit in id bellum, cuius *altera pars sceleris nimiū habuit, *altera feli-*

Cæsariana. Pōpeiana

felicitatis parum. quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri perfecisset, magnam laudem & à summo uiro, & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt *igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quã corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus* Pri*ma igitur commẽdatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillimè autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum.* P. *Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, et iuris scientia* P. *Mucij commendauit domus. nam* L. *quidem* Crassus*, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa*accusatione nobili, & gloriosa. & qua ætate qui exercentur, laude affici solent; ut de* De*mosthene accepimus; ea ætate* L. Crassus *ostendit, id se in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.* Sed *cùm duplex sit ratio orationis, quarũ in altera sit sermo, in altera contentio. non est id dubium, quin contentio orationis plurimùm posit, et maiorẽ uim habeat*

domus familiaritatis.

* & damnatione C. Carbonis, uiri eloquẽtissimi, & consularis. fam. L. 9. ep. 21.

ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis. extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad *Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum: (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militesq;, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriam. magna est enim admiratio copiosè, sapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm ceteros, arbitrantur. si uerò inest in oratione mista modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq; magis, si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima caussarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multiq; in nostra rep. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est. nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescentes M. Antonius: etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustrauit, cùm, seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reip. caussa, ut duo *Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæsar. in accusando etiam

affabilitas.

eius filium.

eloquentia.

senatoria. oratio forensis ad gloriam parandam uberior.

raro accusandum, & & quatenus.

M. Aqui-

M. Aquilio L. Fusij cognita industria est, semel igitur non sæpe certè. sin erit, cui faciendum sit sæpius; reip. tribuat hoc; muneris cuius inimicos ulcisci sæpe, non est reprehendendum: modus tamen adsit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis, id enim tum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur, quod contigit *M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem in iudicium capitis arcessas. id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq; conuertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium nocentem aliquando, & nefarium, impiumq; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in caussis uerum sequi; patroni, non nunquam uerisimile; etiam si minus sit uerum defendere: quod scribere, præsertim cùm de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum *Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus, eoq; maior, si quando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq; uideatur; ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes, contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus

Lucius, & Marcus, fratres, qui Seruilium augurē de peculatu accusarunt. Plut. in Lucullo.

Brutus accusator uehemens. in lib. de claris orat.

humanum, defendere aliquando nocentem.

a quo multa sumpsit. maxima ex defendēdo gloria.

quæ, ut scis, extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum est cuius est ratio duplex. Nam *aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior, ac splendidior, & uiro forti, claroq; dignior. quanquàm enim in utroq; inest gratificandi liberalis uoluntas: tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quò in plures usus sis, eò minus in multos uti possis.* At *qui opera, id est uirtute, & industria benefici, & liberales erunt, primùm, quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde, consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclarè in epistola quadam* Alexandrum *filium* Philippus *accusat, quòd largitione beneuolentiam* Macedonum *consectetur.* Quid *te. malùm, inquit, rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fidelis putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut* Macedones *non te regem suum, sed ministrum, & præbitorem putent? quo quid sordidius regi?* Melius *etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior.*

Largitiones multis de causis uitãdæ.

Largitiones tum sordidæ, tum pestiferæ.

Hoc

*Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. multi enim patrimonia *effuderunt inconsultè largiendo. qui autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. cùm enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur. ita, cùm, beneuolentiæ comparandæ caussa, benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, iamq; in prouerbij consuetudinem uenit, largitionem fundum non habere. etenim quis potest esse modus, cùm & iidem, qui consuerunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi* alteri liberales: prodigi, qui, epulis, & *uiscerationibus, & gladiatorum *muneribus, *ludorum, *uenationumq; apparatu pecunias profundũt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam*

ut Milo, is, qui Clodiũ inter. fecit Pædianus.

modus adhibeatur in largiendo.

conuiniis ex carnibus. spectaculis cruentis. comœdiarum.

ſint relicturi omnino: liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut *æs alienum ſuſcipiunt amicorum cauſſa; aut in filiarum *collocatione adiuuant; aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitiis ſcripſit: in quo multa præclarè, illud abſurdè. eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; ſumptum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multò & maior uidetur, & certior. quantò Ariſtoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. at ij, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primò auditu incredibile nobis uideri, omneſq; mirari: ſed, cùm attenderimus, ueniam neceſſitati dare: in his immanibus iacturis, infinitiſq; ſumptibus nihil nos magnopere mirari; cùm præſertim neque neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur, ipſaq; illa delenitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura ſit, eaq; à leuiſſimo quoque animo; in quo tamen ipſo unà cum ſatietate memoria quoque moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata; graui uerò homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti probari poſſe *nullo modo. quanquàm intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus,

*æs: æs alienum. cum nouæ quædam feræ populo exhibetur.

*collocatione: debitum. cum nuptū dantur.

*nullo modo: ſunt enim copiarum.

*bus, ut splendor ædilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cùm cognomine Diues, tum copijs, functus est ædilicio maximè munere. & paulò pòst L. Crassus cum omnium hominum moderatißimo Q. Mucio magnificentißima ædilitate functus est; deinde C. Claudius, Ap. filius: multi pòst, *Luculli, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus, me consule, uicit superiores. hunc est Scaurus imitatus. magnificentißima uerò nostri Pompeij munera secundo consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen est suspicio auaritiæ. nam Mamerco, homini ditißimo, prætermißio ædilitatis consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis, *decimæ nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio uitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro *Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis reip. caussa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus furoresq; compreßit. Caussa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari sole-*

bat,

non uirtutis. ut ipse in ep. ad Curionem.

fratres, Lucius, & Marcus; quos eodē anno ædilitatem gesserunt. Plut. & Pli. l. 8. c. 7

faciendæ nō nunquā largitiones, sed modicæ.

mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut dicerent: unde decimam Herculi partem Plautus nominat.

iā mortuo.

bat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus * *nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominaui, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit.* Atque *etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq́; quæ ad usum reip. pertinent. quanquàm enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est, tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus noua templa.* Verecundius *reprehendo propter* *Pom*peium sed doctissimi non probant, ut & hic ipse* Pa*nætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus; &* Phalereus Demetrius*, qui* Peri*clem, principem* Græciæ*, uituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa**Propylea *coniecit.* Sed *de hoc genere toto in iis libris. quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum.* Tota *igitur ratio talium largitionum genere uitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.*

> quo primū anno petere licuit per leges.

> qui theatrum magnificentissimum extruxerat.

> templi Mineruæ uestibula.

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

In *illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus caussis affecti esse debemus. alia caussa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. propensior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi fortè erunt digni calamitate.*

> ad succurrendū promptiores esse oportet, quam ad ornandam.

tate. in iis tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad alteriorem gradum ascendant restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam præclarè Ennius:

Bene*facta malè locata, malefecta arbitror.* — fenarius iambicus.

Q*uod autem tributum est bono uiro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratißima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudant, quòd summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium.* Danda *igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamq; iniuriam in *deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant.* Atque hæc be*nignitas etiam reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Craßi scriptum copiosè uidemus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc est grauium hominum. atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillantium.* Conuenit autem tum in dando munifi*cũ esse, tum in exigendo non acerbũ; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem; à litibus uerò,*

* pro indeterrendis hominibus a liberalitate.

paululum aliis de suo iure concedere liberalitatis species.

quantum

quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. est enim non modò liberale, paulò non nunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio familiaris; quàm quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas. est enim, ut mihi uidetur, ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idq; etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. est etiam uehementer utile ijs, qui honestè posse multa uolunt per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse; ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset.

hospitalitas publice priuatimq; utilis ad multa.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum ualere iuris prudentiam, longe plurimum eloquentiam.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in uniuersam remp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam itaq; cùm multa præclara maiorum, tum quam

optimè

optimè constituti iuris ciuilis summo semper in hono re fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq; eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cũ is esset, *qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauios facultas, & gratior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uèl spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facilè laborantis, quodq; in patriis est moribus, multorum caussas & non grauatè, & gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoq; loco *intermißionem eloquentiæ, ne dicam interitum deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer quæri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. cùm autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut *consulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, pluri-

semper in pretio habitum ius ciuile.

Ser. Sulpicius, quidiа lectícam ad ius ciuile adiunxit uide librũ de cl. or.

turpis mercenaria eloquentia.

propter bella ciuilia.

ut iuris periti.

plurimum gratiæ consequuntur, latißimeq; eorum ma nat industria. Iam, id non sunt admonendi, (est enim in promptu) ut animaduertant, cùm alios iuua re uelint, ne quos offendant. sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunque poßis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: certisq; operis, & officiis erit, quod uiolatum est, compesandum.

aut uitanda, aut mitiganda offensio.

Operam apud tenues, & bonos rectius; quam apud locupletes collocari; nulli tamen nisi iusta in re præstandam esse.

Sed cùm in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est procliue: itaq; uulgò loquuntur, sese in beneficijs collocãdis mores hominum, non fortuam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri caussæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit, nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. commodè autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non redidisse; &, qui reddiderit, non habere, gratiã autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos,

lepidissima dissimilitudo inter relatam gratiam, & reddendam pecuniam.

*noratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se *dedisse arbitrantur, cùm ipsi quamuis aliquod magnum acceperint: æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. patrocinio uerò se usos, aut clientes appellari, *mortis instar putant.* At uerò ille *tenuis, cùm quid factum sit, sese spectatum, non fortunam, putans, non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat, (eget enim multis) gratum se uideri studet. neq; uerò uerbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat.* Videndumq; *illud item, quòd, si opulentum, fortunatumq; defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis eius maneat gratia; sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus, sed, si res in*contentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ uiro: sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet, ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit; honestior uerò quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; ne impe-*

hoc idem scribit ad Lepram l.6. fam. ep. 19.

.i. extremũ malum.

humilis p bitas.

.i. consultationem & collationẽ.

impediant diuitiæ, quò minus iuuetur; modò ne adiuuent; sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum *autem præceptum in beneficijs, operaq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile.*

turpi in causa nemini commodanda opera.

Liberalitas in uniuersam multitudinem modice exercenda exactiones non nisi in iusta necessitudine.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de iis, que ad uniuersos, quæq; ad remp. pertinent, disputandum est. Eorum *autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant, partim singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si posit, utrisque, nec minus ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certè ne obsit reip.* C. Gracchi *frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur * ærarium: modica* M. Octauii, *& reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & reip. salutaris.* In *primis autem uidendum erit ei, qui remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. perniciosè enim* Philippus *in tribunatu, cùm legem agrariam ferret; quam tamen *antiquari facilè passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè; non esse in ciuitate duo millia hominum,*

singuli, & uniuersi pugnant inter se.

ad usum reipub. necessario cõstitutum.

suffragijs improbari.

*minum, qui rem haberent. *capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob caussam maximè, ut sua tenerentur, resp. ciuitatesq; constitutæ sunt. nam etsi duce natura congregabuntur homines; tamen, spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant.* Danda etiam opera *est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum, tributum sit conferendum: idq; ne eueniat, multò antè erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui reip. obuenerit: (malo enim alteri, quàm nostræ, *ominari: neque tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum.* Atque etiam omnes, *qui remp. gubernabunt, consulere debebunt. ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare. *est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit.*

ad extremã perniciẽ spectãs.

exactio tributorũ uitanda.

.i. nominando causã, malũ omen afferre.

satis patet.

Ad gratiam multitudinis comparandam maxime ualere abstinentiam, contraq; ex inuasione alieni summam existere perniciem.

Caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam, inquit C. Pontius *Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, Q*uando Romani *dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa sæ*

ut posset Romanum imperium pecunia largienda euertere.

tribuno pleb. Censorino, & Manilio coss.

eorum opera, qui, nere petundarũ accusarentur, meruerant.

in uictoria Persæ.

bis millies centies sestertium, ut nunc loquimur, millionens sex, & scutatorũ trecẽta millia. Plin. lib. 33. ca. 3 minor. qui euersa Corintho ab omni præda se abstinuit.

cula expectanda fuerunt. Modò enim hoc malum in hanc remp. inuasit: itaque facilè patior tunc potius Pontium fuisse; si quidem in illo tantum fuit *roboris. Non dum centum, & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à *L. Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. at uerò postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum *excitatum; tanta, sublatis legibus, & iudiciis, expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute, ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quid ni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est *Paullus: tantum in ærarium *pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. at hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem *Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid, qui eius collega in censura fuit, *L. Mummius? nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiã ornare, quàm domum suam, maluit. quanquàm, Italia ornata domus ipsa mihi uidetur ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius, (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & remp. gubernantibus, habere enim quæstui remp. non modò turpe est, sed sceleratum etiã, & nefarium. itaq; quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla

re

re alia, nisi auaritia, esse perituram, is uidetur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla *autem re conciliare facilius beneuolentiã multitudinis possunt ii, qui reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. qui uerò esse populares uolunt, ob eamq; caussam aut agrariam rem tentant; ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta reip. concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. id enim est proprium, ut suprà dixi, *ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusque custodia.* At*que in hac pernicie reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. nam cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne uideatur *non fuisse soluendo. at uerò ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præsefert dolorem suum.* Nec*, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus iniustè ademptum est, iccirco plus etiam ualent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum, multis annis, aut etiam sæculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus* Lacedæmonii ***Lysandrum Ephorum *expulerunt,* Agin *regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt, ex quo*

abstinētia, & cont. beneuolentiã multitudinis concili at.

ut conseruentur non modo ciues uerum ædificia quoque.

.i. non habuisse unde solueret.

præclarum ducem, optimeq́ꝫ de rep. meritum.

ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarißimè *constituta resp. dilaberetur, nec uerò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacædemoniis profectæ *manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Tib. Gracchi, summi uiri filios, *Africani nepotes non ne agrariæ contentiones perdiderunt? At uerò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cùm eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrannum Nicoclem improuisò oppreßisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletißimi, restituit, remq; pub. aduentu suo liberauit. sed cùm magnam animaduerteret in bonis, & possesßionibus difficultatem; quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquißimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possesßiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam lõgo spatio multa hæreditatibus multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cùm igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendã pecunia, Alexandrum se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iußit esse: isq; celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cùm exposuisset, patriam se liberare uelle, caussamq; docuisset; à rege

opu-

Lycurgi legibus.

patere latius, manare latius, uenustus sermo, maioris; cuius ex filia Cornelia Ti. Gracchus duos filios suscepit, Tiberium, & Caium.

*opulento uir summus facilè impetrauit,ut grandi pecuniæ adiuuaretur: quam cùm in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus caussas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus,& uti persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. ita perfectum est, ut omnes: constituta concordia, sine querela discederent. O' uirum magnum, dignumq;, qui in nostra rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam *uidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendum putauit: eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitatem eadem continere.* Habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cùm ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? *Tabulæ uerò nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant debitores lucrentur alienum. nec enim ulla res uehementius remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessariò

Sylla primum, dein de Cæsare dominantibus.

ut pecuniæ debitoribus condonarentur.

*sariò solutio rerum creditarum. nunquam enim uehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur, armis, & castris *tentata res est ab omni genere hominum, & ordine, quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de rep. tolleretur. nunquàm nec maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est.* At uerò hic *noster uictor, nunc quidem *uictus, quæ cogitarat, ea perfecit; cùm eius iam nihil interesset, tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare etiam si caussa non esset.* Ab *hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui remp. tuebuntur: in primisq́; operam dabunt, ut iuris & iudiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea, quibuscunque rebus uel *belli, uel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reip. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam.* In *his autem utilitatum præceptis* Antipater Tyrius, *Stoicus, qui* Athenis *nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à* Panætio *prætermissa, ualetudinis curationem, & pecuniæ: quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.*

a Catilina.

interfectus a Bruto, Cassio, & aliis.

pro, in bello; antique dictum. domi, militiæ dixit lib. de senect.

Panætius a Cicerone defensus contra Antipatrum.

Vale-

Valetudinis tuendæ ratio, & res familiaris unde com paranda.

*Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in uictu omni, atque cultu, corporis tuendi caussa, & prætermittendis uoluptatibus; postremò arte *eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo, conseruari autem diligentia, & parsimonia, ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista ferè ætate cùm essemus, qua es tu nunc, è græco in latinum conuertimus.*

medicorũ.

.i. de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

Sed utilitatũ comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo; diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati. Externorum autem, ut gloria diuitiis, uectigalia urbana rusticis: ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari ex

*pediret, respondit, bene pascere; quid secundum, satis bene pascere; quid tertium, bene uitire; quid quartum, arare: & , cùm ille, qui quæsierat, dixisset, quid fenerari? tum Cato, quid hominem, inquit, *occidere? ex quo, & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris, ad medium Ianum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur, sunt tamen ea cognoscenda. pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.*

quasi fenerari non liceret.

Ironia est, feneratores enim intelligit.

M. T. Ciceronis Officiorum secundi libri finis.

M. T.

M. T. CICERONIS OFFICIORVM *AD MARCVM FILIVM* LIBER III.

P VBLIVM *Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit*Cato, qui fuit ferè eius *æqualis, nunquam se minus otiosum esse, quam cùm otiosus; nec minus solum, quàm cùm solus esset. magnifica uerò uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum *acuebant, otium, & solitudo. Vellem, & nobis hoc idem uerè dicere liceret; sed, si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certè proximè accedimus. nã, & à rep. forensibusq; negotiis armis impijs, uiq; prohibiti, otium persequimur: &, ob eam caussam urbe relicta, rura peragrantes sæpe soli sumus. sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est. ille enim, requiescens à rep. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiaq; interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem*

Scipioni parum amicus Liuius. ad ætatem refertur.

decora contentio, ac traductio.

cessare pro otiari, aut nihil agere. pro, acriorem faciebant.

uerecunde collatione ingreditur.

*tem otium negotii inopia, nec requescendi studio, constitutum est. extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut incuria, aut in foro agere*possimus? ita qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondam uiximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; præterea & otio fruor, non illo quidem, quo debet is, qui quondam*peperisset otium ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non uoluntas. quãquàm Africanus maiorem laudem uel meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq; conuertimus. itaque plura breui tempore, euersa, quàm multis annis, stante rep. scripsimus. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis; à quibus costanter, honesteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare quanquàm à Cratippo nostro,*

mortuo Cæsare nondũ libera ciuitas erat.

in consulatu. Catilinæ coniuratio necextincta.

sapiens neque otiosus unquã, neq; solus.

*ſtro,*principe huius memoriæ philoſophorum,hoc te aſſiduè audire,atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. quòd cùm omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtam ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius,quàm tibi. ſuſtines enim non paruam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ,magnam honorum, non nullam fortaſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarũ artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. quare, quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere;(ſi diſcendi labor eſt potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne'ue committas, ut, cùm omnia ſuppeditata ſint à nobis, tibi defuiſſe uideare. Sed hæc hactenus*multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.*

interperipateticos,ut alibi non ſemel.

noue dixit diſcendi pro diſcere.

que tamen omnia non extant.

Reprehenſus Panætius, quod tria genera pollicitus,tertium non exoluerit. ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honeſtate pugnare utilitas, atque à Cicerone defenſus.

Panætius igitur, qui ſine controuerſia de officiis accuratiſſimè diſputauit, quemq; nos, correctione quadam adhibita, potiſſimùm ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis,in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent; uno, cùm dubitarent, hone-

honestum'ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile'ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimen haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat, quòd eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est', triginta annos uixisse Panætium, postquàm illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cùm scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè uerò assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum'ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui *Veneris eam partem, quam Apelles incohatam reliquisset, absolueret; (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic

nobilis illa Venus Apellis capite tantum

*ſic ea, quae Panætius prætermiſiſſet, & non profeciſſet, propter eorum, quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non poteſt. Recte'ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſiue, quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis noſtris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poßit utilitas cum honeſtate contendere. itaque accepimus, Socratem ſolitum execrari eos, qui primùm hæc, natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiam, quidquid honeſtum, eſſet, id utile eſſe cenſerent; nec utile quidquam, quod non honeſtum. Quòd ſi is eſſet Panætius, qui uirtutem propterea colendã diceret, quòd ea efficiens utilitatis eſſet; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia * metiuntur; liceret ei dicere, honeſtatem aliquando cum utilitate pugnare. ſed, cùm ſit is, qui id * ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem uitam fieri, nec diſceßione peiorem: non uidetur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honeſtum eſt, comparetur. etenim, quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc, ut opinor, ſententiam, naturam cum uir-*

abſoluta, reliquo corpore deliniata ſolũ. idem fam. epi. 9. lib. I.

unicum bonum Stoici ponunt.

Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

Epicurei. Stoicorum opinio.

uirtute congruere semper; cetera autem, quæ secun-
dum naturam essent, ita *legere, si ea uirtuti non repu- pro, sumere uel diligere.
gnarent. quòd cùm ita sit, putant quidam hanc compa-
rationem rectè non esse introductam, nec omnino de
eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atq; illud
quidem honestum, quod propriè, uereq; dicitur, id
in sapientibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam
potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non
est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo mo-
do esse potest, similitudines honesti esse possunt. Hæc
igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus,
media Stoici appellant; & ea communia sunt, &
latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequun-
tur, & progreßione discendi. Illud autem, quod re-
ctum iidem appellant, perfectum, atque absolutum
.i. nulla pars deest. est, &, ut iidem dicunt, *omnes numeros habet, nec,
præter sapientem, cadere in quenquam potest. cùm
autem aliquid actum est, in quo media officia compa-
rantur, id cumulatè uidetur esse perfectum: propte-
rea quòd uulgus, quid absit a perfecto, ferè non ex
de artibus nemo recte iudicat, nisi artifex: de uirtute non nisi sapiẽs. toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat
prætermissum. quod autem in poematibus, & in pictu-
ris usu uenit, in aliisq; compluribus, ut delectentur
imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob
eam, credo, caussam, quòd insit in his aliquid probi,
quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque
participiũ. re uitij sit, nequeant iudicare. itaque, cùm sina *do-
cti à peritis, desistunt facilè à sententia. hæc igitur
officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda

quæ-

*quædam honesta dicunt esse. non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia: itaq; ij omnes, in quibus est uirtutis indolens, commouentur. Nec uerò, cum duo *Decii, aut duo *Scipiones, fortes uiri, commemorantur, aut cùm *Fabricius, aut *Aristides iustus nominatur, aut ab illis *fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. Quocirca nec id, quod uerè honestum est, fas est cum *utilis repugnantia comparari; nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur ab iis, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum. tamq; id honestum, *quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, uereq; est honestum, sapientibus. aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progreßio. Sed hæc quidem de ijs, *qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, sole-*

pater & filius, fratres. Auri contemptor. Atheniensis ob abstinentiam suam sti cognomē meruit. quia pro rep. mortē libenter oppetiuerunt.

pro, cum utile repugnāte.

quod medium Stoici appellāt.

Epicuri.

*solere modò, non etiam oportere. etenim non modò pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpißimum est. Quid est ergo, quod non nunquam addubitationem afferre soleat, considerandumq; uideatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe, exempli caussa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. *uicit igitur utilitas honestatem: immo uerò honestas utilitatem secuta est.*

exponit, quem habeat intellectum, cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.

Cæsaris necem latenter significat.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species abhonestate abducat, ut iustitiam, uel solum, uel maximum bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Itaque, ut sine ullo errore diiudicare poßimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea: quam quidem in his libris propterea sequimur, quòd, quanquàm à ueteribus Academicis

eis, & Peripateticis nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ uidentur utilia: tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus quidquid honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum, quàm ab ijs, quibus est honestum, aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm *paupertas, quàm *dolor, quàm cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, & societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut uiolet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut, posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset. sic si unusquisque nostrum rapiat ac se commoda aliorum, detrahatq;, quod cuique poßit, emolumenti sui gratia; societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisq; malit, quod ad usum uitæ petineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates,

quoduis in commodũ potius accipiendum, quam iniuste quid cõmittẽdum. paupertas, & dolor cõtra naturã.

mira simili tudo, qua & diuus Paulus utitur de societate mẽbrorum inter se.

tionem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. quæ qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impii iudicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis arctißimum uinculum est, magis arbitrari eße contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quàm omnia incommoda subire uel externa, uel corporis; uel etiam ipsius animi, quæ uacent iustitia. hæc enim uirtus omnium est domina, & regina uirtutum. For*sitan quispiam dixerit: non'ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini, ad nullam rem utili?* Minimè *uerò. non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia.* Quid? *si* Phala*rim, crudelem tyrannum, & immanem, uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare poßit, non'ne faciat?* Hæc *ad iudicandum sunt facillima. nam si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ caussa detraxeris, inhumanè feceris, contraq; naturæ legem. sin autem is tu sis, qui multam utilitatem *reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas, afferre poßis; si quid ob eam caussam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit eiusmodi; suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum* Non *igitur magis est contra naturam mor=*

alienum nihil usurpandum, nec si citra cuiusquam iniuriam fieri potest.

communis utilitas priuatæ anteponenda.

bus,

*bus, aut egestas, aut quid eiusmodi quàm detractio, atque appetito alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti, atque inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne, ipse de se bene existimans, seseq; diligens, *hanc caussam habeat ad iniuriam. itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati.* Nam quod ad Phalarim attinet, *perfacile iudicium est. nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum est. etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquàm humanitate corporis segreganda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.* Eiusmodi igitur *credo res* Panætium *persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset. ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus per*

quæ leuissima est: grauior autem ratio societatis humanæ.

efficax argumentum a maiore.

id est summam manum: ab ædificiis trāslatum, quibus perfe-

ctis, conus aliquis imponitur in summo.

spici poßit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquàm fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero; ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet propter Cratippum: at illud certè dabis, quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. mihi utrumuis satis est; & cùm hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primùm Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uerò utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatq; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque, non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, *Marte nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas uenerunt.

qui ex Peripateticorum sententia non putat, ut Stoici, solum honestum propter se expetendũ, sed maximè propter se, non tamen solũ.

prouerbialiter a militia translatum, ubi suo Marte rem gerere dicebātur.

Ne quæ

Ne qua nos commoditas quantauis cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, ut uel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

qui nullis auxiliaribus copiis adiuti, prœlium committerent.

*Cùm igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo; (recta enim, & conuenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus; eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certa omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut *solum, aut *summum bonum; quod autem bonum, id certè utile; itaq;, quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cùm aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum, & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec *tetrius, nec *fœdius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus indicijs uident; pœnam, non*

solum, ut Stoicis, summum, ut Aristoteli placet.

turpis utilitas omnium scelerum parens.

tetrum opponitur claro, fœdum pulchro.

dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbißima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantiũ genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere cõtaminent. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, cælandi, & occultandi spes, opinioq́; remouenda est. satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq́; *cælare poßimus, nihil tamen auarè, nihil iniustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq́; equum, ut ferunt fabulæ, animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, anulumq́; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor tum inconcilium pastorũ se recepit. ibi cùm *palam eius anuli ad palmam conuerterat, à nullo uidebatur; ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cùm in lucem anulũ inuerterat. itaque hac oportunitate anuli usus, reginæ stuprum intulit; eaq́; adiutrice regem dominum interemit, sustulitq́; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere sic repentè anuli beneficio rex ortus est Lydiæ.

turpi in re turpis etiã ipsa deliberatio.

delictis etiã occultis abstinendum.

*uncuum illud in annulo, quo gēma includitur.

Hunc

Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. honesta enim bonis uiris, non occulta, quæruntur. Atque *hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à* Platone. *quasi uerò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat.* Hæc *est uis huius anuli, & huius exempli; si nemo sciturus, nemo'ne suspicaturus quidem sit, cùm aliquid diuitiarum, potentiæ dominationis, libidinis caussa feceris, si id diis hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis ne facturus: negant id fieri posse. quanquàm*non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? urgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant; hoc uerbum quid ualeat, non uident. cùm enim quærimus, si poßint cælare, quid facturi sint; non quærimus, poßint ne cælare, sed tanquàm tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad propositum reuertamur.* Incidunt *sæpe multæ caussæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, poßit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter.* Cùm Collatino Tarquinio **collegæ* Brutus *imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniustè: fuerat enim in regibus expellendis*

socius

nihil enim diis & hominibus ignotum semper esse potest.

socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi, nomenq́; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile Patriæ consulere, id erat ita honestum; ut etiam ipsi *Collatino *placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem; sine qua nec utilitas quidem esse potuisset.* At *in eo rege, qui urbem condidit, non ita. species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cùm uisum esset utilius solum se quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utili uidebatur, neque erat, assequi posset. & tamen muri caussam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. peccauit igitur, pace uel* Quirini, *uel* Romuli *dixerim.*

ut pote ciui patriæ studioso.

Romulus ut solus imperaret Remum fratrem occidit: hanc quidem caussam prætexens, quod mœnia contra legem transiliisset. Romulus Quirinus.

Proprijs cõmodis quatenus cuique inseruire permissum.

Nec *tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq́; tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scitè Chrysippus, ut multa; Qui studium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, ut uincat; supplantare eum, qui cùm certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est.*

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. communibus in rebus tantum caritati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. ceterum ne qua res turpis aut petatur ab amico,

co, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quòd rectè poßis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra remp. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui caussa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit de ipso amico. ponit enim personam amici, cùm induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici caussam esse malit; ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cùm uerò iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, Quæ salua fide facere posit. *hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi honestè amico à iudice posse concedi, nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint; non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in sapientibus uiris, atque perfectis nihil potest esse tale.* Da*monem, &* Pythiam, & Pythagoreos, *ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cùm eorum alteri* Diony*sius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum caussa postulauisset, uas factus sit alter eius*

commodandum amicis, sed citra aras.

iudex quod salua fide p̄stare non posit ne rogādus quidem est.

nobile par amicorum, quos celebrauit antiquitas. l. 1. & 2 de Fin. Valerius Max. lib. 4 cap. 7 Hyginus cap. 257.

sisten-

*uirtute congruere semper; cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita*legere, si ea uirtuti non repugnarent. quòd cùm ita sit, putant quidam hanc comparationem rectè non esse introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse.* Atq; *illud quidem honestum, quod propriè, uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt.* Hæc *igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progreßione discendi.* Illud *autem, quod rectum iidem appellant, perfectum, atque absolutum est, &, ut iidem dicunt, *omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cùm autem aliquid actum est, in quo media officia comparantur, id cumulatè uidetur esse perfectum: propterea quòd uulgus, quid absit a perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod autem in poematibus, & in picturis usu uenit, in aliisq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob eam, credo, caussam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij sit, nequeant iudicare. itaque, cùm sina *docti à peritis, desistunt facilè à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quæ-*

Margin notes:
- pro, sumere uel diligere.
- .i. nulla pars deest.
- de artibus nemo rectè iudicat, nisi artifex: de uirtute non nisi sapiēs.
- participiū.

*quædam honesta dicunt esse. non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia: itaq; ij omnes, in quibus est uirtutis indolens, commouentur. Nec uerò, cum duo *Decii, aut duo *Scipiones, fortes uiri, commemorantur, aut cùm *Fabricius, aut *Aristides iustus nominatur, aut ab illis *fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. Quocirca nec id, quod uerè honestum est, fas est cum *utilis repugnantia comparari; nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur ab iis, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum. tamq; id honestum, *quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, uereq; est honestum, sapientibus. aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progreßio. Sed hæc quidem de ijs, *qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, sole-*

pater & filius, fratres.

Auri contemptor.

Atheniensis ob abstinentiam sui cognomē meruit.

quia pro rep. mortē libenter oppetiuerunt.

pro, cum utile repugnāte.

quod medium Stoici appellāt.

Epicuri.

*ſolere modò, non etiam oportere. etenim non modò pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honeſtum, ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſsimum eſt. Quid eſt ergo, quod non nunquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumq; uideatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. ſæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe, exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modò hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. *uicit igitur utilitas honeſtatem: immo uerò honeſtas utilitatem ſecuta eſt.*

exponit, quem habeat intellectum, cum honeſtas dicitur cum utilitate pugnare.

Cæſaris necem latenter ſignificat.

Formula præſcripta, ne quando nos falſa utilitatis ſpecies abhoneſtate abducat, ut iuſtitiam, uel ſolum, uel maximum bonum ſtatuamus, iniuſtitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, ſed ad communem ſocietatem referantur omnia.

Itaque, ut ſine ullo errore diiudicare poſsimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam conſtituenda eſt; quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi, diſciplinæq; maximè conſentanea: quam quidem in his libris propterea ſequimur, quòd, quanquàm à ueteribus Academicis

*eis, & Peripateticis nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ uidentur utilia: tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus quidquid honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum, quàm ab ijs, quibus est honestum, aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm *paupertas, quàm *dolor, quàm cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit conuictum humanum, & societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut uiolet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut, posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset. sic si unusquisque nostrum rapiat ac se commoda aliorum, detrahatq; quod cuique posit, emolumenti sui gratia; societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisq; malit, quod ad usum uitæ petineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates,*

quoduis in commodū potius accipiendum, quam iniuste quid cōmittēdum.

paupertas, & dolor cōtra naturā.

mira simili tudo, qua & diuus Paulus utitur de societate mēbrorum inter se.

I *copias,*

copias, opes augeamus. neque uerò hoc solùm natura, id est iure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus resp. continentur, eodē modo constitutum est, ut nō liceret sui commodi caussa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit, (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolēt uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi caussa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem: itemq; magis est secūdum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, cōseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocauit, quàm uiuere in solitudine non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo quisque splendidissimoq; ingenio lōgè illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem

Ius gentiū nō discrepat a natura.

Supplicii genera quattuor, mors, exilium, uincula, damnum.

Hercules ob benefacta ingenus mortalium deus habitus.

nem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendum censet mortem, paupertatem, dolorem, amißionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitiis grauius existimat. Ergo *unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & uniuersorum: quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam caussam tamen, quòd is homo sit, consultum uelit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. quod si ita est; unà continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq; ipsum si ita est; certè uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui caussa: aliam rationem esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis utilitatis caussa statuũt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium ra-*

argumentũ contra eos qui alieno incõmodo suũ augent cõmodum.

societatis ius non modo cũ propinquis, sed etiam cum uniuersis ciuibus, postremo, & & cum hospitibus seruandum.

tionem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impii iudicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis arctissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quàm omnia incommoda subire uel externa, uel corporis; uel etiam ipsius animi, quæ uacent iustitia. hæc enim uirtus omnium est domina, & regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non'ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini, ad nullam rem utili? Minimè uerò. non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non'ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima: nam si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ caussa detraxeris, inhumanè feceris, contraq; naturæ legem. sin autem is tu sis, qui multam utilitatem *reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam caussam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit eiusmodi; suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum Non igitur magis est contra naturam morbus,

alienum nihil usurpandum, nec si citra cuiusquã iniuriã fieri potest.

communis utilitas priuatæ anteponenda.

*bus, aut egestas, aut quid eiusmodi quàm detractio, atque appetito alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti, atque inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne, ipse de se bene existimans, seseq; diligens, *hanc caussam habeat ad iniuriam. itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si poßis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum est. etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquàm humanitate corporis segreganda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset. ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus per*

quæ leuissima est: grauior autem ratio societatis humanæ.

efficax argumentum a maiore.

id est summam maximam ma-num: ab ædificiis trãslatum, quibus perfe-

ctis, conus aliquis imponitur in summo.

spici posit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquàm fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet propter Cratippum: at illud certè dabis, quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. mihi utrumuis satis est; & cùm hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primùm Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uerò utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatq; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque, non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, *Marte nostro. neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas uenerunt.

qui ex Peripateticorum sententia non putat, ut Stoici, solum honestum propter se expetendũ. sed maximè propter se, non tamen solũ.

proverbialiter a militia translatum, ubi suo Marte rem gerere dicebãtur.

Ne qua nos commoditas quantauis cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, ut uel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

qui nullis auxiliaribus copiis adiuti, prœlium committerent.

*Cùm igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo; (recta enim, & conuenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus; eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certa omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut *solum, aut *summum bonum; quod autem bonum, id certè utile; itaq;, quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cùm aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum, & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec *tetrius, nec *fœdius excogitari potest. emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident; pœnam, non*

solum, ut Stoicis, summũ, ut Aristoteli placet.

turpis utilitas omnĩũ scelerũ parens.

tetrum opponitur claro, fœdum pulchro.

 dico

dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbißima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantiũ genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere cõtaminent. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, cælandi, & occultandi spes, opinioq́; remouenda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq́; *cælare poßimus, nihil tamen auarè, nihil iniustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cùm terra disceßisset magnis quibúsdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq́; equum, ut ferunt fabulæ, animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, anulumq́; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor tum inconcilium pastorũ se recepit. ibi cùm *palam eius anuli ad palmam conuerterat, à nullo uidebatur; ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cùm in lucem anulũ inuerterat. itaque hac oportunitate anuli usus, reginæ stuprum intulit; eaq́; adiutrice regem dominum interemit, sustulitq́; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere sic repentè anuli beneficio rex ortus est Lydiæ.

turpi in re turpis etiã ipsa deliberatio.

delictis etiã occultis abstinendum.

uncuum illud in annulo, quo gẽma includitur.

Hunc

Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. honesta enim bonis uiris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi uerò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est uis huius anuli, & huius exempli; si nemo sciturus, nemo'ne suspicaturus quidem sit, cùm aliquid diuitiarum, potentiæ dominationis, libidinis caussa feceris, si id diis hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis ne facturus: negant id fieri posse. quanquàm*non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? urgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant; hoc uerbum quid ualeat, non uident. cùm enim quærimus, si poßint cælare, quid facturi sint; non quærimus, poßint ne cælare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ caussæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non; cùm hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, poßit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio *collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniustè: fuerat enim in regibus expellendis

nihil enim diis & hominibus ignotum semper esse potest.

socius

*socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile Patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi *Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem; sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cùm uisum esset utilius solum se quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utili uidebatur, neque erat, assequi posset. & tamen muri caussam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim.*

ut pote ciui patriæ studioso.

Romulus, ut solus imperaret Remum fratrem occidit: hanc quidem caussam prætexens, quod mœnia contra legem transiluisset. Romulus Quirinus.

Proprijs cõmodis quatenus cuique inseruire permissum.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scitè Chrysippus, ut multa; Qui studium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, ut uincat; supplantare eum, qui cùm certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est.

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. communibus in rebus tantum caritati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. ceterum ne qua res turpis aut petatur ab ami-

co,

co, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quòd rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra remp. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui caussa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit de ipso amico. ponit enim personam amici, cùm induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici caussam esse malit; ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cùm uerò iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, Quæ salua fide facere possit. *hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi honestè amico à iudice posse concedi, nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint; non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in sapientibus uiris, atque perfectis nihil potest esse tale.* Damonem, *&* Pythiam, *&* Pythagoreos, *ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cùm eorum alteri* Dionysius *tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum caussa postulauisset, uas factus sit alter eius sisten-*

commodandum amicis, sed citra aras.

iudex quod salua fide p̄stare non possit ne rogādus quidem est.

nobile par amicorum, quos celebrauit antiquitas. l. 1. & 2 de Fin. Valerius Max. lib. 4 cap. 7 Hyginus cap. 257.

*sistendi; ut si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, ut se in amicitiam tertiam ascriberent. Cùm igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: *iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur: religio: & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.*

pro negligatus.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium ullum uideri utile oportere, quod cum honesto purget: atque huius rei utranque in partem exempla.

in Corintho delēda falsa utilitatis species fefellit Romanos. nihil.n. utiliter fit, q crudeliter. insula e regione Atticæ. portu Athenarum. leges Petronia, & Papia de ciuibus exterminandis.

*Sed utilitatis specie in rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiā Athenienses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderentur. hoc uisum est utile. nimis enim inminebat propter propinquitatem *Aegina *Piræo. sed nihil, quod crudele, utile. est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maximè nimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminant, ut *Petronius apud patres nostros, *Papius nuper. nam esse, pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt sapientissimi consules, Crassus, & Scæuola: usu uerò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præhonestate contemnitur. plena exemplorum est nostra respub.*

cùm

cùm sæpe aliàs, tum maximè bello Punicò secundo; quæ, *Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut, urbe relicta coniugibus. & liberis *Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatemq; Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent. lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur; sed ea nulla erat repugnante honestate. Temistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare; sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad *Giteum, clàm incendi posse: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cùm audiuisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt, totamq; eam rem, quam ne audierant quidem auctore Aristide *repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas *immunes, *socios uectigales habemus. Maneat ergo. quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem cùm id, quod esse utile putes, adipiscare. hoc enim ipsum

ubi Paullus Æmilius fuit cum inumerabili ciuium & sociorum Romanorũ multitudine cæsus.

in Peloponeso in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

Demosthenes in oratione de corona nobile nauale Lacedæmoniorum.

Pompeius, qui ex piratis a se uictis aliquot millia per colonias diuisit.

Cæsar, Cãpanorum agros distribuit. uide Plut. in uita Pomp.

ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

In contractionibus communibus quæ formula honesti & utilis. fingit autem speciem quandam iureconsultorum more, deque ea duos Stoicos, diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter & hominum consuetudine & iure ciuili moderatur.

Sed incidunt, ut suprà dixi, sæpe caussæ, cùm repugnare utilitas honestati uideatur: ut animaduertendum sit repugnet ne prauè, an poßit cum honestate coniungi, eius generis hæ sunt quæstiones. si, exempli gratia, uir bonus, ab Alexandria *profectus* Rhodum, *magnum frumenti numerum aduexerit in* Rhodiorum *inopia, & fame, summaq; annonæ caritate; si idem sciat complures mercatores ab* Alexãdria**sol uisse, nauesq; in cursu frumẽto onustas petentes* Rhodum *uiderit; dicturus ne sit id* Rhodiis, *an silentio suum quamplurimum uenditurus. sapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus; qui cælaturus* Rhodios *non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe non sit.* In *huiusmodi caußis aliud* Diogeni Babylonio *uideri solet, magno, & graui* Stoico; *aliud* Antipatro, *discipulo eius, homini acutißimo;* Antipatro, *omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uenditor norit, emptor ignoret;* Diogeni, *uenditorem, quatenus* **iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, cetera sine insidijs agere, &, quoniam uendat, uelle quamoptimè uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm ceteri; fortasse etiam minoris, cùm*

* nauigasse.

* quod non ita late patet, ut ius gentium, id est naturæ.

cùm maior est copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute, cùm hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati; eaq; lege natus sit, ut ea habeas* principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas; ut utilitas tua, communis utilitas sit; uicißim, & æquè communis utilitas, tua sit: cælabis homines, quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud cælare, aliud est tacere. neque ego nunc te celo, si tibi non dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici utilitas: sed non quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo uerò, inquit ille, necesse est: si quidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. Memini, inquit ille: sed unum ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? quod si ita est, nec uendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit:* ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere serpentes: malè materiatæ, ruinosæ: sed [illegible] præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus uenditor nō dixerit, ædesq; uendiderit pluris multò, quàm se uenditurum putarit: num id iustè, an improbè fecerit? ille uerò, inquit, Antipa-

* naturę principia, sequi debemus.

* hæc erat opinio Antipatri.

Antipater, improbè facit. quid enim est aliud, erranti uiam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quàm uiam non monstrare. nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod p[illegible]sti. Quòd si, qui proscribunt uillam bonam, ut ipsi asserunt, beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multò minus, qui domum non laudarunt. ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? quid uerò est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam absurdum, quàm, si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? Sic ergo in quibusdam caussis dubijs, ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modò honestum facere sit, sed etiam non facere, turpe. hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio.

publicæ execrationes Atheniensium in eos qui uiam erranti non monstrassent.

tabula rerum uenalium.

præco auctionarius.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino uiro bono neque simulandum esse quidquam neque dissimulandum sui commodi caussa; etiam si mos, legesque ciuiles quædam reticeri non uetent.

*Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cælare emptores debuisse neque enim id est*cælare, quidquid reticeas: sed, cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui caussa uelis eos, quorum interslt id scire. hoc autem cælandi[illegible]nus qu[illegible]le sit, & cuius hominis, quis non uidet? ce[illegible]on a[illegible]ti, non simplicis est, non ingenui, non [illegible]ri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile est uitiorum, subire nomina? Quòd si uituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. *Canius, eques R. homo nec infacetus, & satis litteratus, cùm se Syracusas otiandi caussa, non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cùm percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit uenales quidem se hor[illegible]os non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cenam inuitauit in posterum diem. cùm ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarētur; dixitq́; quid eos facere uellet. ad cenam tempore uenit Canius. opiparè paratum erat cōuiuium, Cymbarum ante oculos multitudo pro*

aliud cælare, aliud reticere.

turpe cælare quod est; turpius mentiri quod nõ ẽ.

nomen a bestiis acceperunt multæ familiæ, ut Canii, Ouii Galli, Porcii, Asinii. fabula per quam amęna quo astu Græculus Canio imposuerit. commentũ simile de Egestæis narrat Thucydides l. 6.

se quisq;, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythii pisces abiiciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ô Pythi, tantum ne piscium? tantum ne Cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: boc loco est, Syracusis quidquid est piscium: bic aquatio: bac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. *grauatè ille primò. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, & emit instructos:* *nomina fecit, negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse maturè: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret. nullæ, quod sciam, inquit ille: sed bic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquillius,* *collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset dolus malus; respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. boc quidem sanè luculenter, ut ab bomine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi improbi, malitiosi sunt nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit* *tot uitijs inquinatum. quòd si Aquilliana definitio uera est: ex omni uita simulatio, dißimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquam simulabit, aut dißimulabit* *uir bonus. atq; iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus; ut tutela XII tab. & circumscri-*

[Margin notes: inuitus & uix. — debitorem se cõstituit. — in prætura — perfidia, improbitate, malitia. — uir bonus neq; simulat, neque dissimulat.]

scriptio adolescentium lege Plætoria, & sine lege, iudiciis, in quibus, Ex fide bona, *additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maximè excellunt, in arbitrio rei uxoriæ,* Melius, æquius: *in fiducia,* Vt inter bonos bene agier. *quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis: aut, cùm dicitur,* Inter bonos bene agier, *quidquam agi dolosè, aut malitiosè potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait* Aquillius, *continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterque, si ad eloquendum uenerit, non plus, quàm *semel, eloquetur* Q. *quidem Scæuola,* P. *filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset, uendidisset.* Hæc *igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios *sapientes existimant: ex quo* Ennius: *nequidquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum* Ennio *conueniret.* Hecatonem *quidem* Rhodium, *discipulum* Panætij, *uideo in iis libris, quos de officijs scripsit* Q. Tuberoni, *dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solùm nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèq; reip. singulorum enim fa*

uerbá sunt solennia, quibus in negot is bonæ fidei utebantur.

ut statim summũ pretiũ eloquatur.

æstimaretur.

simile est uendere minoris, quã possis; & emere pluris, quam possis.

ex Enniũ Medea.

*cultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino se *negat facturum* compendij sui caussa, quod non liceat, huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini: *rectè iustum uirum bonum non facilè reperiemus.* Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, uirum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitū est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent *lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. quidquid enim inest prædio uitii, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut cùm in *arce augurium augures acturi essent, iußissentq́; T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calpurnius, cùm demolitus esset, cognouissetq́; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum illum *adegit: Quid sibi de ea re facere oporteret

Scæuola. lucri.

Paulus M. malitlegere certe istud

ueterum iuris prudentium sermo. l. 1. de orat.

uide Festū in uerbo Arcani, & & in auguraculum.

in claudio reticētia p dolo malo damnata. .i u-cauit.

ret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, *huius nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus, is igitur iudex ita pronuntiauit: cùm in uenundando rem eã fecisset, & non pronuntiauisset, emptori damnum præstari oportere igitur ad finem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si rectè diiudicauit; non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes cõprehendi non possunt; quæ aũt possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio *Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio *seruiebant; sed hoc in mancipio Marius nõ dixerat. adducta res in iudicium ex. Oratam *Crassus, Gratidianum defendebat *Antonius. ius Crassus *urgebat; quod uitium uenditor non dixisset, sciens, id oportere præstari: equitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset; teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt; philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agicaturus? ipsæ enim fe-

qui se Vticæ manu sua occiderat, ne seruientem patriam aspiceret.

Plin lib. 9. cap 54. Va le. lib. 9. cap. 1.

debebant seruitutem.

princeps in eloquentia.

uide in l. de claris orat.

premebat.

quid inter leges & philosophorum dogmata.

ræ, nullo insequente, sæpe incidunt. sic, tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquàm uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi, neque lege sanciri, aut iure ciuili, naturæ tamen lege sancitum est. societas enim est, (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latißimè quidem quæ pateat, hominum inter homines; qui eorum, interior eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt, quod enim ciuile, non idem continuò gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur. feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis. nam quanti uerba illa? Vti'ne propter te, fidem'ue tuam captus, fraudatus'ue sim. *quàm illa aurea?* Vt inter bonos benè agiter oportet, & sine fraudatione. *sed, qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Quinctus quidem Scæuola Pont. Max. summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur,* Ex fide bona: *fideiq; bonæ nomen existimabat manere latißimè, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cùm in ple-*

ius gentiũ patet latius quã ius ciuile.

iuris formulæ a diuina & naturali ratione dictæ.

*risque essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt eaq; malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimùm. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec uero in prædiis solùm ius ciuile, ductum à natura, malitiem, fraudemq; uindicat: sed & in *mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. heredum alia caußa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam eße, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quã in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur: ut utilia cum honestis pugnare uideantur. quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & igne ratione omnium proposita, abstinere poßit iniuria? periclitemur, si placet, iis quidem exemplis, in quibus peccari uulgus hominum fortaße non putat. neque enim de sicariis, ueneficis, tæstamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco dißerendum est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigandi: sed hæc consideremus: quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Roma attulerunt. quod quò facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Craßum, &*

* seruorũ, aut ancillarũ. quæri solet an sana, an fugitiua, an furacia.

Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis *potentissimos. qui; cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur. quanquã *alterũ amaui uiuum, alterũ non odi mortuum. sed cùm Basilius M. Satirium, sororis filium, nomen suum ferre uoluisset, eumq; fecisset heredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum, principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam *ueræ hereditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falsò: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. itaque si uir bonus habeat hanc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irripere hac ui non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum at si dares hanc

Crassum di diuitiis, Hortensium eloquentia.

Hortēsium.

testamento legatæ: cum illa proxime nomina ta uera non fuerit.

supini, & quibus loqui nõ libe rũ erat, digitulo crepitantes quid piam signi ficabant.

hanc uim M. Crasso, ut digitorum percußione heres posset scriptus esse, qui re uera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. At uerò, *si quis uoluerit animi sui complicatam* nationem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit, quibus poßit; noceat nemini, nisi laceßitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat?* Non *ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat?* Immo *intelligat nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit.* Fimbriam *consularem, audiebam* de patre nostro puer, iudicem M.* Lutatio Pythiæ *fuisse, equiti* R. *sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset,* Ni bonus uir esset: *itaque ei dixisse* Fimbriam, *se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contrà iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur.* Huic igitur uiro bo*no, quem* Fimbria *etiam, non modò* Socrates, *nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modò facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non'ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidam dubitent? à*

* formam, & speciem.

* a patre insinuatus.

exageratio est a Socrate ad Fimbriam, Fimbria ad rusticos.

quibus

*quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium. cùm enim fidem alicuius, bonitatemq́; laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris *mices, hoc quam habet uim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtineret? Vides'ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. At enim, cùm permagna præmia sunt, est caussa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatus longè abesset, & *septimum annum post præturam iaceret, neque petiturus unquam consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illud producere; si se consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturum. itaque factus est ille quidem consul, sed à fide, iustitiaq́; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem*Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cùm prætor esset, collegiumq́; prætorium tribuni pl. adhibuissent, ut res nūmaria de communi sententia constitueretur. *iactabatur enim temporibus*

Ludi genus digitis repente moris. Cicer. l. 2. de diuin. Quid est enim sors? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. idem adagium in 2. de Fin.

cum a consulatu biennio tantum prætura legibus dista ret.

qui collegarum commune gratiam ad se proprie trāstulit.

*poribus illis nummus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constitueruntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius à subselliis in Rostra recta: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. & ea res, si quæris, ei magno honori fuit; omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notißimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne uideatur esse utile. Quid igitur? poßumus ne aut *illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atq; excute *intelligentiam tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni, Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui caussa, criminari, præripere, fallere? nihil profectò minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, poßit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiamq; detraxerit? quid enim interest,*

pretiū monetæ neq; ameq, neq; a genere cōsistebat.

qui criminatus est Q. Metel lum, spe cō sulatus adi piscendi. superius cō plicatā dixit notionem.

tereſt, utrum ex homine ſe conuertat quis in belluã, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid, qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; non'ne id faciunt, quod is, *qui etiam ſocerum habere uoluit eum, ciuis ipſe audacia potens eſſet? utile enim uidebatur plurimum poſſe alterius inuidia; id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non uidebat. ipſe autem *ſocer in ore ſemper Græcos uerſus Euripidis de Phœniſſis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Pompeium carpit, qui, ut nemo ſibi obſiſteret, Iuliam, Cæſaris filiam, duxit uxorem. Cæſar Suetonius in Iulio.

Nam ſi uiolandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

ſenarii iambici.

Capitales Eteoclis, uel potius Euripides, qui id unum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, *exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi R. dominusq́; omnium gentium eſſe concupierit, idq́; perfecerit. hanc cupiditatem ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, & libertatis interitum, earumq́; oppreſſionem tetrã, & deteſtabilem, glorioſam putat qui autem fateatur, honeſtũ non eſſe, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq́; eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio à tanto errore coner auertere? poteſt enim, dii immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum, & teterrimum parricidium patriæ, quamuis, eo qui ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus parens nominetur? hone-

in pietate colenda.

Cæſar parens patriæ appellatus sed ab oppressis at

State igitur dirigenda utilitas est; & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. Nunc abeo ad uulgi opinionem *Quæ maior utilitas, quàm regnandi, esse poßit? nihil contrà inutilius ei, qui id iniustè consecutus sit, inuenio, cùm ad ueritatem cœpi reuocare rationem. possunt enim cuiquã esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, uita, insidiarũ, periculorumq; plenißima?* Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni sunt, inquit Attius: *at cui regno? quod à* Tantalo, & Pelope *proditum iure obtinebatur, nam quanto plures ei**regi putas, quicum exercitu populi* R. *populum ipsum* Romanum *oppreßißet, ciuitatemq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cũ eius uitæ ea condicio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt, quæ maximè uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. quanquàm id quidem cùm sæpe aliàs, tum* Pyrrhi *bello à* C. Fabricio *consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cùm enim rex.* Pyrrhus *populo* R. *bellum ultro intulisset; cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente;* **perfuga ab eo uenit in castra* Fabricij, *eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clàm uenisset, sic clàm in* Pyrrhi *castra rediturum, & cum ueneno necaturum.*

Roma patrẽ patriæ Ciceronem libera dixit.

*Cæsari.

*historiæ a Pyrrhi medico epistolam Fabricio missam narrant.

hunc

hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus; magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, qui cùm laudis certamen fuisset, eum non uirtute sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius uel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nũquam utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ caussa imperium expetendum est: scelus absit in quo non potest esse gloria. sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo: non poterunt esse utiles cum infamia.

opes cum infamia nũquã utiles.

*Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filij, sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta. ex S. C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus, turpe imperio piratarum enim melior fides, quàm senatus. At aucta uectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestam? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. nimis enim mihi uidebatur præfactè ærarium, uectigaliaq; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs: cùm in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus: eoq; magis, quòd illa * ordinum coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Malè etiam*

Cato perstrictus.

equitũ, & senatus.

Curio,

Curio; cum caussam traspadanorum æquam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat utilitas. *potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reip. quàm, cùm æquã esse diceret, non esse utilẽ fateretur.* turpis Oratio Curionis.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, quibus uidetur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis *taliũ quæstionum, sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in utranque partem disputat; sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equi ne prætiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit'ne eam sapiens, si potuerit? *negat; quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet ne suum? minimè, non plus, quàm si nauigantem in altum eijcere de naui uelit, quia sua non sit. quoad enim peruentum sit eò, quo*sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes; sibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uerò, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel reip. caussa uiuere. quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen; sed, quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. Quid, si pater fana expilet, *cuniculos agat ad ærarium, indicet'ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem,*

cum tamẽ præstet eũ uiuere, qui sit utilior reip.

conducta.

ut ante, agere rimas.

*se quisq; quod cœperat, afferebat. ante pedes Pythii pisces abiiciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ô Pythi, tantum ne piscium? tantum ne Cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. *grauatè ille primò. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, & emit instructos: *nomina fecit, negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse maturè: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret. nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquillius, *collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset dolus malus; respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi improbi, malitiosi sunt nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit *tot uitijs inquinatum. quòd si Aquilliana definitio uera est: ex omni uita simulatio, dißimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquam simulabit, aut dißimulabit *uir bonus. atq; iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus; ut tutela XII tab. & circumscri-*

[Margin notes: inuitus & uix. — debitorem se cõstituit. — in prætura — perfidia, improbitate, malitia. — uir bonus neq; simulat, neque dissimulat.]

ſcriptio adoleſcentium lege Plætoria, & ſine lege, iudiciis, in quibus, Ex fide bona, *additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maximè excellunt, in arbitrio rei uxoriæ,* Melius, æquius: *in fiducia,* Vt inter bonos bene agier. *quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis: aut, cùm dicitur,* Inter bonos bene agier, *quidquam agi doloſè, aut malitioſè poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſsimulatione, ut ait Aquillius, continetur. tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor opponet: uterque, ſi ad eloquendum uenerit, non plus, quàm *ſemel, eloquetur Q. quidem Scæuola, P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur, idq; uenditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. nemo eſt, qui hoc uiri boni fuiſſe neget: ſapientis negant: ut ſi minoris, quàm potuiſſet, uendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios *ſapientes exiſtimant: ex quo* Ennius: *nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum* Ennio *conueniret.* Hecatonem *quidem* Rhodium, *diſcipulum* Panætij, *uideo in iis libris, quos de officijs ſcripſit* Q. Tuberoni, *dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim ſolùm nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximèq; reip. ſingulorum enim fa*

uerba ſunt ſolennia, quibus in negot is bonæ fidei utebantur.

ut ſtatim ſummũ pretiũ eloquatur.

æſtimaretur.

ſimile eſt uendere minoris, quã poſsis; & emere pluris, quam poſsis.
ex Ennij Medea.

*cultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino se*negat facturum*compendij sui caussa, quod non liceat, huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini: *rectè iustum uirum bonum non facilè reperiemus.* Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, uirum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitū est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent *lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. quidquid enim inest prædio uitii, id statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut cùm in *arce augurium augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. itaque Calpurnius, cùm demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum illum *adegit:* Quid sibi de ea re facere oporteret

Scæuola. lucri.

Paulus M. malit legere *certe istud*

ueterum iuris prudentium sermo. l. 1. de orat.

uide Festū in uerbo Arcani, & & in auguraculum.

in claudio reticētia p dolo malo damnata. ut uacaut.

ret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, *huius nostri Catonis pater. ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus, is igitur iudex ita pronuntiauit: cùm in uenundando rem eã fecisset, & non pronuntiauisset, emptori damnum præstari oportere igitur ad finem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si rectè diiudicauit; non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes cõprehendi non possunt; quæ aũt possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio *Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio *seruiebant; sed hoc in mancipio Marius nõ dixerat. adducta res in iudicium ex. Oratam *Crassus, Gratidianum defendebat *Antonius. ius Crassus *urgebat; quod uitium uenditor non dixisset, sciens, id oportere præstari: equitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset; teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim fe-

qui se Viticæ manu sua occiderat, ne seruientem patriam aspiceret.

Plin lib. 9. cap 54. Vale. lib. 9. cap. I.

debebant seruitutem.

princeps in eloquentia. uide in l. de claris orat.

premebat.

quid inter leges & philosophorum dogmata.

ræ, nullo insequente, sæpe incidunt. sic, tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquàm uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi, neque lege sanciri, aut iure ciuili, naturæ tamen lege sancitum est. societas enim est, (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latißimè quidem quæ pateat, hominum inter homines; qui eorum, interior eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt, quod enim ciuile, non idem continuò gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur. feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis. nam quanti uerba illa? Vti'ne propter te, fidem'ue tuam captus, fraudatus'ue sim. *quàm illa aurea?* Vt inter bonos benè agier oportet, & sine fraudatione. *sed, qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Quinctus quidem Scæuola Pont. Max. summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur,* Ex fide bona: *fideiq; bonæ nomen existimabat manere latißimè, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cùm in ple-*

Ius gentiũ patet latius quã ius ciuile. iuris formulæ a diuina & naturali ratione dictæ.

risque

*risque essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec uero in prædiis solùm ius ciuile, ductum à natura, malitiem, fraudemq; uindicat: sed & in *mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. heredum alia caußa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam eße, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quã in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur: ut utilia cum honestis pugnare uideantur. quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & igne ratione omnium proposita, abstinere poßit iniuria? periclitemur, si placet, iis quidem exemplis, in quibus peccari uulgùs hominum fortaße non putat. neque enim de sicariis, ueneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco dißerendum est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigandi: sed hæc consideremus: quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Roma attulerunt. quod quò facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Craßum, &*

* seruorũ, aut ancillarũ, quæri solet an sana, an fugitiua, an furacia.

Crassum di diuitiis, Hortensium eloquentia.

Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis *potentissimos. qui, cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur. quanquã *alterũ amaui uiuum, alterũ non odi mortuum. sed cùm Basilius M. Satirium, sororis filium, nomen suum ferre uoluisset, eumq; fecisset heredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum, principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, iniustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam *ueræ hereditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falsò: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. itaque si uir bonus habeat hanc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irripere hac ui non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum at si dares

Hortẽsium.

testamento legatæ: cum illa proximè nominata uera non fuerit.

supini, & quibus loqui nõ liberũ erat, digitulo crepitantes quid piam significabant.

hanc uim M. Crasso, ut digitorum percußione heres posset scriptus esse, qui re uera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. At uerò, si quis uoluerit animi sui complicatam nationem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit, quibus poßit; noceat nemini, nisi laceßitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat, dixerit quis; quod utile sit, quodq́; expediat? Immo intelligat nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam*de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset,* Ni bonus uir esset: *itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contrà iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modò facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non'ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidam dubitent? à*

formam, & speciem.

a patre inusitatius.

exageratio est a Socrate ad Fimbriam, Fimbria ad rusticos.

*quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium. cùm enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris *mices, hoc quam habet uim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtineret? Vides'ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percußione hereditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. At enim, cùm permagna præmia sunt, est caussa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatus longè abesset, & *septimum annum post præturam iaceret, neque petiturus unquam consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illud producere; si se consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturum. itaque factus est ille quidem consul, sed à fide, iustitiaq; discesit, qui optimum, & grauißimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem*Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cùm prætor esset, collegiumq; prætorium tribuni pl. adhibuissent, ut res nũmaria de communi sententia constitueretur. *iactabatur enim temporibus*

Ludi genus digitis repente moris. Cicer. l. 2. de diuin. Quid est enim sors? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. idem adagium in 2. de Fin.

cum a consulatu bien nio tantum prætura legibus distaret.

qui collegarum commune gratiam ad se propriè trãstulit.

*poribus illis nummus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constitueruntq́; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & ceteri quidem alius alio: Marius à subselliis in Rostra recta: idq́;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. & ea res, si quæris, ei magno honori fuit; omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione non nunquam, cùm id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis, & tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notißimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne uideatur esse utile. Quid igitur? poßumus ne aut *illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atq; excute *intelligentiam tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. Cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui caussa, criminari, præripere, fallere? nihil profectò minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, poßit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiamq́; detraxerit? quid enim interest,*

pretiũ monetæ neq; æreę, neq; à genere cõsistebat.

qui criminatus est Q. Metellum, spe cõsulatus adipiscendi. superius cõplicatã dixit notionem.

*terest, utrum ex homine se conuertat quis in belluā, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur; non'ne id faciunt, quod is, *qui etiam socerum habere uoluit eum, ciuis ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia; id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. ipse autem *socer in ore semper* Græcos *uersus* Euripidis *de* Phœnißis *habebat: quos dicam, ut potero; inconditè fortasse, sed tamen ut res poßit intelligi:*

Pompeium carpit, qui, ut nemo sibi obsisteret, Iuliam, Cæsaris filiam, duxit uxorem. Cæsar Suetonius in Iulio.

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

senarii iambici.

Capitales Eteoclis, *uel potius* Euripides, *qui id unum solum, quod omnium sceleratißimum fuerat, *exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi* R. *dominusq́; omnium gentium esse concupierit, idq́; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum, earumq́; oppreßionem tetrā, & detestabilem, gloriosam putat qui autem fateatur, honestū non esse, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq́; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere poßit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio à tanto errore coner auertere? potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile fœdißimum, & teterrimum parricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppreßis ciuibus parens nominetur? honestate*

in pietate colenda.

Cæsar parens patriæ appellatus sed ab oppressis at

state igitur dirigenda utilitas est; & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. Nunc abeo ad uulgi opinionem *Quæ maior utilitas, quàm regnandi, esse poßit? nihil contrà inutilius ei, qui id iniustè consecutus sit, inuenio, cùm ad ueritatem cœpi reuocare rationem. poßunt enim cuiquã esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, uita, insidiarũ, periculorumq; plenißima?* Multi *iniqui, atque infideles regno, pauci boni sunt, inquit* Attius *: at cui regno? quod à* Tantalo, *&* Pelope *proditum iure obtinebatur, nam quanto plures ei*regiputas, quicum exercitu populi* R. *populum ipsum* Romanum *oppreßißet, ciuitatemq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cũ eius uitæ ea condicio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria?* Quòd *si hæc utilia non sunt, quæ maximè uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. quanquàm id quidem cùm sæpe aliàs, tum* Pyrrhi *bello à* C. Fabricio *consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cùm enim rex.* Pyrrhus *populo* R. *bellum ultro intulisset; cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; *perfuga ab eo uenit in castra* Fabricij, *eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clàm uenisset, sic clàm in* Pyrrhi *castra rediturum, & cum ueneno necaturum.*

Roma patrē patriæ Ciceronem libera dixit.

Cæsari.

historiæ a Pyrrhi me dico epistolam Fabricio missam narrant.

hunc

hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq́; quærimus; magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, qui cùm laudis certamen fuisset, eum non uirtute sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius uel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nũquam utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ caussa imperium expetendum est: scelus absit in quo non potest esse gloria. sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo: non poterunt esse utiles cum infamia

opes cum infamia nũquã utiles.

*Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filij, sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta. ex S. C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neque ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus, turpe imperio piratarum enim melior fides, quàm senatus. At aucta uectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestam? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. nimis enim mihi uidebatur præfactè ærarium, uectigaliaq́; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs: cùm in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus: eoq́; magis, quòd illa * ordinum coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Malè etiam*

Cato perstrictus.

equitũ, & senatus.

Curio,

Curio; cum caussam traspadanorum æquam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat *utilitas. potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reip. quàm, cùm æquā esse diceret, non esse utilē fateretur.* turpis Oratio Curionis.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, quibus uidetur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis *taliū quæstionum, sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in utranque partem disputat; sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equi ne prætiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit'ne eam sapiens, si potuerit? *negat; quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet ne suum? minimè, non plus, quàm si nauigantem in altum eijcere de naui uelit, quia sua non sit. quoad enim peruentum sit eò, quo*sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes; sibi ne uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uerò, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel reip. caussa uiuere. quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen; sed, quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. Quid, si pater fana expilet, *cuniculos agat ad ærarium, indicet'ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem,*

cum tamē præstet eū uiuere, qui sit utilior reip. conducta.

ut ante, agere rimas.

trem, si arguatur. non igitur patria præstat omnibus officijs? immo uerò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid, *si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uerò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet,* *accusabit, minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris.* Quærit *etiam, si sapiens adulterinos nummos accipiet imprudēs pro bonis, cùm id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis.* Diogenes *ait,* Antipater *negat: cui potius assentior.* Qui *uinum fugiens uendat sciens, debeat'ne dicere? non necesse putat* Diogenes, Antipater *uiri boni existimat.* Hæ *sunt quasi controuersiæ iure* Stoicorum. *In mancipio uendendo, dicenda'ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris,* *redhibeatur *mancipium iure ciuili sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis aurum uendens, aurichalcum se putant uendere, indicet'ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium?* Perspicuum *iam est, & quid mihi uideatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia.* Pacta, *& promissa semper'ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo, ut prætores solent dicere, facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad* *aquam intercutem; pepigeritq́;, ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum,*

rephendet.

redhibito, cum uendi torem, emptor pretium recipit.

Græci hydropisim.

bum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit, cùm sit is inhumanus qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? uitæ, & saluti consulendum est. Quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cùm ei testamento sestertium millies relinquatur, ut antè, quàm hereditatem adet, luce palàm in foro saltet, idq́; se facturum promiserit, quòd aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserat ille, nec'ne? promisisse nollem; & id arbitror fuisset grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut, uel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac *ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris.* Sol *Phaetonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est insanus: antè quàm constitit, ictu fulminis deflagrauit. quantò melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid, quòd Theseus exegit promissum à* Neptuno? *cui cùm tres optiones* Neptunus *dedisset, optauit interitum* Hippolyti, *filij sui, cùm is patri suspectus esset de*nouerca; quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm deuouisset* Dianæ, *quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigenium, qua nihil erat eo quidem anno natum*

contra utilitatem.

contra promissa.

*Phædra.

L pul-

pulchrius, promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & *promissa non facienda non nunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddes'ne depositum? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta, facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta.* Ac *de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitates contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum.* Sed *quoniam à quattuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cùm docebimus, ea, quæ uidentur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica.* Ac *de prudentia quidem, quam uult imitari malitia, itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est.*

honesta temporibus perturbantur, fiuntq; non honesta.

De fortitudine.

Reliquæ *sunt duæ partes honestatis; quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in conformationes, & moderatione continentiæ, & temperantiæ.* Vtile *uidebatur* Vlyßi, *(ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud* Homerum, *optimum auctorem, talis de* Vlysse *nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ malitiam subterfugere uoluisse. non honestum*

consi-

*consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego uerò *istam contemnendam, & abiiciendam; quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione peruerasset? qui, cùm maximas res gesserit in bello; tamen hæc audiuit ab Aiace:*

tranquillitatem.

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
*Furere Assimulauit: ne *coiret, institit.*
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam;
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

senarii iambici.
cum reliquis Græcis.

*illi uerò non modò cum hostibus, uerùm etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus et *fabulas, & externa: ad rem, factaq; ueniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatum, ut nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cùm Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset*

non enim hoc de Vlysse uerum putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebantur.

*set in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris *auctores? harum enim est uirtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque quid fecit? in senatum uenit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iureiurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atque illud etiam: (ò stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ) reddi captiuos, negauit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cùm ualuisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. neque uerò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. itaque tum, cùm uigilando necabatur, erat in *meliore caussa, quàm si domi senex, captiuus, periurus, & consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, uerum etiã dissuaserit. quo modo stultè? etiam ne, si reip. conducebat? potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam ciui utile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honestate seiungunt, omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus. nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea*

quam animi magnitudinẽ, & fortitudinem.

felicior erat: liquidẽ ex honesto felicitas prouenit.

non

*non studiosissimè persequatur? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire; propterea illa prima, & summa habemus, utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non *eorum modò, qui deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, sed *eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quā nocuit sibi ipsi* Regulus? *nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantum utilitatem peruerteret.* An, *ne turpiter faceret? primùm *minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quātum ille cruciatus? deinde illud etiā apud* Attium,

Fregisti'ne *fidē? neq; dedi, neq; do infideli cuiquā, quanquàm ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur.* Addunt *etiam: quemadmodum nos dicamus, uideri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum, conseruandi iurisiurandi caussa ad cruciatum reuertisse, sed fit non honestum, quia, quod per uim hostium esset actū, ratum esse non debuit.* Addūt *etiam, quidquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. Hæc ferè contra* Regulum *sed prima uideamus.* Non *fuit* Iupiter *metuēdus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere. hæc quidem ratio non magis contra* Regulū, *quàm cō-*

utilitas ubi sit.

Epicureorum.

Stoicorū. Acad. & Perip.

sunt eligenda.

tra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. est enim *iusiurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatè, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est. iam enim non ad iram deorum, quæ *nulla est, sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. nam præclarè Ennius,

quid iusiurandum.

ut philosophi omnes affirmant.

O fides alma apta pinnis, & iusiurandum Iouis.

qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in *Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. *certè si nihil malum esset, nisi dolere: id autem non modò nō summū malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem nō mediocrem, sed haud scio an grauißimum, Regulum nolite, quæso uituperare. quem enim locupletiorem quærimus, quàm *principem reip. qui, retinendi officii caussa, cruciatum subierit uoluntarium? Nam, quod aiunt minima de malis, id est, ut turpiter potius, quàm calamitosè: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliud offensionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet uideri? itaque, *neruosius qui ista disserunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem *remißius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Censorii.

certe, concedentis.

erat enim consularis.

ut Stoici.

ut Peripatetici.

Neque dedi, neq; do fidem infideli cuiquam,

iccirco rectè poeta dicitur, quia cùm tractaretur

Atreus,

Atreus, personæ seruiendũ fuit, sed si hinc sibi sumũt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit. *uideãt, ne quæ ratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est: quod aliter, id si non feceris: nullum periurium est: ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium: cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum commune. non enim, *falsum iurare peierare est: sed, quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro, id non facere, periurium est. scitè enim Euripides,

seruanda fides etiam hosti.

non ex animi sententia.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

senarius in Hippolyto coronato.

Regulus uerò non debuit condiciones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare periurio. cum iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, nunquam claros uiros senatus uinctos hostibus dedisset. At uerò T. Veturius & Sp. Postumius cùm iterum consules essent, quia, cùm malè pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: in iussu enim populi, senatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Melius, qui *tum tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, at pax Samnitum repudiaretur.

exercitus R. in Caudinis furcis sub iugum missus a Samnitibus.

cum actum est de Samnitum pace

repudiāda, non cū facta pax est, nam extra urbem esse nisi per unū diem, tribunis pl. non licebat.

retur: atque huius deditionis ipse Postumius, qui debebatur suasor, & auctor fuit. quod item multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, et Sex. Atilius ex S.C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius: quo, cùm in eadem caussa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quæ uidebatur, utilitas plus ualuit, quàm honestas: aput superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. Quasi uerò forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. non enim suo iudicio stetit, sed suscepit caussam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profectò Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putauit: iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uerò, esse, non fieri. est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. nam quòd rediit, nobis nunc mirabile uidetur, illis qui-

quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque ista laus non est hominis, sed temporum. nullum enim uinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt id inducant leges in Duode*cim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq́; censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant* L. Man*lio,* A *filio, cùm dictator fuisset,* M. *Pomponius *tribus pl. diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset, criminabatur etiam, quòd* Titum *filium qui* Torquatus *postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iußisset. quod cum audiuißet adolescens filius, negotium exhiberi patri; accurrisse* Romã*, & prima luce* Pom*ponij domum uenisset dicitur. cui cùm esset nunciatũ; quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo remotisq́; arbitris ad se adolescentem iußit uenire. at ille ut ingressus est, confestim gladium districinxit, iurauitq́; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem mißum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus* Pomponius*: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à caussa desistere necesse esset* Manlium *mißum fecit tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. atque hic* T. Manlius *is est, qui ad* Anienem Gallo*, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit cuius tertio consulatu* La*tini ad* Veserini *fusi, & fugati magnus uir in primis: &*

quanta antiquitus iurisiurandi religio.

de quo Liuius l. 7. ab ur. cond.

nam cum occidi iussit quod contra mandatum suum pugnasset.

licet uictor rediisset ex pugna. Li. lib. 8. ab ur. cond. uide in lib. 1. offic. pag. 20.

mis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in *filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit* Hannibal, in castra redituros ea quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo nam Polybius, bonus *auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paulò pòst, quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non rectè: fraus enim distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta calliditas, peruersè imitata prudentiam. itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum. octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paullo, & Varrone consulibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset: ut esset *insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scribit idem, quòd senatus, populusq; R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Atilius autem ille, qui græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem

maxime dignus, cui aliquid narranti fides habeatur.

Romanis militibus insitum aut uincere, aut mori.

fraude,

*fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq; à censoribus omnibus ignominijs notatas. Sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod reip. censuisset, aut domi remanere uoluisset, nō esse *utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia.* turpia non sunt utilia.

De Temperantia.

*Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sic huic taliū uirtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque *Annicerij Philosophi nominati, omne bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset uoluptatis. quibus *obsoletis, floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. nam si non modò utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata, ut à Metrodoro scriptum est, continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit, nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suauitates? quam miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud* ab Annicere, qui priorem sectam emēdauit. obscuratis.

eum

eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, *sicut hic dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis: sed *aqua hæret, ut aiunt: nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consectatrices uoluptatis.* Atq; *in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiuersantur.* Prudentiam *introducunt, scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores.* Fortitudinem *quoq; aliquo mod expediunt. cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris* Etiam *temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri.* Iustitia *uacillat, uel iacet potius, omnesq; eæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas. nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad uoluptatem, utilitatem'ue referantur.* Conferamus *igitur in pauca. nam ut utilitatem nullam: esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem uoluptatem dicimus honestati esse contrariam, quò magis reprehendendos* Calliphonem, & Dinomachum *iudicio: qui se direm-*

* non progreditur eius ratio impedimētis retinetur, ut aqua.

uoluptas cum honestate, tan-

*dirempturos controuersiam putauerunt, si cùm hone state uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent: nō recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec uerò finis bonorum, & malorū, qui simplex esse debet, ex dißimilibus rebus misceri: & temperari potest. Sed de hoc hactenus: magna enim res, *alio loco pluribus uerbis disputata. nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ uideretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est suprà disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cū honestate cōiunctio. nam ut tribuamus aliquid uoluptati: condimenti fortasse non nihil, utilitatis certè nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis. quanquàm tibi hi tres libri Cratippi inter commentarios, tanquam * hospites erunt recipiendi. sed ut, si ipse uenissem Athenas; quod quidem esset factum, nisi me de*medio cursu clara uoce patria reuocasset; aliquando me quoque audires, sic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cùm uerò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum & præsens tecum propediem, ut spero, &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero; tibiq́; persuade, te mihi quidem esse carißimum, sed multò fore cariorem, si talibus monumentis, præceptisq́; lætabere.*

quam cum homine pecus.

in libris de finibus.

peroratio operis.

plus igitur Cratippo, quam sibi ipsi, tribuere uidetur.

fa. epist. 16 l. 12. & 21 lib. 16.

M. T. C. Officiorum Tertij libri finis.

M. TVLLII

M. T. CICERONIS
CATO MAIOR,
VEL DE SENECTVTE,
AD T. POMPONIVM ATTICVM.

O TITE, *si quid ego * adiuro curam'ue leuasso,*
Quæ nunc te coquit, & uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

pro adiuuero.

licet enim uersibus ijsdem mihi affari te, Attice, *qui, bus affatur**Flaminium *ille uir, haud magna cum re, sed fide plenus. quanquàm certò scio, non ut* Flaminium, *sollicitari te,*Attice, *sic noctesq; diesq;. noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; teq; non cognomen solùm* Athenis *deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uisum est aliquid ad te de senectute conscribere, hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis aut certè aduentantis senectutis, & te, & me ipsum leuari uolo. etsi te quidem id***modicè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certò scio sed mihi, cùm de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius*

qui ex Macedonia, & Philippo rege triumphauit anno ab v. c. DLIX.

pro modeste, sic alibi locutus est.

libri

*libri confectio fuit, ut non modo omnes absterse-rit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. nunquam igitur satis lau-dari philosophia poterit: cui qui pareat, omne tem-pus ætatis sine molestie posit degere. Sed de ceteris & diximus aliàs multa, & sæpe dicemus. hunc uerò librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Ari-sto Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quò maiorem auctoritatem ha-beret oratio: apud quem Lælium, & * Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat, iisq; eum respondentem. qui si eruditius ui-debitur disputare, quàm consueuit ipse in suis li-bris; attribuito græcis litteris, quarum constant eum perstudiosum fuisse in senectute, sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.*

personarũ dignitas addit orationi auctoritatem.

* Africanum minorem, Paulli filium.

Dialogi personæ.

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

SCI. *Sæpenumera admirari soleo cum C. hoc Læ-lio, cùm ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamq; sapientiam, tum uel maxime, quòd nunquam grauem tibi * senectutem esse persense-rim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere.* CA. *Rem haud sa-nè, Scipio, & Læli, difficilem admirari uidemini. quibus enim nihil est in ipsis opis ad bene, beateq; ui-*

* sapienti gravis senectus non est.

uendum

uendum,ijs omnis ætas grauis est:qui autem omnia bona à se ipsis petũt,ijs nihil potest malum uideri,quod naturæ necessitas afferat : quo in genere est in primis senectus:quam ut adipiscantur,omnes optãt; eandem accusant* adepti:tanta est inconstantia,stultitia, atq; peruersitas.Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus,quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? deinde qui minus grauis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas, quamuis longa cùm effuxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. quocirca, si sapientiam meam admirari soletis,quæ utinam digna esset opinione uestra, nostroq;* cognomine; in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam deum,sequimur, eiq; paremus: à qua non uerisimile est,cùm ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum,tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua quasi uietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui, Cato, gratissimum nobis,ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam uolumus (speramus quidem certè)senes fieri, multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CA. Faciam uerò

[Margin notes:]
adeptam, libri scripti.

M. Cato, C. Lælius appellati sapientes. uide lib. 3. offic.

quid sit gigantescum diis bellare.

uerò, Læli, præsertim si utrique uestrum gratum, ut dicis, futurum est. LAE. *Volumus sanè, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam longam aliquam uiam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò peruenisti, uidere quale sit.* CA. *Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis æqualiũ meorum, (pares autem cum paribus, ueteri prouerbio, facillimè congregantur) *quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullam putarent; tum, quòd sperne rentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare, quod esset accusandum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu euenirent, reliquis omnibus maioribus natu; quorum ego multorũ cognoui senectutem sine querela; qui se, & libidinum uinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est.* LAE. *est, ut dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem uideri, id autem non posse multis contingere.* CA. *est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse. cùm ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem*

* alii putant legẽ dũ que is, pro quibus: quod parũ uideatur dici, deplorare querelas.

in moribus est culpa, non in ætate.

libri manu scripti, quos ipse uidi habent, ignobilis.

assecutum : Nec hercle, *inquit, si ego* Seriphius, *nobilis, nec tu, si* Atheniensis *esses, clarus unquam fuisses . quod eodem modo de senectute dici potest . nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidem, nec insipienti, etiam in summa copia, non grauis .* Aptissima *omnino sunt,* Scipio, & Laeli, *arma senectutis, artes, exercitationesq; uirtutum: quae in omni aetate cultae, cùm diu multumq; uixeris, mirificos afferunt fructus; non solùm, quia nunquam deserunt, ne extremo quidem tempore aetatis; (quanquàm id quidem maximum est) uerùm etiam, quia conscientia bene actae uitae, multorumq; benefactorum recordatio iucundissima est .* Ego Q. *Maximum, eum, qui* Tarentum *recepit, senem adolescens ita dilexi, ut aequalem. erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quanquàm eum colere coepi non admodum grandem natu, sed tamen iam aetate prouectum. anno enim post, quàm consul primum fuerat, ego natus sum: cumq; eo quartùm consule adolescentulus miles ad* Capuam *profectus sum, quinctoq; anno post ad* Tarentum *quaestor: deinde aedilis, quadriennio post factus sum praetor: quem magistratum gessi consulibus* Tuditano, & Cethego, *cùm quidem ille admodùm senex suasor legis* Cinciae *de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adolescens, cùm planè grandis esset: &* Hannibalem, *iuueniliter exultantem, patientia sua molliebat: de quo praeclarè familiaris noster* Ennius:

senectutis arma.

Q. Fabii Max. gesta

quadriennio praetura distabat ab aedilitate.

Vnus

*Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisq; , magisq; uiri nunc gloria claret. Tarentum uerò qua uigilantia, quo consilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti; certè, inquit, ridens: nam, nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec uerò in armis præstantior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. *Flaminio tribuno pl. quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra senatus auctoritatem diuidenti: augurq; cùm esset, ausus est dicere, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reip. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo uiro præclara cognoui, sed nihil est admirabilius, quàm quo modo ille mortem Q. Filii tulit, clari uiri. & consularis. est in manibus laudatio: quam cùm legimus, quem philosophũ non contemnimus? nec uerò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus, sed intus, domiq; præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris, augurii? multæ etiam, ut in homine *Romano, litteræ: omnia memoria tenebat non domestica solùm, sed etiam externa bella. cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi diuinarem id, quod euenit, illo extincto, fore, unde discerem, neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profectò uidetis, nefas esse dictu, mi-

hunc uersum Virg. in lib. 6. trãstulit, ut alios alibi ex ueteribus poetis. eosdem recitat uersus lib. I. offic.

qui consul ad Thrasimenum in prœlio cæsus est.

laudauit filium in funere.

litterarum laudem Romani Græciæ cõcedebant, militarem sibi assumebant.

*feram fuisse talem senectutem. nec tamen omnes possunt esse *Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, naualesue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur. est etiam quietè, & purè, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno & octogesimo anno scribens est mortuus: qualem Isocratis; qui cum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, uixitq; quinquenium postea; cuius magister Leontinus Gorgias centum & septem compleuit annos; neque unquam in suo studio, atque opere cessauit. qui, cùm ex eo quæreretur, cur tam diu esse uellet in uita, Nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignum. sua enim uitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:*

* maiorem Africanum intelligit.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpè supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

*equi fortis, & uictoris senectuti comparat suam: quem quidem meminisse probè potestis: anno enim undeuigesimo post eius mortem hi consules, T. Flaminius, & M. Acilius, facti sunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum consulibus mortuus est. cùm ego, quinque & sexaginta annos natus, legem *Voconiam magna uoce, & bonis lateribus suasissem. sed annos septuaginta natus (tot enim uixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, pau-*

* de mulierũ hereditatibus.

pertatem, & senectutem, ut eis pæne delectari uideretur. etenim, cùm complector animo, quattuor reperio caussas, cur senectus misera uideatur; unam, quòd auocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. earum, si placet, caussarum quantum quæque ualeat, quamq; sit iusta, uideamus. A *rebus gerendis senectus abstrahit: quibus? an iis, quæ iuuentute geruntur, & uiribus? nullæ'ne igitur res sunt seniles, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? nihil ergo agebat* Q. Maximus? *nihil* L. Paullus, *pater tuus*, Scipio, *socer optimi uiri, filii mei? ceteri senes*, Fabricij, Curij, Coruncanii, *cùm remp. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant?* Ad Ap. Claudij *senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen, cùm sententia senatus inclinaret ad pacem cum* Pyrrho *fœdusq; faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ uersibus persecutus est* Ennius

cur senectus misera uideatur.

senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

ceteraq; grauissimè. notum enim nobis carmen est: & tamen ipsius Appii *extat oratio. atque hæc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum; cùm inter duos consulatus annis decem interfluxissent, cẽsorq; ante superiorem consulatum fuisset. ex quo intelligitur*, Pyrrhi *bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus.* Nihil *igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: simi-*

senex gubernatori similis.

*lesq; sunt, ut si quis *gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cùm alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ iuuenes. At uerò multò, maiora, & meliora facit. non enim uiribus, *aut uelocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi fortè ego uobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cùm bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & Carthagini, malè iam diu cogitanti, bellum multò antè denuntio. de qua uereri nõ antè desinam, quàm illam excissam esse cognouero. quam palmam utinam dii immortales, Scipio, tibi reseruent, ut *aui reliquias persequare: cuius à morte sextus hic & trigesimus annus est: sed memoriam illius uiri omnes excipient anni consequentes. anno ante me censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule, creatus esset. num igitur, si ad centesimum annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec.n. excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut comminus gladijs uteretur, sed consilio, ratione, *sententia. quæ nisi essent in senibus, non summũ consilium maiores nostri appellassent senatum. Apud *Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quòd si legere, aut audire uoletis externa;*

Pau. Man. hoc abundare suspicatur; cum sequatur proxime, aut celeritate.

Scip. Afric. maioris, qui tributariã, de Hannibale uicto, Carthaginẽ fecerat.

in senatu, concio uero ad populum.

senes, summum consilium, apud Lacedæmonios.

terna; maximas resp. ab adolescentibus labefactas, à senibus substentatas reperietis.

Cedo, qûi uestram remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percunctanti, ut est in Næuii Ludo, *respondentur & alia, & hæc in primis:*

Prouenibant oratores noui, stulti, adolescentuli. *temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis.* At *memoria minuitur: credo, nisi eam exerceas, aut etiam si sis natura tardior.* Themistocles *omnium ciuium perceperat nomina: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui* Aristides *esset,* Lysimachum *salutare solitum? equidem non modò eos, qui sunt, noui, sed eorum patres etiam, & auos; nec, sepulcra legens, uereor (quod aiunt) me moriam *perdam. his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum.* Nec *uerò quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, cui ipsi debeant.* Quid *iurisconsulti, quid pontifices, quid augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt? manent ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria; nec ea solùm in claris, & honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta.* Sophocles *ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cùm rem familiarem negligere uideretur, à filiis in iudicium uocatus est, ut, quemadmodum nostro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. tum senex*

Iābicus tetrameter.

memoriam in senectute non minui.

legendis. n. multorum nominibus perturbatur, & confūditur memoria.

*dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat. Oedipum Coloneum recitasse iudicibus; quæsisseq; num illud carmen desipientis uideretur: quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, Simonidem, Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum: quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? Agè, ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino *rusticos Romanos, uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquàm in his minus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putat posse uiuere. sed ijdem in ijs elaborant, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere:*

> *Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint, ut ait Statius noster in Synephebis. nec uerò dubitat agricola, quamuis senex, quærenti, cui serat, respondere; diis immortalibus, qui me non accipere mod. hæc à maioribus uoluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm: illud;*

> *Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud uiti Apportes secum, cùm aduenis; unum id sat est*

Diu

senectutem non esse remotam a rebus gerẽdis

uide fam. l. 16. ep. 11.

Statii duo fuerunt.

Statius Cæcilius.

senarii.

Diu quis uiuendo, multa, quæ non uult, uidet: & multa fortasse, quæ uolt: atque in ea, quæ non uolt, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud uerò idem Cæcilius uitiosius:

**Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,* senarii.
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

*iucundum potius, quam odiosum. ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur; leuiorq; est eorum senectus, quæ à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus non modo languida, atque iners non sit, uerùm etiam sit operosa, semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore uita fuit. Quid, quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem uersibus gloriantem uidemus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui *græcas litteras senex didici: quas quidem sic auidè arripuit, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cùm fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in litteris certè elaboraui. Nec nunc quidem uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitiis senectutis) non plus, quàm adolescens tauri, aut elephanti desiderabam. quod est, eo uti decet, &, quidquid agas, agere pro uiribus. quæ enim uox potest esse contem-*

Ennio poeta docente, quem le cum in prouinciam duxit.

senectutem miserã non esse, quod corpus infirmum reddit.

de quo paulo infra.

*temptior, quàm *Milonis Crotoniatæ? qui cùm iam senex athletas se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse:*

At hi quidem mortui iam sunt:

non uerò tam isti, quàm tu ipse, nugator. neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur: quorum usq; ad extremum spiritum est prouecta prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute. est enim munus eius non ingenii solum, sed laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in uoce splēdescit etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi: & uidetis annos meos: sed tamen est decorus senis, sermo quietus, & remissus; facitq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. quod si ipse exequi nequeas, posis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? an ne eas quidem uires senectuti relinquemus, ut adolescentes doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidem operæ quid potest esse præclarius? mihi uerò Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri non boni putandi, quàmuis consenuerint uires, atque defecerint. etsi ista ipsa defectio uirium, adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, quàm senectutis. libidinosa enim, & intemperans ado-

senectutem non officere oratori.

adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, uiginti & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis esse uiribus extremo tempore ætatis, ut adolescentium non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere. quanquàm est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur. uidetis enim, ut apud Homerum sæpißime Nestor de uirtutibus suis prædicet. tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat: nec erat ei uerendum, ne, uera prædicans de se, nimis uideretur aut insolens, aut loquax. etenim (ut ait *Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen *dux ille Græciæ nunquam optat, ut Aiacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui sit Troia peritura. sed redeo ad me. Quartum ago annum & octogesimum. uellem id quidem posse, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem ijs esse uiribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post cùm tribunus militum depugnaui apud *Thermopylas Man. Acilio Glabrione consule: sed tamen, ut uidetis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat,

Cyri senilis fortitudo.

se ipsū laudare senex qui potest.

Nestoris senectus, & eloquentia.

Il. primo.

Agamemnon.

cōtra regē Antiochū.

*non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio, quod monet maturè fieri senem, si diu uelis senex esse. ego uerò me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem antè, quàm essem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. At minus habeo uirium, quàm uestrûm uteruis. nec uos quidem T. Pontij centurionis uires habetis. num icirco est ille præstantior? moderatio modò uirium adsit, & tantum, quantum potest, quisque nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur uirium. Olympie per stadium ingressus esse *Milo dicitur, cùm humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? Denique isto bono utare, dum adsit: cùm absit, ne requires. nisi fortè adolescentes pueritiam, paulūlum ætate progreßi adolescentiam debent requirere, cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq; simplex, suaq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data. ut enim infirmitas puerorum est, ferocitas iuuenum, grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Massanissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnis regis officia, & munera, potest igitur exer-*

Crotoniata.

*exercitatio, & temperantia in senectute etiam aliquid conseruare pristini roboris. Non sunt in senectute uires nec postulantur quidē uires à senectute. ergo, & legibus, & institutis, uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine uiribus sustineri. ita quæ non modò. quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exequi poßint. At id quidem non proprium senectutis est uitium, sed commune ualetudinis. quàm fuit imbecillus P. *Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. ad paternam enim magnitudinem, animi doctrina uberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm ne id quidem adolescentes effugere poßint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, eiusq; uitia diligentia compensanda sunt: pugnandum, tanquam contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uerò corpori solùm subueniendum est, sed menti, atque animo multò magis. nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingrauescunt, animi autem exercendo leuantur. nam, quos ait *Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt*

maioris, fratris Corneliæ Gracchorū matris.

documenta ad resistendum senectuti.

corpus exercitatione ingrauescit, animus leuatur.

uide Læliū in extremo.

non

*non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. ut petulantia, ut libido magis est adolescentium, quàm senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. Quattuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat: nec languescens succumbebat senectuti, tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebantur liberi, carum omnes habebant. uigebat in illa domo mos patrius, & disciplina. ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit; si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad ultimum spiritum dominatur in suos. ut enim adolescentem, in quo aliquid senile sic senem, in quo aliquid est adolescentis, probo. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi liber Originum est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: caussarum illustrium, quascunque defendi, nunc quammaximè *orationes conficio; ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam græcis litteris utor: Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quodque die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudans, atque elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq; affero res*

deliratio appellatur senilis stultitia.

Originũ libri a Catone scripti.

in quibus eum Lysiæ comparat Cicero in l. de claris orat.

multum & diu cogitatis, eaq; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ea ipse cogitantem, quæ iam agere non possem: sed, ut poßim, facit acta uita. semper enim in his studijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis quòd eam carere dicunt uoluptatibus. O' præclarum munus ætatis: si quidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia uitiosißimum. accipite enim, optimi adolescentes, ueterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem pestem, quàm uoluptatem corporis hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temerè, & effrenatè ad potiundum incitarentur: hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impelleret: stupra uerò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris exercitari, nisi uoluptatis. cumq; homini siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius dedisset; huic diuino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quàm uoluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutẽ posse consistere. quod quò magis intelligi posset, fingere, animo iubebat

Senectutem miseram nõ esse quod priuetur uoluptatibus.

pestis nulla capitalior, quam uoluptas corporis.

menti uoluptas inimica.

*bat tanta incitatum aliquem uoluptate corporis, quanta posset maxima. nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quo circa nihil esse tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem; si quidem ea, cùm maior esset, atque longinquior, omne*animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prœlio Sp. Postumius, T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearcus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat. se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum uenisse L. Camillo, P. Claudio consulibus, reperio, Quorsum hæc? ut intelligeretis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. impedit enim consilium uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commercium. Inuitus feci, ut fortißimi uiri T. Flaminini fratrem, L. Flamininum è senatu eijcerem septem annis post, quàm consul fuisset: sed notandam putaui libidinem. ille enim, cùm esset consul in Gallia, exoratus in cõuiuio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in uinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre suo, censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est. mihi uerò, & Flacco neutiquã probari potuit tam flagitiosa, & tam*

animi lumẽ uoluptas extinguit.

Plato quo tempore Tarentum uenerit.

detestabile scelus a L. Flam. factũ ob uoluptatem.

& tam prædita libido, quæ cùm probro priuato cōiū geret *imperij dedecus. Sæpe audiui a maioribus natu qui se pueros porrò à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud Pyrrhum regem legatus esset, audisset a Thessalo Cinea, esse quendam Athenis qui se sapientem profiteretur, eūq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem esse referenda: quod ex eo audientes Man. Curium, & Ti. Coruncaniū, optare solitos, ut id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur: quò facilius uinci possent, cùm se uoluptatibus dedidissent. uixerat Man. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro reip. quarto consulatu *deuouerat. norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cùm ex sua uita, tum ex eius, quem dico. P. Decij facto iudicabant esse profectò aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq;, spreta, & contempta uoluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modò uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea uoluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis caret etiam uinolentia, & cruditate, & insomnijs. sed, si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditiis nō facilè obsistimus: (diuinitus enim Plato escam malorū appellat uoluptatem, quòd ea uidelicet homines capiantur, ut pisces) quanquam immoderatis epulis caret senectus, modicis tamen delectari potest. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat,

cum id flagitii consul admisisset.

Gallico prœlio. Liuius.

uoluptas malorum esca.

rat, redeuntem a cena senem sæpe uidebam puer. delectabatur cereo *funali, & tibicine: quæ sibi, nullo exemplo, priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum reuertor. primùm habui semper sodales. sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis *Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipsorum conuiuiorum delectationē uoluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniunctionem haberet, *conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem uocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare uideantur. ego uerò, propte sermonis delectationem, *tempestiuis quoq; conuiuiis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci iam admodum restant, sed cum uestra etiam ætate, atque uobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis motus: non intelligo, ne in istis quidem uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem me uerò & *magisteria delectant a maioribus instituta; & is sermo, qui, more maiorum, à summo magistro adhibetur in poculo; & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque

uide lib. de uiris illustribus.

quæ Pesinūte antea simulacrum, ac templū habuerat.

in epistola ad Pætum lib. 9. fam.

uide ep. 1. l. 9. ad Att.

unde magister conuiuii.

atque rorantia; & refrigeratio æstate, & uicißim aut sol, aut ignis hybernus: quæ quidem etiam in Sabinis persequi soleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, uario sermone producimus. At non est uoluptatum tanta quasi titillatio in senibus. credo: sed nec desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam iam affecto ætate quæreret, uteretur'ne rebus Venereis, Dij meliora, inquit: libenter uerò istinc, sicut à domino agresti, ac furioso, profugi. cupidis enim rerum talium odiosum fortasse, & molestum est carere: satiatis uerò, & expletis iucundius est carere, quàm frui. quanquàm non caret is, qui non desiderat. hoc ego, non desiderare, dico esse iucundius. Quòd si istis ipsis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius: primùm paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus senectus, si non abundè potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, uoluptates propè intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, *secumq;, ut dicitur, uiuere? si uerò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori uidebamus in stu*

ubi uillam habuit, simpliciter, & rudi forma ædificatã.

prouerbiũ.

Sulpicium Gallum, de quo l. 1. & in Lælio, in extremo, & apud Plinium.

dio dimitiendi pænè cæli atque terræq; *Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppreßit, cùm manè cœpisset? quàm delectabat eum, defectiones solis, & lunæ multò nobis antè prædicere? Quid in leuioribus studiis, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento *Plautus? quàm Pseudolo? uidi etiam senem Liuium: qui, cùm septem annis antè, quàm ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone, Tuditanoq; consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Craßi & pontificii, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? atque eos omnes, quos commemoraui, his studiis flagrantes senes uidimus. M. uerò *Cethegum, quem rectè suadæ medullam dixit Ennius. quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cùm his uoluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ prudentibus, & benè institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait uersiculo quodam, ut antè dixi, senescere se multa in dies discẽtem: qua uoluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uita proximè uidentur accedere. habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recusat *imperium, nec unquam sine

uixit igitur Catonis ætate.

uide lib. de claris orat.

agricultura commẽdatio, atq; eorũ, quæ ad eam pertinent, illustris, ac facilis explicatio.

impẽdium, potius, ut ad Att. l. 6 ep. 1.

*ne usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerunque maiore cum fœnore. quanquàm me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cùm gremio mollito, ac subacto sparsum semen excepit, primùm id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum uapore, & complexu suo diffundit, *& elicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, uaginis iam quasi pubescens includitur: è quibus cùm emersit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsus munitur uallo aristarum. Quid ego uitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum: ut meæ senectutis requietem, oblectamentumq; noscatis. Omitto enim uim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea efficiunt, ut quemuis cum admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca est, nisi fulta est, fertur ad terram; eadem, ut se erigat, claiculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne syluescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere, in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gem-*

* uide præstantiam ingenii: cum latinæ orationis facultatem, quocũque uellet, quam eleganter traduceret.

*ma dicitur: à qua oriens uua se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit; uestitaq; pampinis nec modico tempore caret, & nimios solis *defendit ardores: qua quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me solùm, ut antè dixi, sed & cultura, & natura ipsa delectat, adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immisio. Quid ego irrigationes, quid agri foßiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multò terra fecundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, *quē de rebus rusticis scripsi: de qua doctus* Hesiodus *ne uerbum quidem, fecit, cùm de cultura agri scriberet.* At Homerus, *qui multis, ut mihi uidetur, antè sæculis fuit,* Laertem *lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit.* Nec *uerò segetibus solùm, & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed hortis etiam, atque pomarijs, tum pecudum pastu, apum examinibus, florum omnium uarietate, nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius.* Possum *persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. ignoscetis autem nam & studio rerum rusticarum prouectus sum: & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam uitiis uidear uindicare.* Ergo *in hac uita*

Man.

[Margin notes:]
sic dicebāt, litus mare defendit. pro arcet.

qui nūc extat.

rei rusticæ partes, segetes, prata, uineę, arbusta, horti, apum examina.

senectus natura loquacior.

*Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis. cuius ego uillam contemplans, (abest enim non longè à mea) admirari satis non possum uel hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. non enim, aurum habere, præclarum sibi uideri dixit, sed ijs, qui haberent aurum, imperare. poterat'ne tantus animus non efficere iucundam senectutem? Sed uenio ad agricolas; ne à me ipso recedam. In agris erant tunc senatores, idest senes; siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est eum dictatorem esse dictum. cuius dictatoris iussu, magister equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem, *occupatum interemit. à uilla in senatum accersebantur & Curius, & ceteri senes, ex quo qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agricultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, an ulla possit esse beatior uita; neque solùm officio, quòd hominum generi uniuerso cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate. copiaq; rerum omnium, quæ ad uictum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus. semper enim boni, assiduiq; domini referta cælla uinaria, olearia, & pœnaria est: uillaq; tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam, hortum ipsi agricolæ*

M. Curius in agricultura uitam cōsumpsit.

oppressum ante quam potiretur. elegans nec tamen satis notum, loquendi genus. alibi, occupaui te fortuna. uiatores unde.

colæ ſuccidiam alteram appellant. conditiora facit hæc ſuperuacaneis operis aucupium, atque uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum.oliuetorum'ue ſpecie dicam? breui præcidam. agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardet, uerum etiam inuitat, atque allectat ſenectus, ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere uel apricatione melius, uel igni; aut uiciſſim umbris: aquis'ue refrigerari ſalubrius? Sibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi natationes, atque curſus; nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras; id ipſum, utrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus

Xenophōtis libri per utiles.

*poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſè ut facitis. quam copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, q̃ eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale uideri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtanti ingenio, atque imperii gloria, cùm Lyſander Lacedæmonius, uir *ſummæ uirtutis, ueniſſet ad eum Sardis, eiq́; dona à ſociis attuliſſet, & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum, atq; humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam. atque puram, &*

*in re militari.

ſuauita-

*suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: rectè uerò te, Cyre, beatum ferunt, quoniã uirtuti tuæ fortuna cõiuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quò minus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimũ tẽpus senectutis. M. quidem Valerium *Coruinum ad centesimum annum accepimus uitam perduxisse, cùm esset acta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum & sextum consulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. ita, quantum spatium ætatis maiores ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atque huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis habebat plus. laboris minus: apex autem senectutis auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino in quem illud *elogium,* Vnicum plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirum. *notum est carmen incisum in sepulcro iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama cõsentiens. Quem uirum nuper P. Crassum, pontificem maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio*

uirtuti fortuna comes.

quem Liuius Alessandro Magno comparat in re bellica.

de Fin. lib. 2 in extremo.

dotio præditum, uidimus? quid de Paullo, aut Africano loquar? aut iam antè de * Maximo? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo efficitur id, quod ego magno quodam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repentè auctoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atq; communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentißimè obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium, cuius modò mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestißimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est: cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu uenisset, magno consessu locum ei nusquam datum à suis ciuibus: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, legati cùm essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem sessum recepisse: quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multipex datus, dixisse ex ijs quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle.

Fabio, cũ quo se militasse iam dixit.]

cuiusmodi senectus laudetur.

apud Lacedæmones honestissimum erat senectutis domiciliũ.

*le. Multa in*nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, ut quisque ætate antecedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solùm honore antecedentibus, sed ijs etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur uoluptates corporis cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari: sed hæc morum uitia sunt, non senectutis. ac morositas tamen, & ea uitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse uideatur. contemni se putant, despici, illudi; præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora fiunt, & moribus bonis, & artibus: idq; cùm in uita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? sic se res habet. ut enim non omne uinum, sic non omnis natura uetustate coacescit. *seueritatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. *auaritia uerò senilis quid sibi uelit, non intelligo. potest enim quidquam esse absurdius, quàm, quò minus uiæ restat, eò plus uiatici quærere? *Quarta restat caussa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatē uidetur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. ò miserum senem, qui mor-*

augurum.

seuera non acerba, debet senectus esse.

nihil absurdius sene auaro.

senectutem hoc miserā non esse, quod haud procul ab sit amore.

*mortem contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit, quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. atqui tertium certè nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquàm quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad uesperum esse uicturum? quin etiam ætas illa multò plures, quàm nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt *adolescentes: grauius ægrotant: tristius curantur: itaque perpauci ueniunt ad senectutem. quod ni ita accideret, melius, & prudentius uiueretur. mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quid illud est crimen senectutis, cum illud uideatis cum adolescentia esse commune? sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplißimam dignitatem *fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se esse uicturum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro ueris? At senex ne quod speret quidem habet. *Est eò meliore condicione, quàm adolescens; cùm id, quod sperat ille, hic iam consecutus est. ille uult diu uiuere: hic diu uixit. quanquàm, ò dij boni, quid est in hominis uita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tarteßiorum regis ætatem. fuit enim, ut scriptũ uideo,*

Hip. Aph. 2. Seniores iuuenibus ut plurimũ ægrotant minus.

Paulli filius, qui adhuc pueri sunt extincti. Liuius, & alii.

melior senis, quam adolescentis condicio.

*uideo, Argantonius quidem Gadibus, qui octoginta regnauit annos,*centum & uiginti uixit. sed mihi ne *diuturnum quidem quidquam uidetur, in quo est ali quid extremum. cùm enim id aduenit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tantum manet, quod uirtute, & rectè factis sis consecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec, præteritum tempus unquam reuertitur; nec, quid sequatur, sciri potest quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet esse contentus. neque enim histrioni, ut placeat, peragenda fabula est, modò, in quocunque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad, Plaudite, ueniendum. breue .n. tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; uiuendum. sin processeris longius: non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita uerni temporis suauitate, æstatem, autumnumq; uenisse. uer enim, tanquam *adolescentia significat, ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, antè partorum bonorum memoria, & copia. omnia uerò, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescẽtibus, aduersante, & repugnante natura. itaque adolescentes sic mihi mori uidentur, ut cùm aquæ multitudine flammæ uis opprimitur; senes autem, sicut cùm sua sponte, nulla adhibita ui, consumptus ignis extinguitur. & quasi poma ex arboribus; si cruda sunt, ui auelluntur; si matu-*

sic Plinius.

nihil diuturnum, in quo est aliquid extremum.

adolescentia uer ætatis.

Adolescentis acerba. senis uero matura mors. *matura, & cocta, decidunt: sic uitam adolescentibus uis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda est, ut, quò propius ad mortem accedam, libri scripti tres non habent, eo citius. *eò citius quasi* terram uidere uidear, aliquandoq; in mors quasi terra nauigantibus. portum ex longa nauigatione esse uenturus. senectutis autem nullus certus est terminus: recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri possis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est, cùm illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, *senectute.

Solonis responsum.

Sed uiuendi finis est optimus, cùm, integra mente, certisq; sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentauit, natura dissoluit. ut nauem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissoluit. nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inueterata, facilè diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auidè appetendum senibus, nec sine caussa deserendum sit. uetat Pythagoras, iniussu imperatoris, id est dei, de præsidio, & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum & lamentis uacare. uult credo se esse carum suis, sed haud scio, an melius Ennius:

Solonis, & Ennii sententiæ diuersæ

Nemo me lacrymis decoret, neq; funera fletu
Faxit. *cur? uolito uiuus per ora uirum:

alii hæc uerba non habent.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas

*tas consequatur. Iam, sensus moriendi, si quis potest esse, is ad exiguum tempus durat, præsertim, seni: post mortem quidem sensus aut optandus; aut nullus est. sed hoc meditatũ ab adolescentia debet esse, *mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. moriendum enim certè est; & id, incertum, an eo ipso die. mortem igitur, omnibus horis impendentem, timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cùm recorder non L. Brutum, *qui in liberanda patria est interfectus; non *duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; nõ M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paullum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem *hostis honore sepulturæ carere passus est; sed *legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpe locum profectas alacri animo, & recto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solùm indocti, sed etiam *rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino, ut mihi quidem uidetur, rerum omnium satietas, uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam eius ætatis: ne ea quidem à se-*

mors contemnenda.

ab Arunte, Tarquinii regis filio: & ab ipso item Aruns occisus est.

qui pro patria mortui sunt.

Hannibal.

idem Tusculana. 1.

ex agris. n. in militiã proficiscebantur.

nectute

nectute quæruntur. sunt extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quòd cùm euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non *uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere. quod cò melius mihi cernere uideor, quò ab ea* *propius absum. Ego *uestros patres, P. Scipio; tuq; C. Læli, uiros clarißimos, mihi amicißimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita numeranda. nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam neceßitatis, & graui opere perfungimur. est enim cælestis animus ex altißimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quiq; cælestum ordinem contemplantes, imitarentur cum uitæ modo, atque constantia.* Nec me *solùm ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas.* Audiebam, *Pythagoram, Pythagoreosq;, *incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus.* Demon*strabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientißimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, *cùm tanta celeritas sit animorum, tãta memoria præteritorum, futu-*

pro minus dicto sic epist. 1. ad Atticum.

quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

nam Italię partẽ incoluerunt, quæ magna Græcia dicebatur uide paulo infra.

quattuor argumentis ex Pla-

*futurorumq́; prudentia, tot artes, tot scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumq́; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquã se ipse sit relicturus: & cùm*simplex animi sit natura, neque habeat in se quidquam admistum dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quo, si non possit, non posse interire: magnoq́; esse argumento, homines scire pleraque antè, quàm nati sint, quòd iam pueri, cùm artes difficiles discant, ita celeriter res immunerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere uideantur, sed reminisci, & recordari.* Hæc Platonis ferè. Apud Xenophontem autem moriens *Cyrus maior hæc dicit:**Nolite arbitrari, ò mihi carissimi filij, me, cùm à uobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. Nec uerò clarorũ uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, uiuere; cùm exissent ex ijs emori: nec uerò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore euasisset; sed, cùm omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atque etiam, cùm homines natura morte*

tore sumptis probatur animorum immortalitas

diuersus est ab eo Aristoteles.

argumenta ex Xenophõtis pro animorum æternitate. Inter quẽ & Platonem per magna fuit æmulatio, unde dũ hic librum de immortalitate animorum cõ potuit, ille prædiam Cyri fecit. cuius nunc meminit.

*dissoluitur, ceterarum rerum, perspicuum est, quò quæque discedat. abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus nec, cùm adest, nec, cùm discedit, apparet. Iam uerò, uidetis, nihil morti tam esse simile, quàm *somnum. atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem suam. multa enim, cùm remißi & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis uinculis relaxarint. Quare, si hæc ita sunt; sic me colitote, inquit, ut Deum: sin interiturus unà est animus cum corpore; uos tamen deos uerentes, qui *hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri piè, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens, nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum *Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africani *patrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores, diurnos, nocturnosq; domi, militiæ suscepturum fuisse: si iisdem finibus gloriam meam, quibus uitam, essem terminaturus? non'ne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore, aut contentione, traducere? sed nescio quo modo animus erigens se, posteritatem semper ita perspiciebat, quasi, cùm excessisset è uita, tum denique uicturus esset. quod quidem*

Ouid. l. 2. Am. Stulte quid est sõnus, gelidæ nisi mortis imago.

mundũ uniuersum.

Æmilium, qui in Cannẽsi pugna morte occubuit. ambo perierunt in Hispania.

*dem ni ita se haberet, ut animi immortales essent: haud optimi cuiusque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non'ne uobis uidetur animus, is qui plus cernat, & longius, *uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equidem efferor studio patres uestros, quos colui, & dilexi, uidendi. neque uerò eos solùm conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, nec tanquam *Peliam recoxerit. quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis uagiam: ualde recusem. nec uerò uelim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. non libet enim mihi deplorare uitam; quod multi, & ij docti, sæpe fecerunt. nec me uixisse pœnitet: quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem. & ex uita ista discedo, tanquàm ex hospitio; non tanquàm ex domo. commorandi enim natura diuersorium nobis dedit, non habitandi locum, ò præclarum diem, cùm ad illud diuinorũ animorum concilium, cœtumq; proficiscar; cumq; ex hac turba, & colluuione discedam. proficiscar enim non ad eos solùm uiros, de quibus antè dixi, uerùm etiam ad Catonem *meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à*

stulti iniquo animo mortem ferunt, sapiẽtes uero æquissimo. non æque uident omnes animi.

quem, ut Plautus Pseudolo, Medea cõcoxit, & ex sene adolescentulũ fecisse dicitur, sed aliter Ouid. l. 7. Met.

filium, qui periit, cum bellum gereret reipub. caussa

Plutar. in Catone maiore. *me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum: animus uerò, non me deserens, sed respe-ctans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse ueniendum. quem ego meum casum for-titer ferre uisus sum; non quò æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi re-bus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam iucunda. quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam: libenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti *phi losophi censent, nihil sentiam: non uereor, ne hunc errorem meum philosophi mortui irrideant. quod si non sumus immortales futuri: tamen, extingui ho-mini suo tempore, optabile est. nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum: se-nectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim ad iuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ di-cerem: ad quam utinam perueniatis; ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.*

Epicurei.

M. T. Ciceronis de senectute finis.

M. T. CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPEIVM ATTICVM.

Dialogi personæ,

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q*VINCTVS Mucius augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter, & iucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare* **sapientem. ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam, sumpta uirili toga, ut: quoad possem, et mihi liceret, à senis latere nunquam discederem. itaque multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, et cõmodè dicta, memoriæ mandabam; fieriq; studebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scæuolam contuli: quem unum nostræ ciuitatis & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad augurem. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, cùm & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore. meministi enim profectò, ut opinor, Attice, & eò magis, quòd P.* **Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus pl. capitali odio à Q. Pom-*

Lælius, Scæuolæ auguris, & Fannii socer.

* sic & ipse, & Cato Cõsorius appellati sunt. lib. 3. off. in proœmio de senectute, & hic infra.

* orator egregius, qui loquitur in libris de oratore.

*peio, qui tum erat consul, dißideret, quicum coniunctißimè, & amantißimè uixerat, quanta hominum eßet uel admiratio, uel quærela. itaque tum Scæuola cùm in eam ipsam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. cuius diſputationis ſententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. *quaſi enim ipſos introduxi loquentes, ne, inquam, & inquit, ſæpius interponeretur. atq; id eò feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo uideretur. cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate uiſa eſt: itaque feci non inuitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. ſed, ut in Catone maiore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catònem induxi ſenem diſputantem; quia nulla uidebatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutißimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ ceteris floruiſſet: ſic, cùm accepiſſemus à patribus, maximè memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; idonea mihi Lælij perſona uiſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet *magiſter meus Scæuola. genus autem hoc ſermonū: poſitum in hominū ueterū auctoritate, & eorum illuſtriū, plus neſcio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaque ipſe mea legens ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. ſed, ut*

quod reuera nō loquerentur, cum eſſent mortui.

in iure ciuili.

*ut tum ad senem senex de se senectute. sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior tēporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens, (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu uelim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad socerum ueniunt post mortem *Africani: ab ijs sermo oritur. respondet Lælius: cuius tota disputatio est de amicitia: quā legens tu ipse cognosces* FAN. *Sunt ista uera, Læli. nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapientem & appellant, & existimant. tribuebatur hoc modò M. Catoni. scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientē, sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaq; eius & in senatu, & in foro uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acutè ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt, non solùm natura, & moribus, uerùm etiam studio, & doctrina esse sapientem; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent, Athenis *unum accepimus, & eum quidem etiam*

minoris: qui plebi fauens auxilium legi agrariæ tradebat, qua ex re a nobilibus, siue a propinquis, ut in de somnio Scip. ait, occisū esse, suspicio fuit.

Socratem.

Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras? eoq; magis, quòd his *proximis nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi caussa, ut assolet, uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAE. Quærunt quidem, & C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum summi uiri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his nonis in collegio nostro non affuisses, ualetudinem caussam, non mæstitiam fuisse. LAE. Rectè tu quidem, Scæuola, & uerè. nec enim ab isto officio, quod semper *usurpaui, cùm ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, quòd mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè. sed, ut mihi uideris, non rectè iudicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paullum uideram *Caium: sed hi nec comparantur. Catoni, maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni ante ponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapien-

proximæ nonæ dicũtur, post quas aliæ non nõ fuerunt: proximæ literæ, post quas alias non recepimus. uide. lib. I. de Diuin.

pro, obire solitus sũ.

C. Sulpicium Gallum. uide supra 193. & fam. l. 4.

*sapientißimum iudicauit; huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut iam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem; quàm id rectè faciam, *uiderint sapientes: sed certè mentiar. mouear enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo nunquam erit, & , ut confirmare possum, nemo certè fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, si quid accidit. suis autem incommodis grauiter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo uerò quis neget actum esse præclarè? nisi enim, quod ille minimè putabat, immortalitatem optare uellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili uirtute superauit: qui consulatum petijt nunquam, factus est consul bis, primùm ante *tempus, iterum sibi suo tempore, reip. pænè *serò: qui duabus urbibus euersis, inimicißimis huic imperio, non modò præsentia, uerùm etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in sorores, benignitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt uobis. quàm autem ciuitati carus fuerit, mærore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accesßio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis non sit grauis, ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum, & cum Scipione disse-*

est.n. controuersia: utrum nihil omnino dolendum.

Scipionis laus.

xxv.annū.

ortis iam e ditionibus; uel propter bellum Carthaginis, & Numantiæ, quas ipse deleuit.

Scipionis mors a tota Roma deplorata.

*disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam *nunc erat Scipio. quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines *suspicentur, uidetis. hoc tamen uerè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætißimosq; uiderit, illum diem clarißimum fuisse, cùm, senatu demisso, domum reductus ad uesperam est à patribus conscriptis, à populo R. *socijs & Latinis, pridie quàm exceßit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quàm ad inferos, perueniße. neque enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas ualet, uel nostrorum maiorũ, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt; quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere, arbitrarentur; uel *eorum, qui in hac *terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem delata est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientißimus est iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq;, cùm è corpore exceßissent, reditum ad cælum patere, optimoq;, & iustißimo cuiq; expeditißimum. quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, per paucis ante mortem diebus, cùm & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam, Scæuola, mecum*

de præterito: pro etiam tũc: quod alibi quoque legitur. suspicabãtur, ueneno sublatum.

socii & Latini, ueteres dicebant, pro socii Latini.

quod anima sit immortalis.

Pythagoræ, & Pythagoreorum. Italia uide 205.

*mecum uenisses, triduum disseruit de rep. cuius dispu tationis fuit *extremum ferè de immortalitate animorũ: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillimè euolet tanquam è custodia, uinculisq; corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? quocirca, mærere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa ueriora, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optimè est, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita. sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè uixisse uidear, quia cum Scipione uixerim: quocum mihi coniuncta cura de republica, & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia communis, &, id, in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemorauit, fama delectat, falsa præsertim; quàm, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idq; mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus sæculis uix tria, aut *quattuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam*

* in somnio Scipionis, quæ pars fuit extrema l. 6. de rep.

* Theseus & Pyrithous.

Achilles, & Patroclus: Orestes, & Pylades: Damon & Pythias. uide lib. I. de Fin.

notam posteritati fore. FAN. *Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de ceteris rebus, cùm ex te quæruntur, si de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des.* SCAE. *Mihi uerò pergratum hoc erit. atque id ipsum cùm tecum agere conarer,* Fannius *anteuertit. quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.* LAE. *Ego uerò non grauarer, si mihi ipse confiderem. nam & præclara uisa res est: & sumus, ut dixit* Fannius, *otiosi. sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaq; Græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quam uis subitò. magnum opus est, egetq; exercitatione non parua. quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur.*

amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

**ego uos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel secundas, uel aduersas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis *amicitiam esse non posse. neque id ad uiuum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse uerè, sed ad communem utilitatem parum. negant enim quenquam uirum bonum esse, nisi sapientem: sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam ad huc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea, quæ sunt in usu, uitaq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. nunquam ego dicam*

amicitia nisi in bonis esse non potest. declarat autem, qui sint boni.

C. Fa-

C. Fabricium. Man. Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. *Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui *Minerua, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna constantia, ut hi fuerunt, quos modò nominaui: hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, *quantum homines possunt, naturam optimam rectè uiuendi ducem. sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esse societas quædam, maior autem, ut quisque proximè accederet. itaque ciues potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui, quàm alieni. cùm his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. nanque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem nō potest. sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani. quàm conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem *amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & caritate

non exquisitis argumētis. hoc & Aristoteles.

quasi prorsus non liceat.

natura optima rectè uiuēdi dux.

amicitiæ definitio.

*uitate summa consensio. qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alii præponunt, bonam alij ualitudinem. alii potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec sine uirtute *amicitia esse ullo pacto potest. iam, uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam docti, uerborum magnificentia; uirosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, *Gallos, Scipiones, Philos. his communis uita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas oportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio, *quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquiescat? quid dulcius, quàm habere, quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? aduersas uerò ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, ferret. denique ceteræ res. quæ expetuntur, oportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis; diuitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare*

sine uirtute amicitia esse non potest.

Sulpicium Gallum. uide 193.

pro, quis omnino uiuit.

cor-

corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò & ueteris, prestò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est: itaque non aqua non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, se de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirùm præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum, nec debilitari animos aut cadere patitur. uerùm enim amicum cui intuetur; tanquam exemplar aliquod intuetur sui quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles ualent; &, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem: nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordiis percipi potest. quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odiis, atque dißidiis funditus poßit euerti? ex quo, quantum boni sit amicitia, iudicari potest. * Agrigentinum quidem, doctum quendam uirum, carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo

amicitia aque necessaria, atq; elementa.

omnia sine amicitia corruunt

Empedoclem poetam ex Agrigento ciuitate Siciliæ.

vide Plut. in lib. de Iside, & Osiride. quanquam aliter Aristo. sentit.

mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dißipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, si quando aliquod officium exiftit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id nō maximis efferat laudibus? qui clamores tota* cauea nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuuii in noua fabula? cùm, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret, stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramus in uera fuisse facturos? facilè indicabat ipsa natura uim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia, quod sentirem, potißimè dixisse. si qua præterea sunt, (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquàm etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filium orationis tuæ. SCAE. Tum magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm de republica* disputatam est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam, iustissimo uiro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? non'ne facilè ei erit, qui ob eam, summa fide, constantia, iustitiaq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre. quid enim refert,

M. Pacuuii tragœdia de Oreste & Pylade.

hanc disputationem Cicero 6. lib. de rep. complexus est.

qua

*qua me ratione cogatis? cogitis certè. studijs enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum ne æquũ quidem obsistere. Sæpißimè igitur mihi de amicitia, cogitanti, maximè illud considerandum uideri solet num, propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicißimq; redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed *antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia caussa esset. amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis caussa: in *amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; &, quidquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigẽtia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facilè earum appareat sensus. quod in homine multò est euidentius: primùm ex ea caritate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cùm similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perspi*

.i. nobilior.

in amicitia nihil fictũ, & simulatum.

uirtus maxime omnium rerũ beneuolentiam conciliat.

cere uideamur. nihil est enim amabilius *uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam uidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabricij, & M. Curij cũ caritate aliqua, & beneuolentia memoriam non usurpet, quos nunquam uiderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp.* *Cassium, Sp.* *Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Hannibale. ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius, semper hæc ciuitas oderit.*

Viscellinũ. de quo Liu. l. 1. & paulo infra Liu. ab urbe condita lib. 4.

probitas etiam in hoste diligitur.

quòd si tanta uis *probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, uirtutem, & bonitatem perspicere uideantur? quanquàm confirmatur* *amor & beneficio accepto, & studio, perspecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo. quàm si qui putãt ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur quod desideret: humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitiæ; quam ex inopia, atque indigentia natam uolunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptißimus. quod longè secus est. ut enim quisque sibi plurimùm cõfidit, & ut quisque ma-*

amorẽ quę cõfirment.

ximè

*ximè uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq; maximè excellit quid enim? Africanus erat indigens mei? minimè hercule. at ne ego quidem illius. sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicißim opinione fortaße non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. *auxit beneuolentiam consuetudo. sed quanquàm utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt: non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ, ut enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam, (*neque enim beneficium feneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis uerò, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dißentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum suspicere poßunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ caritatem: facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, et propius admouent, ut et usu eius, quem deligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio. sic & utilitates ex amicitia maximè capientur: & erit eius ortus à natura, quàm*

quis excellat in expetendis, colēdisq; amicitiis.

auget beneuolentiā cōsuetudo.

nō esse fenerandum beneficium.

amicitia nō spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda.

sicut natura mutari non potest, ita amicitia;

ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, iccirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amici*tiæ uidetis: nisi quid adhuc fortè uultis.* FAN. Tu ue*rò perge, Læli pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo.* SCAE. Re*ctè tu quidem, quam obrem audiamus.* LAE. Audite *uerò optimi uiri ea, quæ sæpißimè inter me, & Scipionem de amicitia disserebantur. quanquàm ille quidem nihil difficilius esse dicebat, *quàm amicitiam usque ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe, uel ut de republica non idem sentirent mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta, & toga deponerentur: sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum uel*luxuriæ cõtentione, uel cõmodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicißimos extitisse: magna etiam dißidia, & plerunque iusta nasci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur,*

[Marginal notes:]
quæ a natura est, perpetuo durat.

nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum uitæ diem permanere.

luxuria, ut ait Festus, morum est solutio.

nulla maior pestis in amicitia, quam pecuniæ cupiditas, ob ambitio.

*tur, ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quamuis honestè id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quiuis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici caussa esse facturos: eorum querela inueterata non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima, atque sempiterna: hæc ita *multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere, non modò sapientiæ, sed etiã felicitatis diceret sibi uideri. Quamobrem id primum uideamus, si placet. *quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si* Coriolanus *habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum* Coriolano *debuere? num* Viscellinum *amici regnum appetentem, num* Sp. Melium *iuuare debuerunt?* Tiberium *quidem* Gracchum, *remp. uexantem, à* Q. Tuberone, *æqualibusq; amicis derelictum uideamus. at* C. Blossius Cumanus, *hospes familiæ uestræ,* Scæuola, *cùm ad me, qui aderam,* Lenati *&* Rutilio *consulibus in *consilio, *deprecatum uenisset, hanc ut sibi ignoscerem, caussam afferebat, quòd tanti* Ti. Gracchum *fecisset, ut quidquid ille uellet, sibi faciendum putaret. tum ego, etiam'ne, inquam: si te in* Capitolium *faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset; paruissem. uidetis, quàm nefaria uox. & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit illa* Ti. Gracchi *temeritati sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem*

multa, quasi fata, impendent amicitiis.

quatenus amor in amicitia progredi debeat.

in quo, quid agendũ cõtra socios Ti. Gracchi, deliberabantur uide, orat. pro Sex. Roscio. ad remouẽdũ a se crimen.

præbuit:itaque hac amentia,quæstione noua perterritus,in Asiam profugit; ad hostes se contulit;pœnas reip.graues, iustasq; persoluit. *nulla est igitur excusatio peccati, si amici caussa peccaueris, nam cùm conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit; difficile est amicitiam manere, si à uirtute defeceris. quòd si rectum statuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfectâ quidem sapientia sumus, si nihil habeat res uitii: sed loquimur de iis amicis,qui ante oculos sunt quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis.ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Papum Aemilium C.* *Luscino familiarem fuisse,(sic à patribus accepimus)bis unà consules, & collegas in censura. tum etiam cum iis, & inter se coniunctissimos fuisse Man. Curium, & Ti. Coruncanium, memoriæ traditum est. igitur ne suspicari quidem possumus,quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quòd contra fidem, contra iusiurandum, contra remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse: cùm illi sanctissimi uiri fuerint; æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At uerò Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem accerrimus hostis. Hæc igitur prima* *lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus*

nulla est excusatio peccati, si amici caussa peccaueris.

Fabricio Luscino.

prima lex in amicitia, ut neq; rogemus.

*etiamus rogati. turpis enim excusatio est, & minimè accipienda cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici caussa fecisse fateatur. etenim eo loco, Fanni, & Scæuola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses. num quid simile populus R. audierat, aut *uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoque, quem modò posuimus propter recentem pœnam Ti. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non *libet augurari. serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. uidetis, in tabella iam antè quanta sit facta labes: primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur *bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus nō discedant. *improbis autem pœna statuenda est, nec minor uerò ijs, qui secuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle, quis*

res turpes, nec faciamus rogati.

regnauit enim nemo post eiectos reges.

casus est ab Opimio consule.

bonis præcipiēdum.

improbis pœna statuenda.

*potentior? qui cùm imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem; quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus est nemo. itaque mortem sibi uterque *consciuit. quare talis improborum consensio non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda; ut ne qui sibi concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. quod quidem, ut res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum caussa honesta faciamus; nec expectemus quidem dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium liberè dare gaudeamus, plurimùm in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas: eaq; adhibeatur admonendum *non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis; partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus; satis superq; esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cùm uelis, uel remittas: caput*

* aliter Liuius & Atticus de Coriolano; de Themistocle autem Clearchus, & Stratocles. uide l. de claris orat.

* non aperte solum, sed acriter etiam monendi sunt amici.

put enim esse ad beate uiuendum securitatem; qua frui non poßit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios *autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: quem locum breuiter perstrinxi paulò antè: præsidij, adiumentiq; caussa: non beneuolentiæ, neq; caritatis, amicitias esse expetēdas: itaq; ut quisq; minimū firmitatis habeat, minimūq; uiriū, ita amicitias appetere maximè ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarū præsidia quærāt, quàm uiri; & inopes, q̃ opulenti; & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati.* O *præclaram sapientiam. *solem enim è mundo tollere uidētur, qui amicitiā è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. *neque enim est consentaneū, ullam honestam rem, actionem'ue, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quod sic curam fugimus; uirtus fugienda est; quæ, necesse est, ut cùm aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. *ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ caussa est, cur amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam susci piamus molestias? quid enim interest, motu animi sublato,*

Solem e mundo tollere uidentur, qui amicitiam e uita tollunt.

securitatis caussa non est honestū negligendum.

quid proprium animi bene cōstituti.

*lato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt *isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis; ut & bonis amicis quasi *diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus, est non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam; non plus, quàm ut uirtutes. quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat uirtus amicitiam, ut suprà dixi, si qua significatio uirtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; corporis; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel, *ut ita dicam, redamari possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicißitudine studiorum officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & contrahat, quàm *ad amicitiam similitudo: concedatur profectò uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura. nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam*

Stoici.

diffundatur lætitia, contrahatur mærore.

excusat uerbi nouitatē nam redamo non est in usu.

morum similitudo amicitiam contrahit.

lentiam

*lentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana uirtus, neque superba; quæ etiam populos uniuersos tueri, eiq; optimè consulere soleat: quod non faceret profectò, si à caritate uulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis caussa fingunt amicitias, amabilissimum modum amicitiæ tollere. non enim tam*utilitas parta per amicũ, quàm amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum amore, & studio est profectum: tantumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minimè alterius indigeant, liberalißimi sint, & beneficentißimi: atque haud scio an'ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. ubi enim studia nostra uiguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam secuta est. non ergo erunt homines diuitiis affluentes audiendi, si quandò de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neq; diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim est*tyrannorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta,*

plus, quam utilitas, delectat amici amor.

non utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam sequitur.

tyrannorũ uita.

ex quo illud Enni'. Quem metuunt oderunt. lib. I. off. 85.

In aduersis cognoscuntur amici.

fortuna cæca.

mores fortuna mutãtur.

melius laudabiliusq́ est amicos, quam diuitias parare.

*specta, atque sollicita, nullus locus est amicitiæ. *quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putat? coluntur tamen simulatione amicitiæ dũtaxat ad tempus. quòd si fortè, ut fit plerunque, ecciderint; tum intelligitur, quàm fuerim *inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tum, cùm exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq́; infidos. cùm iam neutris gratiam referre posset. quanquàm miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludũt amicitias fideles. non enim solum ipsa *fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est. itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea cõmmodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus *immutari; sperniq́; ab ijs ueteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem stultius, quàm, ut plurimùm copijs, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa? amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ, ut ita dicam, supellectilem? etenim cetera cùm parant, cui parent, nesciunt, nec cuius caussa laborent: eius enim est istorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio; ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ,*

tamen

tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non poßit
esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autem
sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini dili-
gendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum
nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum
affecti simus, quo erga nosmet ipsos; alteram, ut no-
stra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuo
lentiæ pariter, æqualiterq; respondeat; tertiam, ut
quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. ha
rum trium sententiarum nulli prorsus assentior. nec
enim illa prima uera est, ut, quemadmodum in se quis
*que, sic in amicum sit animatus. quàm*multa enim,*
quæ nostra caussa nunquam faceremus, facimus caussa
amicorum? præcari ab indigno, supplicare, tum acer
bius in aliquem inuehi, insectariq; uehemẽtius: quæ in
nostris rebus non satis honestè, in amicorũ fiunt hone
stißimè multæ quoq; res sunt, in quibus de suis commo
dis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut
ijs amici potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia
est, quæ definit amicitiam paribus officiis: ac uolunta
tibus. hoc quidem est nimis exiguè, & exiliter ad cal-
culos reuocare amicitiam; ut par sit ratio acceptorũ,
& datorũ. ditior mihi, & affluentior uidetur esse ue
ra amicitia, nec obseruare strictè, ne plus reddã, quàm
acceperit. neque enim uerendum est, ne quid exci-
dat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus
æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uerò ille fi
nis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat,
tanti fiat ab amicis, sæpe enim in quibusdam aut ani
mus

Margin notes:

qui sunt in amicitia fines.

uide quantam uim habeat amicitia.

uera amicitia non obseruat, ne plus reddat, quam acceperit.

mus abiectior est. aut spes amplificandæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est, sed potius eniti, & efficere; ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec uerò se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, à *Biante dictum esse crederet, qui habitus esset unus è septem: sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis, esse sententiam. quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quamsæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tãquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam ualet. Illud potius præcipiendũ fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando *amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. quin etiam, si minus felices in diligendo fuissemus; *ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & uoluntatum sine ulla ex-

ceptione

Val. Max. li. 7. cap. 3.

uidendum est, quem amare incipiamus.

putabat Africanus amicorum uitia ferenda.

ceptione communitas; ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorum uoluntates sint adiuuandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum sit de uia. modò ne summa turpitudo sequatur. est enim,*quatenus amicitiæ dari uenia possit. Nec uerò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium; quàm blanditijs, & assentationibus colligere, turpe est. uirtus, quam sequitur caritas, minimè repudianda est. Sed (sæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent, capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis adhibere quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles & constantes diligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sanè, nisi expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi potestatem. est igitur prudentis sustinere. ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur; quasi aquis *tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quàm sint leues: quidam autem, quos parua mouere non potuit agnoscuntur in magna. si uerò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment, ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus,

est quatenus amicitiæ dari uenia possit.

difficile est amicum iudicare.

ut in transitu fluminis.

*gistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant; ut, cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, nõ multò illa malint? *imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quã etiam si, neglecta amicitia, consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna caussa sit neglecta amicitia. itaque ueræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, req; publica uersantur. ubi enim inuenias, qui honorẽ amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graues, quã difficiles plerisq; uidentur calamitatum societates? ad quas, non est facilè inuentus, qui descendat. quanquàm* Ennius *rectè,*

ambitio sæpe amicitiã peruertit.

Amicus certus in re incerta cernitur.

senarius.

*tamẽ hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosque conuincunt; aut si in bonis rebus *contemnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraque in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est. nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & communem, & consentientem, id est qui rebus iisdem moueatur, eligi par est. quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum potest esse multipex ingenium, & tortuosum. neque uerò, qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent*

contemnere leuitatis. deserere infirmitatis.

fides stabilis amicitiæ fundamentum.

omnia

omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primùm, ne quid fictum sit, ne'ue simulatum; (apertè enim uel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam) deinde non solùm ab aliquo oblatas criminationes repellere. sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc *suauitas quædam, oportet, sermonum: atque morum haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. *tristitia autem, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remißior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq́; procliuior.* Existit *autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponendi; ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. ueterrimæ quæque (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissimæ. uerumq́; illud est, quod uulgò dicitur, multos *modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & consuetudinis. atque in ipso equo, cuius mo*

bonus uir duo teneat in amicitia.

tristitia, & seueritas abesse debent ab amicitia.

noui amici nō sunt ueteribus anteponendi.

adagium.

Q dò

dò mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm in trectato, & nouo. nec modò in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo ualet: cùm locis etiã ipsis montosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius cõmorati sumus. Sed maximũ est in amicitia, superiorẽ parẽ esse inferiori. sæpe.n. excellentiæ quædã sunt: qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. nunquam se ille Philo, nunquã Rupilio, nunquã Mummio anteposuit, nũquam inferioris ordinis amicis. Quinctum uero Maximũ, fratrẽ, egregium uirum, omnino sibi nequaquã parẽ, q̃ is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendũ, imitandumq; est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eisq; honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis, & generis, & in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. quod quidem est multò profectò magis in ueris patribus, ceterisq; faciendum. *fructus enim ingenii, & uirtutis, omnisq; præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quenque confertur. Vt igitur ii, qui sunt in amicitia, coniunctionisq; necessitu-*

eiusdẽ Paulli filium, sed a Q. Fabio Max. adoptatũ.

fructus uirtutis est caritas.

dine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolore non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè, aut amicè, & cum labore aliquo suo factum queant dicere, odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit, quamobrem, ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant. quod non ferè contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò uerbis: sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere poßis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, poßit sustinere. non enim tu poßis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplißimos perducere: ut Scipio P. Rupilium *potuit consulem efficere, *fratrem eius Lucium non potuit. quòd si etiam poßis quiduis diferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille poßit sustinere.* Omnino **amicitiæ, corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus, iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pædagogi iure ue-*

meminisse debet is, in quem collatum est beneficiũ, nõ commemorare, quí contulit.

quãtũ amicis tribuendum.

Tus. 4. & Plin. lib. 7. c. 36.

amicitiæ, corroboratis ingeniis, & ætate prouecta iudicandæ sunt.

tustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. dispares enim mores disparia studia sequuntur. quorum dißimilitudo dissociat amicitias. nec ob aliam caussam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitijs, nequis intemperata quadam beneuolentia, quod persæpe fit, impediat magnas *utilitates amicorum. nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire uoluisset: & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire uult, quòd desiderium non facilè ferat; & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam caussam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid paciare a te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. iam enim a sapintum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. erumpunt sæpe uitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuandæ, &, ut Catonem dicere audiui, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit; ut neque

utilitates amicorum impediēdæ non sunt.

dissuendæ magis, quā discindēdæ amicitiæ. uide 55.

*que rectum, neque honestum sit, neque fieri poßit, ut non statim alienatio, distunctioq; facienda sit. sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut tulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur. nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se remouerat, ut scitis, Scipio propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro *Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, & offensione animi non acerba. quamobrem primùm danda opera est, ne qua amicorum dißidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ uideantur. *Cauendum uerò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpe sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una prouisio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest caussa, cur diligantur. rarum istud genus: & quidem *omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis*

Macedonico: collega autē Scipionis, & Lælii in augurratu.

cauendum, ne inter quos fuerit amicitia, inimicitiæ exoriātur.

Græcum adagium.

*quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit; & amicos, tanquam pecudes, eos potißimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque *pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda. nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat caritatis suæ, sed quòd per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur. est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. quòd si hoc apparet in bestiis, uolucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primùm, ut se ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque aptant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes; idq; faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani. quantò id magis in homine fit natura? qui se ipse diligit; & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pænè unũ ex duobus. Sed plerique *peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. par est autem, primùm, ipsum esse uirum bonum; tum, alterum similem sui quærere. in talibus ea, quam iamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest; cùm homines beneuolentia coniuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus ceteri seruiunt, imperabunt; deinde æquitate, iustitiaq; gaudebunt;*

pulcherrima est amicitia, quæ per se, & propter se expetitur.

quis sit amicus.

uitium in amicitia.

amicus uir bonus esse debet.

debunt;omniaq́; aliter pro altero suscipiet, neq; quid quam unquam, nisi honestum, & rectum:alter ab altero postulabit; neque solùm colent se inter se,ac diligent, sed etiam uerebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit,qui ex eo tollit*uerecundiam. itaque in iis pernitiosus est error,qui existimant libidinum, peccatorumq́; omnium patere in amicitia licentiam. uirtutem enim amicitia adiutrix à natura data est, non uitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset uirtus ad ea,quæ summa sunt, peruenire, coniuncta,& consociata cum altera perueniret. quæ si quos inter societas aut est,aut fuit,aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatißimusq́; comitatus. hæc est, inquam, societas,in qua omnia insunt, quæ putant homines expetendã, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cùm hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non poßit.quod cùm optimum,maximumq́; sit,si id uolumus adipisci, uirtuti opera danda est: sine q̃ua neque amicitiam, neq; ullam rem expetendam consequi possumus. ea uerò neglecta,qui se amicos habere arbitrãtur, tum se denique errasse sentiunt,cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quo circa, (dicendum est enim sæpius) cùm iudicaueris, diligere oportet, non, cùm dilexeris iudicare. sed, cùm multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis, & diligendis & colendis præposteris enim utimur consiliis, & *acta agimus:quod uetamur ueteri prouerbio.nam implicati ultro & citro uel usu

nunquã nisi honestũ, & rectum petendum est.

non debet uerecundia ab amicitia abesse.

apophthegma, iudicãdum est prius, quã diligamus.

non consultandum de re iã facta, etcõstituta.

uetus adagium, acta ne agas, et, i cassum ne labores.

*diuturno, uel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus quò etiam magis uituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quã quàm à multis ipsa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo cõtẽtos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uerum, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment? itemq; cetera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt; & ii, qui rerum cognitione, doctrinaq; delectantur; & & ij, qui suum negotium gerunt otiosi; postremò ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia *uitam esse nullam; si modò uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. serpit enim nescio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, ut congressus, societatemq; hominum fugiat, atq; oderit, qualem fuisse Athenis*Timonem nescio quem acccepimus tamen is pati non posit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. atque hoc maximè iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans*

sine amicitia uitã esse nullam omnes consentiunt.

qui uniuersum hominum genus male oderat.

omnium rerum, quas nat. desiderat, abund.
et copiam, hnis omnino aspiciendi potest.
eripuerit: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre
posset. cuiq. n. auferret fructum voluptatum omnium
solitudo? Verum igitur illud est, q. a Tarentino Arch=
yta, ut opinor dici solitum, nostros senes
commemorare audivi, ab aliis senibus auditum
Si quis cælum ascendisset, natq. mundi, et pul=
critudinem siderum perspexisset, insuavem illam
admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset
nisi aliquem cui narraret habuisset. Sic nat.
solitarium nihil amat: semperq. ad aliq. tanquam
adminiculum annititur, q. in amicissimo quoq.
dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem nat. decla=
ret quid velit ac quærat, q. desideret: obsurde=
scimus tamen nescio quo modo, nec ea quæ ab ea
monemur audimus. Est enim varius et multiplex
usus amicitiæ; multæq. causæ suspicionum
offensionumq. dantur, quas tum evitare tum
elevare, tum ferre sapientis est. Una illa
sublevanda offensio est, ut et veritas in amic.
et fides retineatur. Nam monendi amici sæpe sunt
et obiurgandi: et hæc accipienda amice, cum bene
vole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, q. in
Andria familiaris meus Terentius dicit
Obsequium amicos, veritas odium parit

Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens praecipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio et diligentia est: primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quae non modo amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cuius autem aures clausae veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeant, huius salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum saepe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii qui monentur, eam molestiam, quam debent capere non capiunt, eam capiunt qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur, obiurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Ut igitur et monere et moneri proprium est verae amicitiae: et alterum libere facere, non aspere: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest

re non poteſt. nam cùm amicitiæ uis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, ſi nec in uno quidem unus animus erit idem ſemper, ſed uarius, commutabilis, multipex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò ſenſum, ac uoluntatem, ſed etiam uultum, atque nutum conuertitur? amicitiæ ualere non poteſt.

**Negat quis, nego: ait, aio. poſtremò imperaui egomet mihi*
Omnia *aſſentari*: trochaici tetrametri catalectici ex Eunucho Terentii.

ut ait idem Terentius:*ſed ille ſub* Gnathonis *perſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis eſt. multi autem* Gnathonum *ſimiles cùm ſint, *loco, fortuna, fama ſuperiores; horum eſt aſſentatio moleſta, cùm ad uanitatem aceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus à uero, & internoſci tam poteſt adhibita diligentia. quàm omnia fucata, & ſimulata à ſinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. Quibus blanditiis* C. Papirius *conſul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. ſed nihil de me: de* Scipione *dicam libentius. quanta illi, dii immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas? ut facilè ducem populi* Ro. *non comitem, diceres. ſed affuiſtis; & eſt in manibus oratio. itaq; lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt.* Atque *(ut ad me redeam) meminiſtis,*

pro dignitate poſuit ut in epiſt. ad Terentiam, Videte quid aliæ faciant iſto loco fœminæ.

ßtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino cos. quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinij Craßi uidebatur. cooptatio enim collegiorũ ad populi*beneficium transferebatur. atque is primùm instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè uincebat. atque id actum est prætore me, quinquennio ante, quàm consul sum factus. itaque re magis, quàm auctoritate, caussa illa defensa est. quòd si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modò id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus uideas, tuumq; ostendas; nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari poßis, cùm, id quàm uerè fiat, ignores. quanquàm ista assentatio, quamuis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atq; ea delectantur. ita fit, ut is*assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. omnino est amans sui uirtus: optimè enim se ipsa nouit: quamq; amabilis sit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione. uirtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm uideri uolunt. hos delectat assentatio: his fictus ad eorum uoluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam uanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter uerum audire non uult,

ut populus sacerdotes crearet cum ea potestas antea ipsorũ sacerdotũ fuisset. uide librum de legibus Pauli Manutii.

assentationem amat qui ipse sibi assentatur.

uult, alter ad mentiendum paratus est, nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

*Magnas uerò agere gratias Thais mihi? — fenarius ex Terent. Eunucho.

satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quanquàm blanda ista uanitas apud eos ualet, qui ipsi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur. *apertè enim adulantem nemo non uidet, nisi qui admodum est excors: callidus ille, & ocultus ne se insinuet, studiosè cauendum est. nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quam illudi? quod ne cidat, magis cauendum est: ut in Epicureo,

nota

duplex assentatio, aperta, & occulta.

*Hodie me ante omnes comicos stultos senes — fenarii.

Versaris, atque luseris lautißimè.

hæc enim in fabulis stultißima persona est, improuidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est sapientum, (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus; eaq; *ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conseruat. in

epilogus disputationis de amicitia.

uirtus conciliat amicitias, & conseruat.

*ea est enim conuenientia rerum,in ea constantia:quæ cùm se extulit,& ostendit lumen suum,& idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, uicißimq; accipit illud, quod in altero est. ex quo eorum exardescit siue amor,siue amicitia. utrunque enim dictum est ab amando:*amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita; quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia,etiam si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescentes beneuolentia senes illos L. *Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium. P. Rupilium, Sp. *Mummium: uicißim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus,ut in uestra, & Q. Tuberonis:equidem etiam admodum adolescentis P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniamq; ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ,ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est,ut cum æqualibus poßis, quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem, ut dicitur, peruenire. sed *quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt: semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim,beneuolentiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquàm est subitò ereptus,uiuit tamen,semperq; uiuet. uirtutem enim amaui illius uiri;quæ extincta non est;nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper*

quid sit amare.

patrē Scipionis.

Lucii fratrem, de quo in Bruto, & ad Attic. lib. 13.

nota.

per in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo unquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, *quas mihi aut fortuna, aut *natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in *hac mihi de rep. conſenſus, in hac rerum priuatarum cōſilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquàm illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis. neque ſolùm militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationesq; communes. nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusq; contriuimus. quarum rerum recordatio, & memoria ſi unà cum illo occidiſſet, deſiderium coniunctiſsimi uiri, atque amantiſsimi ferre *nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, aluntúrq; potius, & augentur cogitatione, & memoria; & ſi planè illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. diutius enim iam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem breuia tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſunt.* Hæc habui: *de amicitia quæ dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, *ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius eſſe putetis.*

a qua ſunt animi quoque bona perfectæ amicitiæ deſcriptio.

quando illa cū ipſo mihi eſſent prorſus erepta.

ſine uirtute amicitia eſſe non poteſt.

Libri De amicitia finis.

M. T. CICERONIS
PARADOXA SEX,
AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI, Brute, sæpe*Catonem, auunculum tuum, cùm in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam *populo probabilia uiderentur. quòd eò maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepāt ab opinione populari; Cato autem, perfectus, mea sententia, Stoicus, & ea sentit, quæ non*sanè probantur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cùm ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ*Stoicè solet, *oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uerò tibi illa ipsa, quæ uix in gymnasiis,

fratrē Seruiliæ, Bruti matris: qui postea cum se Vticæ occidisset, Vticensis est appellatus. nunc autē uiuere uidetur, cū hęc Cicero scribit.

uetusti libri habent uulgo.

alii, rectè.

quod attinet ad opiniones, uerum adhibitis oratoriis ornamentis, dicendo consequitur, ut illa etiam populo probabilia uideantur.

ſtis,& in o'i o Stoici probant,ludens conieci in communes locos.quæ quia ſunt admirabilia;contraq; opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα *appellantur: tentare uolui, poſſent'ne proferri in lucem, id eſt in for m,& ita dici,ut probarentur;an alia quædam eſſet erudita,alia popularis oratio. eoq; ſcripſi libentius,quòd mihi iſta,* παράδοξα *quæ appellantur, maximè uidentur eſſe *Socratica, longeq; ueriſsima. Accipies igitur hoc,paruum opuſculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit. et degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti conſueui,cùm ea,quæ dicuntur in ſcholis* θετικὰ*, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut*referas,nihil poſtulo. non enim eſt tale,ut in arce poni poſsit,quaſi illa*Minerua Phydiæ: tale tamen eſt, ut ex eadem officina exiſſe uideatur.*

alii,nullis oratoris &c. a communi opinione abhorrentia.

non modo Stoica.

alii, perferas.

ex ebore, Plin.lib. 34. cap. 8.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν:

quòd ſolum bonum, honeſtum.

VEREOR, *ne cui ueſtrum ex Stoicorum hominũ diſputationibus,non ex meo ſenſu, deprompta hæc uideatur oratiõ: dicam tamen, quod ſentio; & dicam breuius,quàm res tanta dici poſsit.Nunquã mehercule ego neq;*pecunias iſtorum,neque*tecta magnifica, neque *opes, neque imperia, neq; eas. quibus maximè aſtricti ſunt, uolutates in bonis rèbus eſſe numeran-*

pecunia,& id genus nõ eſt in bonis connumeranda.

M. Craſſi. L. Luculli. Cn. Pompeii.

*randas duxi; quippe cùm uiderem, homines his rebus circumfluentes ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia, pecuniæ membra solo uerbo *bona putauerunt appellanda, cùm re, ac factis longè aliter iudicauissent. potest enim bonum cuiquã malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorũ ipse esse nõ bonus? atqui ista omnia talia uidemus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis uult: plus apud me tamen uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio. neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. nec non sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur inter septem; cuius cùm patriam Prienem cepisset hostis; ceteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uerò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, *bonum? si quid rectè fit, & honestè, & cum uirtute, id bene fieri uerè dicitur, &, quod rectum, & honestum, & cum uirtute est, id, solùm opinor bonum. sed hæc uideri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorũ*

[Margin: bona nõ recte dicũtur, quæ fortuna tribuit.]

[Margin: epiphonema, quo cõcludit Biantis sententiam.]

[Margin: bonũ quod sit.]

lentius

lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ii, qui hanc remp. tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates ponite ante oculos unumquenque regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab iis ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cælum? *iis'ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis? atque uirtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minus'ne gratas diis immortalibus capides, ac fictiles urnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos. sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uerò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos itẽ eiusdem consilii socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni uiri, quidquam aliud propositum fuisse uideatur? *Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostiũ copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas uictus Man. Curii sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P.*

exẽpla rẽ illustrant.

inductione probat, diuitias a ueteribus R. nõ habitas in albo bonorum. quia subito extinctus, non apparuit, ascendisse in cælum creditus est.

enumeratio uehemens, & copiosa.

Scipiones, qui Carthaginiensium aduentum *corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus. *an putamus quenquam horum cogitasse quidquam in uita sibi expetendum, nisi quod laudabile *esse, & præclarum uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; & iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & aruo fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui *Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit nihil habere uoluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accurateq; defendunt, uoluptatem esse *summum bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cùm tibi siue deus, siue mater, ut ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abiicies, atque prosternes, ut nihil inter te, & *quadrupedem aliquem putes interesse? quidquam'ne bonum est, quod non eum, qui posidet, meliorum faciat? ut enim quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, posset honestè gloriari. *quid autem est horum in uoluptate? meliorem'ne efficit aut laudabiliorem uirum? an quisquã in potiundis uoluptatibus gloria

[Margin notes:]
uide quam eleganter eandem rẽ expresserit l. de senect. 203. et 204. libri scripti duo habẽt, putas ne illos cogitasse quidquã in uita sibi esse &c. esset.

ex ære Corinthio post ipsam Corinthum a L. Mummio euersam.

quod sentiat Epicurus.

uoluptas homini cũ brutis communis est.

assumptio argumentationis.

*ria sese, & prædicatione effert? *Atqui si uoluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaq́; , quò est *maior, eò magis mentem *ex sua sede, & statu dimouet: profectò nihil est aliud bene, & beatè uiuere, nisi honestè, & rectè uiuere.*

conclusio.

uoluptas quo maior.

eo turpior.

alii, ex suo statu, & sede.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν:
quòd se ipsa contenta uirtus
ad beatè uiuendum.

NEC *uerò ego* M. Regulum *ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putaui. non enim magnitudo *animi eius cruciabatur à* Pœnis, *non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tantoq́; comitatu circumseptus, cùm corpus eius caperetur, capi certè ipse non potuit.* Caium *uerò* Marium *uidimus: qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in*aduersis unus ex summis uiris uidebatur; quo beatius esse mortali nihil potest.* Nescis, insane, nescis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis usurpas: quid ipsa ualeat, ignoras. nemo potest non beatißimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq́; in se uno sua ponit omnia. cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilq́;, quod exploratum habeat, permansurum sibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus*

lib.3.de fin.in extremo.

quas constantisſime pertulis.

beatus qui sit.

incerta, & instabilia fortunæ bona.

*istiusmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uerò quid quid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, *non modò repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitatione meæ; siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum lebefactaret iniuria? Mortem'ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? *mors terribilis est ijs, quorum cum uita omnia exstinguuntur, non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. te miseriæ, te ærumnæ præmunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris; cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorũ: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut *improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: *sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. nec uerò, cuius uirtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porrò fugienda uita, quæ laudanda sit: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quidquid est *laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum, uideri debet.*

pro, nedũ. sic locutus est et in ep. ad Lentulũ l. 1. fam. ubi uide scholia doctissimi Pauli Manutii.

probat nec mortẽ, nec exilium mala esse.

ubi non sit felicitas. ubi non sit miseria.

quidquid laudabile, idem expetendum.

ὅτι

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:
quòd æqualia peccata.

NEC *enim peccata rerum euentu, sed uitijs homi num metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te ueteris, unum est. auri, nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in guberna toris inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili uirgine; *peccauit uerò nihilo minus: siquidem est, peccare, tanquam transire lineas: quod cùm feceris, culpa commissa est, quàm longè progrediare, cùm *semel transieris. ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. pecca re certè licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur nō licere. id si nec maius, nec minus unquam fieri potest: (quoniam in eo est pecca tum, si non licuit; quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se: paria esse etiam uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facilè potest perspici. An uirum bonum *dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem milli bus non idem fecerit? aut temperantem, qui se in ali-*

probat, ex ẽplis, quæ a speciebus sumuntur per inductionem. aiit, peccatum uero nihilo minus est.

alii addũt, hinc.

semel enim qui peccat, uir bonus non est, quacunque in re peccet.

*qua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quò magis uirtus sit; nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim si bene facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius: certè nec bono quidem melius quidquam inueniri potest. sequitur igitur, ut etiā uitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes sunt: rectè etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemq; peccata, quoniam ex uitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista*sumis, metuebam, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras. nam, istum doctum, & sapientem uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (*quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarii, an quid homines doctißimi senserint; præsertim cùm hæc sententia non modò uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla poßit. quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æquè peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant; quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil'ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si ponas; iudicari, qualia sint, non facilè possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est, *Saguntini,*

prauitates animi sunt uitia.

codex antiquus habet, sumis, inuidus quod iustas uitiis.

contendamus, licet, nō enim pugnis inter nos, sed uerbis res agitur.

ab Hannibale obsessi.

*qui parentes suos liberos emori, quam seruos uiuere, maluerunt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti nonnunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. caussa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur: uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuique peccato pœna, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, *scelus esse; quidquid non licet, *nefas putare debemus. etiam'ne in minimis rebus? etiam: siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paulò se mouit extra numerum, aut si uersus pronuntiatus est syllaba una breuior, aut longior, exibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem sua? quæ si uisa sint breuiora, leuiora qui possunt uideri? cùm, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil poßit addi, quò magis peccari posse uideatur.*

scelus, quod non oportet: nefas, quod non licet.

ετι

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes ſtulti inſaniunt.

contra P. Clodium. i. probabo. hic etiã exponit Feſtus hoc uerbum.

*Ego uerò te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus *addicam neceſſarijs. Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, ſeptus, uincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli poteſt. quæ eſt enim ciuitas? omnis'ne cõuentus ferorum, & immanium? omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certè negabis, non igitur erat illa tum ciuitas, *cùm leges in ea nihil ualebant; cùm iudicia iacebant cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in rep. non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, furoremq; conuerſæ, nõ ciuitas erat. itaq; pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cùm eſſet in rep *conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; cùm eſſet iuris, & æquitatis, quæ uincula ſunt ciuitatis, repetita memoria. At uide, quàm iſta tui latrocinij tela contempſerim. iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi, perueniſſe tamen ad me nunquam putaui. niſi, forte, cùm* parietes diſturbabas, aut cùm tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid*

imaginem oſtendit illius temporis, cum a Clodio tribuno pl. eiectus eſt.

P. Lentulus, auctor & princeps in reuocando Cicerone.

euerſa. n. domus Ciceronis eſt.

ruere,

ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinam animi mei cõstantiam, *meas curas, uigilias, consilia, quibus resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multò etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maximè, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, *commendabat: tu'ne nunc quidem es ciuis. nisi fortè idem hostis, & ciuis esse potes. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco non animo, factisq; distinguis? *cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo *nomine, appellas? cùm omnes meo discessu exulâsse remp. putent nunquam'ne, homo amentissime, te circumspicies? nunquam'ne, quid facias, considerabis; nec quid loquare? nescis, *exilium scelerum esse pœnam, meum illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas esse susceptum? omnes scelerati, atque impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt etiam si solum non mutarunt. an, cùm omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum te lo-

de quo quæritur sæpe in orationibus.

alii, cũ meis curis, uigiliisq;.

hoc in oratione pro Sextio.

hæc omnia manifestè in Clodiũ cõniiciuntur.

quod in te potius, quã in me conuenit.

exilii definitio.

collocauit .n. cum sica Clodius seruum suum in uestibulo curiæ, qui Cn. Pompeium occideret. uide Pedianum in orat. pro Milone. consul M. Piso. uide ad Att. l. 1. Bonę deæ: quod proxime dixit.

*lo fuerit? *ante senatum tua sica deprehensa est: qui hominum occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? *familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisset, exulares. at, te id fecisse; etiam gloriari soles. Quo modo igitur, tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in *operto fuisti. non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.*

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd sapientes liberi, & stulti serui.

contra L. Lucullum, qui de Mitridate, & & Tigrane triumphauit.

LAVDETVR *uerò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui nō potest cupiditatibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat, auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obedict, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis; quorum auctoritatem non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm uerò*

apud

*apud prudentißimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt: cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditißimis uiris; nisi sapientem, *liberum esse neminem. quid est enim libertas? potestas uiuendi, ut uelis. quis igitur uiuit, ut uult, nisi profectò, qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia considerata, atq; prouisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atq; colit, quia id salutare maximè esse iudicat; qui nihil dicit, nihil facit nihil cogitat deniq;, nisi libenter, ac liberè; cuius omnia consilia, resq́; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq́; referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *suis* cuique fingitur moribus. soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens nihil coactus. quod etsi, ita esse, pluribus uerbis disserendum est: illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse *seruos, ut mancipia, que sunt dominorum facta *nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & obiecti, & arbitrio carentis suò; quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deniq; improbos esse seruos? An ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præ scribit*

nisi sapiens, liber nemo.

libertas in quo sit.

sui cuique mores fortunam fingũt· Corn. Nepos in Pomp Attici uita. sed libri ueteres habẽt, quisq;.

seruitus duplex corporis, & animi.

alii, nexu seruitutis.

alii, audet recusare.

scribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil audet? poscit, dandum est: uocat, ueniendum; eijcit, abeundum: minatur, extimescendum ego uerò istum non modò seruum, sed nequissimum seruum etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque, ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen serui, atrienses, ac topiarij, stultitiæ suæ; quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio operæ delectāt* Adsumus, *inquiunt, ciuitatis princeps. uos uerò nec seruorum quidē uestrorum principes estis. sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderūt, ipsius ciuitatis locum pænè infimum tenent.* Magna, *inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum.* Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod* Polycleti. *omitto, unde sustuleris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico.* Non'ne *igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. quid enim censes? si t* L. Mummius *aliquem istorum uideret* matellionem* Corinthium *cupidissimè tractantem, cùm ipse totam* Corinthum *contempsisset, utrum*

libri scripti tres habent, Actoris: duo, Actionis forsasse legendum, Echiōis: quē inter celebres pictores nominat Plin. l. 35. c. 10. uel potius, Aetionis, quem Cicero in Bruto cū Apelle coniungit. Actæonis uero mentio nulla.

ualis aquarii genus.

utrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruũ diligentem putaret? reuiuiscat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & uideat aliquem, summis populi beneficijs usum, barbatulos mullulos exceptantem de piscina, & pertrectantem, & murenarum copia gloriantem: non'ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam condicionem recusant durißimæ seruitutis? hereditatis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum sit, facit, assentatur, asßidet, miratur. quid horum est liberi? quid deniq; non serui inertis? Quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? *Cethego, homini non probatißimo, seruire coegit eos, qui sibi esse amplißimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cùm cupiditatum dominatus excesßit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum. timor; quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulò lòquacioribus est seruiendum: omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur: iudex uerò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus

* non est is, qui cum Catilina coniurauit, sed is de quo Plutarchus in Lucullo.

metus seruitus? quid ualet igitur illa, eloquentißimi uiri, L. Craßi copiosa magis, quàm sapiens oratio? Eripite nos ex seruitute. *quæ est ista seruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est.* Nolite sinere nos cuiquam seruire. *in libertatem uindicari uult? minimè: quid enim adiungit?* nisi uobis uniuersis. *dominum mutare, non liber esse, uult.* Quibus & possumus, & debemus. *nos uerò, si quidem animo excelso, & alto, & uirtutibus exaggerato sumus. nec debemus, nec possumus, ut posse te dicito; quando quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus,* **Ille uideat, quo modo imperator esse poßit, cùm, eum ne liberum quidem esse, ratio, & ueritas ipsa, conuincat.*

ad populũ: cum de Philippi consulis superbo dominatu quereretur. uide prooemiũ l. III. de oratore.

rupte concludit. redit ad L. Lucullum.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:
quòd solus sapiens, diues.

QVAE *est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus'ne tu diues? proh dij immortales, ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solus'ne tu diues? quid si ne diues quidem? quid, si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor, in* **eo, cui tanta poßeßio est, ut ad liberaliter uiuendum*

contra M. Crassum, omnium R. ditisſimũ.

diuitiis definitio.

*uendum facilè contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. qui si sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues est. sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cùm isti *ordini ne honestus quidem esse poßit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis; si socio spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atque ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca, appellari solet. quamuis illa sit plena; dum te inanem uidebo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique sat est, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet; pecunia est opus: duas; maiore: plures; etiam maiore. si, ut aiunt,* Danai **quiquaginta sint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam. quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur, ut antè dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire poßint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cùm ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cùm diceres, neminem esse diuitem, nisi qui *exercitum alere posset suis fructibus: quod populus* R. *ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo, hoc proposito, nunquam eris diues antè, quàm tibi ex tuis poßeßionibus tantum reficiatur,*

* senatorio, quo ex ordine Crassus erat.

* quæ omnes præter Hypermnestram, quæ pepercit Lyno, a quo Danaus postea est interfectus, uiros suos occiderunt.

* sex legiones. sic .n. erat exercitus populi R. unde liber I. off. 12.

fic locutus & Varro lib. I. de re rust.

*tur,*ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poßis.* Iam *fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas: itaque istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. nam, ut ijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui uidet domi tuæ pariter accusatorum atq; iudicum consociatos greges; qui nocentes, et pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs,*intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimißiones libertorum ad fenerandas, diripiendasq; prouincias; qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui poßeßiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Sylani temporis messem recordetur; qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia,*delectum,*decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc uerè dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aßequere,*nunquam omnino es futurus diues.* Meas *autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla,*

duo libri ueteres habent, inter cissas. Pau. Man. putat legēdū, intercesßiones.

non nulli codices: sic habēt pau lus Man. malit legere. decretum, edictum.

qui cupit, diues non est.

et

ad meam modica: de me silebo; de te loquar. Si censenda nobis, atque æstimanda res sit; utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum Man. Curij? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo *fratri partem suam concessit? hæc profectò, quæ sunt summarum uirtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint; quoniam nulla possessio, nulla uis auri, et argenti pluris, quàm uirtus, æstimanda est? O dii immortales, non intelligunt homines, quàm magnum uectigal sit parsimonia. uenio enim ad sumptuosos; relinquo istam quæstuosum. Capit ille *ex suis prædiis sex cena sestertia: ego cententa ex meis. illi aurata tecta in uillis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem; & uestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fenus, exiguus: ex meo tenui uectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit *uter igitur est ditior, cui deest, an cui *superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quò est maior, eò plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se uiribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio, aliquantùm etiam ipse fortasse in huius sæculi errore uerser? M. Manilius patrum nostro-

cum & ipse a Paullo genitus esset, sed adoptionis iure Q. Fabio Maximo traditus.

alii prodigus ex &c.

conclusio per contentionem.

pro, superest, ut alibi sæpe.

C. Fabricium Luscinũ significat, quem ter in his paradoxis tam nominauit.

rum memoria (ne semper Curios, & *Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essemus: sed non æstimatione census, uerùm uictu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uerò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minima *quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, QVAE nec eripi, nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? *qua qui præditi sunt, soli sunt diuites; soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas; soliq;: quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis; satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac *pauperes existimandi sunt.

pro, fere: ut in Acad. Sol mihi quasi pedalis uidetur. & Terentius in Hea ut. Talenta quasi ad quindecim.

uirtute qui præditi sũt, soli sunt diuites.

improbi pauperes.

Paradoxorum finis.

Somnium

SOMNIVM SCIPIONIS,
EX LIBRO VI. CICERONIS DE REPVBLICA.

In somnium Scipionis periocha.

Paullus Aemilius, qui ad Cannas ab Hannibale uictus, ac superatus fuit, filium habuit Paullum Aemilium, clarissimum uirum, & Filiam Aemiliam. Paullo Aemilio iuniori nupsit Papiria, Mnasonis consularis filia; ex qua duos suscepit filios, Publium, & Quinctum. nupsit interea Aemilia P. Scipioni Africano, uiro rerum gestarum gloria illustri: & ob expugnatum Hannibalem, & deuictam Africam, Africanus dictus est. is P. Scipionem ex ea suscepit; qui ob imbecillitatem corporis P. Aemilium, Paulli iunioris filium, adoptauit, & de suo nomine Scipionem uocauit. fuit is magni nominis, quod Carthaginem, ac Numantiam euerterit. Huic somnianti apparent Africanus, & Paullus Aemilius iunior pater; qui eum solita prudentia hortantur, ut patrio, & auito in primis exemplo, deinde aliorum clarissimorum uirorum rebus gestis, tum contentione aliorum, postremo summo uirtutis præmio talem se præstat in tuenda rep. quales illi se præstiterunt: colatq; pietatem, iuuet patriam, conseruet ciues, paretq; sibi perpetuas illas delicias; quas facile promerebitur, si clarissimos uiros imitatus fuerit, quin & huiusmodi gradibus illuc profectúrum Scipionem pollicentur, quo illi profecti sunt. Quod quidem posteaquam admonuerunt, describunt locum beatorum, quem ipsi cum reliquis, qui iam uixerant, incolunt; in qua descriptione totam Platonis philosophiam percurrunt.

Perso-

Persona, Scipio.

Manilio cõ fuli tribunum mil. fuisse Scipionem, Appianus in Libyco ostendit.

Cum in Africam uenissem * Manio Manilio consuli, ad quartam legionem, ut scitis, tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quã ut Massanissam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de caussis amicißimum ad quem ut *ueni complexus me senex collacrymauit; aliquantoq; pòst suspexit in cælum, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cælites, quod, antequam ex hac uita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor. itaq; nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictißimi *uiri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percunctatus est: multisq; uerbis ultro citroq; habitis, ille nobis consumptus est dies. pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cum senex nihil nisi de Africano, loqueretur. omniaq; eius non solùm facta, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me, & fessum de uia, & qui ad multam noctem uigilassem, arctior, quam solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti; fit enim ferè ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpißime uigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi

ab ipso Massanissa accersitus. Val. Max. l. 5.

cum quo militauerat bello Punico secundo.

ex

ex *imagine eius, quàm ex ipso, erat notior: quem ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. uides ne illam urbem, quæ *parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam te oppugnandam nunc uenis *pænè miles? hanc hoc biennio consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cùm autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorq; fueris, & obieris *legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam; delegere iterum absens consul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindes, sed cùm erris Curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam consiliis *nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit, patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit; duoq; hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de caussa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota conuertet ciuitas: te senatus, te omnes boni, te *socij & Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorū manus *effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; ceteri uehementius; leniter arridēs Scipio,

maiorū .n. imagines domi habere, easq; in funere præferre ueteres Romani solebāt.

tributum pendere.

nam in militia primus est honoris gradus tribunatus militum.

ad Ptolemæū Physconem Iustinus lib. 38.

Ti. Gracchi, tribuni pl. Cornelia nati, Africani maioris filia.

uide quæ diximus 215. in Lælio

non effugit. mortuus.n. in cubiculo

quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus, audite cetera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam remp. sic habeto, omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cælo; ac definitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruãtur. nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quàm concilia, *cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conseruatores, hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen: uiueret'ne ipse, & pater Paullus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immò uerò, inquit, ij uiuunt qui è corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: uestra uerò quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paullum patrem. Quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat. Atq; ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctißime, atque optime, quando hæc est uita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad uos uenire propero? Nõ est ita, inquit *ille. nisi enim Deus, is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit; huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati. qui tuerentur illum globum, quem in hoc* templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ side

Inuictus est, cum pridie optime ualuisset, creditum est ab uxore Sempronia, Gracchorũ sorore, ueneno necatũ.

ciuitatis definitio.

Paullus, nõ Africanus.

uniuerso mundo.

*ra, & stellas uocatis; quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus *retinendus est animus in custodia corporis: nec in iussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanum, assignatum à Deo, defugisse uideamini. sed sic, Scipio, ut auus *hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cùm sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: & ea uita *uia est in cælum, & in hunc cætum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati. illum incolunt locum, quem uides, (erat autem is splendidissimo candore inter flãmas circulus elucens) quem uos, ut à Graijs accepistis, Orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera & mirabilia uidebantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus. & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris luce lucebat *aliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facilè uincebant. Iam uerò, ipsa terra ita mihi parua uisa est: ut me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quàm cùm magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? non'ne aspicis, quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis *connexa sunt omnia; quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arces, & contine-*

nens

retinendus est animus in custodia corporis.

Africanus.

iustitia, & pietas in cęlum ducũt.

Lunam significat, lucem a Sole mutuantẽ.

non displicet, conuexa, ut est in libro scripto.

nens ceteros in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu, atque cælum. ex quibus unum globum poßidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi*prosperus, & salutaris ille fulgor qui dicitur Iouis. tum rutilus horribilisq; terris, quam Martem dicitis. deinde subter mediam ferè regionẽ Sol obtinet dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, *mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe Luna, radijs Solis accensa, conuertitur. * infrà autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna. nam ea, quæ est media, & noua, tellus neque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera. Quæ cùm intuerer stupens; ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas, tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium efficitur: & acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concẽtus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt: & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè solent. quam ob caussam summus ille quidem stelliferi cæli cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur

ita legendum ex antiquo libro, & Prisciano, non prosper, ut antea.

Sol mens mundi.

infra Lunã omnia mortalia, supra omnia æterna.

*uetur sono, grauißimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est *duorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad huc locum; sicut alii, qui præstantibus ingeniis in uita humana diuina studia coluerũt. hoc sonitu completæ aures *obsurduerunt: (nec est ullus hebetior sensus in uobis) sicut, ubi* Nilus *ad illa, quæ **Catadupa *nominantur, præcipitat ex altißimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic uerò tãtus est totius mũdi incitatißima conuersione sonitus, ut eũ aures hominum capere non poßint; sicut intueri* Solem *nequitis aduersum, eiusq; radiis acies uestra, sensusq; uincitur.* Hæc *ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum* Africanus, Sentio, *inquit, te sedem * etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, ut est, ita uidetur; hæc cælestia semper spectato, illa humana contemnito. tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam consequi gloriam potes? uides habitari raris, & angustis in terra locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare poßit, sed partim obliquos, partim transuersos,*

subaudi Mercurii, & Veneris, quod cum glossema fuerit, irrepsit, ut a Cicerone dictum, in libros impressos.

Censorinus de die natali.

Plin. lib. v. capi. IX. Catadupi etiam gens Arabiæ, idem l. VI. cap. XXIX.

licet me audias longe præstantiora narrantem.

aduersis uestigiis stantes contra nostra uestigia, unde Antipodes dicti Aca. lib. 4.

non. n. aut uos ad illos, aut illi ad uos commeandi facultatē habēt uerum hoc fuit Ciceronis ætate, nostranō item.

quia propior cælo uidebatur, cū sit mons altissimus, quam Ganges fluuius.

*sos, partim etiam*aduersos stare uobis: à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circumdatam cingulis: è quibus duos maximè inter se diuersos, & cæli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides: medium autem illum, & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad*uestrum genus: hic autem alter subiectus* Aquiloni, *quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur uobis, angusta uerticibus. lateribus latior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod* Atlanticum, *quod* Magnum, *quod* Oceanum *appellatis in terris. qui tamen, tanto nomine, quàm sit paruus, uides.* Ex *his ipsis cultis, notisq́; terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen uel**Caucasum **hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum* Gangem *transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut* Aquilonis *austri'ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profectò, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. Ipsi autem, qui de nobis loquentur, quam diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum à patribus acceptas, posteris prodere, tamen, propter eluuiones, exustionesq́; terrarum: quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus.*

quid

quid autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati ſint: qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt uiri? cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam cõſequi poßit. homines enim populariter annũ tantummodo Solis, id eſt unius aſtri, reditu metiuntur. cùm autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq́; totius cæli deſcriptionem longis interuallis retulerint: tum ille uerè uertens annus appellari poteſt: in quo, uix dicere audeo, quàm multa ſæcula hominem teneantur. nanque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguiq́; uiſus eſt, cùm Romuli *animus hæc ipſa in templa penetrauit; *quandoq́; eadem parte Sol, eodemq́; tempore iterum* defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtellisq́; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum uigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaueris; in quo omnia ſunt magis, & præſtantibus uiris: quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam poteſt? Igitur, altè ſpectare ſi uoles, atque ad hanc ſedem, & æternam domum contueri: neque ſermonibus uulgi dederis; nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum. ſuis te illecebris, oportet, ipſa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alii loquantur, ipſi uideant: ſed loquentur tamen. *ſermo autem omnis ille & anguſtiis cingitur iis regionum, quas uides; nec*

pro quandocunque. quod futurum eſt, ut ait Macrobius, quindecim annorum millibus ab interitu Romuli.

ſermo hominum negligendus.

nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset; ego uerò, inquam, ò Africane, si quidem benemeritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet, quanquam à pueritia, uestigiis ingressus & *patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò uigilantius. Et ille, Tu uerò enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusq; is est quisque, nõ ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. nam, quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodq; ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. solùm igitur, quod sese mouet, quia nunquam diseritur à se, nunquam nec moueri quidem desinit. quin etiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouẽdi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest. nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. quòd si nunquam oritur, nec occidi quidem unquam. nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siqui-

[Margin: * Paulli. — principio nulla est origo.]

ſiquidē neceſſe eſt à principio omnia oriri. ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum à ſe mouetur id autem nec naſci poteſt, nec mori uel concidat omne cælum, omniſq; natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec uim ullā nanciſcatur, qua primo impulſu moueatur. Cùm pateat igitur, æternū id eſſe, quod à ſe ipſo moueatur: quis eſt, qui hanc naturā animis eſſe tributam neget? inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo: quod autem anima eſt, id motu cietur interiore. nam hæc eſt natura propria animæ, atque uis. quæ ſi eſt una ex omnibus, quæ ſeſe moueat: neque nata eſt certè, & eterna eſt. hanc tu exerce optimis in rebus. ſunt autem optimæ curæ, de ſalute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, uelocius in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit: idq; ocyus faciet, ſi iam tum, cùm erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quammaximè ſe à corpore abſtrahet. nam eorum animi, qui ſe corporis uoluptatibus dediderunt; earumq; ſe quaſi miniſtros præbuerunt; impulſuq; libidinum, uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt; corporibus elapſi, circum terram ipſam uolutantur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſæculis, reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

quę ſit animę propria natura.

diſce rationem aperiendi aditus ad cæleſtem uitā.

VENETIIS, apud Ioan. Gryphium,
M D L X I X.

